

ABSTRACT

ŞAHİN, Ömer. *Catholics' Use of Violence and the Others in the Age of Crusaders (XI.-XIII. Centuries)*, Master's Thesis, Ankara, 2022.

This thesis focuses on the ideology of violence used by the Roman Church in its relation with the “others” in the era of crusaders. The main elements of the study are the Catholic world and the Roman Church, and suitably geographical and periodic limitation has been made. The geographical borders of this thesis are similar to those of the Catholic Europe. As the period, the era of crusaders which is the most religiously enthusiastic period in the whole history of Christianity has been chosen. What we call the “others” consists of four elements that in fact the Roman Church considered and marked as others in this geography and this time period. The Roman Church developed and used a religious-based ideology of violence in its struggle against those four elements. This ideology of violence includes not only physical but also psychological severity. Furthermore this ideology of violence is not a monolithic structure. Because, it is essential to make a binary classification, one internal and other external, between the “others” which we say consists of four elements. The internal others were Orthodox Christians and Cathars, and external others were Jews and Muslims. The Church used different variants of this ideology of violence when attacking or trying to “discipline” the aforementioned groups; as from its point of view every component of the others required a unique “treatment”. The Church was not alone in this process. Most of the time the secular powers of the Catholic Europe and many secular clerics supported of the Roman Church voluntarily throughout this process. With the ideology of violence that the Church and its collaborators theorized and did not fear put into practice, Muslims were restrained, the borders of Jews and Judaism were clarified, Orthodox Christians were controlled for a while and stubborn opponents like Cathars were eliminated.

Keywords

Catholics, Roman Church, Others, Jews, Muslims, Cathars, Orthodox Christians

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: BÜYÜK ŞİZMADAN DÖRDÜNCÜ HAÇLI SEFERİNE ÖTEKİLEŞTİRİLEN ORTODOKSLUK (1054-1204)	29
2. BÖLÜM: İSA’NIN KATİLLERİ VE İNANCIN TANIKLARI OLARAK YAHUDİLER.....	56
3. BÖLÜM: DAİMÎ ÖTEKİ RECONQUISTA VE HAÇLILAR ÇAĞINDA HİRİSTİYANLIK VE MÜSLÜMANLIK (XI.-XIII. YÜZYILLAR)	79
4. BÖLÜM: VAAZ, SAVAŞ, ENGİZİSYON: XIII. YÜZYILDA ROMA KİLİSESİ VE KATHAR SAPKINLIĞI.....	105
SONUÇ	126
KAYNAKÇA.....	130
EKLER	152

ÖNSÖZ

Geniş coğrafyalara yayılmış her dinî inanış, etkileşime girdiği kültürler ve inanışlar neticesinde orijinal formundan bir miktar uzaklaşmış ve bazı durumlarda büyük oranda değişmiştir. Farklılaşmalar bütüne etki etmeyecek ufak noktalarda ortaya çıkabildiği gibi temeldeki doktrinsel düşüncelerde de kendini gösterebilmektedir. Haliyle tarih boyunca dinin ilk halini muhafaza ettiklerini iddia edenler ortaya çıkmış, bunlar inancı tek ve bir hale getirme ereğiyle hareket etmişlerdir. Bu motivasyonla harekete geçen mezkûr gruplar, karşılaştıkları revizyonist hareketleri yoldan sapma olarak niteleyip çeşitli yöntemlerle onları görünür olmaktan çıkarmaya uğraşmışlardır. Bu söz konusu inancın kendi içindeki değişimlere ve değişenlere karşı takındığı tavır, bir anlamda “dâhilî ötekilere” karşı gösterdiği reaksiyondur. Bunun yanında asgarî oranda bir ortaklığın olduğu, ancak genel anlamda iki farklı inanç olarak kabul gören inanışların ilişkilerinde de benzer bir durum söz konusudur. Siyasî, sosyal ve psikolojik ve hatta askerî üstünlüğü elinde bulunduran taraf, zayıf durumdaki muhatabına (hâricî ötekiler) onu belirli bir eşiğin altında tutacak kurallar dikte edebilir. Her iki durumda da gücü elinde bulunduran tarafın eylemi bir ötekileştirme hareketidir. Ötekileştirmeye maruz kalan tarafların önünde çok fazla seçenek yoktur. Dâhilî ötekiler, kendilerini ortodoks olarak niteleyenlerin tarafına geçmekle bulunduğu noktada kalıp birer öteki olarak dışlanmak arasında tercih yapmak durumunda bulurlar. İkinci seçeneğin sonuçları kestirilemez olup fiziksel şiddete varabilmektedir. Hâricî ötekilerse benzer şekilde baskın olan inanışa geçilmediği durumlarda sürgün edilme ya da işaretlenmiş birer öteki olarak sosyal, siyasî ve ekonomik olarak dar bir alana hapsedilme tehlikesi ile karşı karşıya kalırlar.

Dinî anlamdaki ötekileştirmenin ilk adımı etken tarafta olan grubun çizgilerini netleştirmesidir. Bu sayede neyin öteki olarak işaretleneceği adımından evvel neyin öteki olmadığı hususundaki sınırlar belirlenmiş olur. İkinci adım bu sınırların dışında kalanların öteki olarak yaftalanmasıdır. Bu aynı zamanda yaftalanmış gruba karşı uygulanacak cezaî sistemin de temelini oluşturulduğu evredir. Nihâî aşamaysa edilgen

durumdakilere yönelik önleyici, caydırıcı ya da yok edici önlemler olarak tanımlanabilecek kural ve kaidelerin muhataplarına uygulanmasıdır. Bu üç aşamanın sonucunda etken konumdaki grup kendisine büyük ölçüde netleştirilmiş bir şiddet ideolojisi edinmiş olur. Durağan olmayıp her yeni durumda kendini geliştiren bu sistem, mümkünse ötekileri çemberin dışında tutmaya ya da en azından çemberin içinde hizaya sokmaya gayret etmektedir. Bu süreci yürütmekle mükellef olanların bazı durumlarda kuralları esnettiği görülse de özünde sistemin işleyişi değişmez. Eklemeler veya çıkarmalar sürecin temelindeki mantıkla çelişmez. Nihayetinde oluşturulan şiddet ideolojisinin yaftaladığı ötekiler için bu süreç normalleştirilir.

Galtung şiddetin altı boyutu olduğunu ifade eder. İlk sıraya koyduğu, şiddetin fiziksel ve psikolojik türleridir. Hapsetme veya bedensel olarak zarar verme gibi fizikî eylemlerin yanında beyin yıkama ya da tehdit etme gibi psikolojik eylemler bu iki türün unsurlarıdır.¹ Dinî ötekileştirmenin şiddet ideolojisinde fiziksel ve psikolojik şiddet kendine bolca yer bulmaktadır. Psikolojik şiddet olarak kişi veya grupların dinî gerekliliklerinin kısıtlanması (ibadethanelerinin yıkılması veya bazı ibadet çağrılarının engellenmesi), inanç ve öğretilerinin şeytanlaştırılması, kutsal kitaplarının yakılması, propaganda yoluyla “gerçek” inanca davet edilmeleri ya da din değiştirmeye zorlanmaları gibi örnekler verilebilir. Öte yandan özellikle nihaî çözüm aşamasında karşımıza çıkan fiziksel şiddet, etken grubun hızlı ve net çözümler almak üzere başvurduğu bir yöntemdir. Savaş, işkence ve kişinin yaşam hakkının elinden alındığı durumlar bu türe örneklerdir. Bazı hapsetme veya gözetim altında tutma durumlarında olduğu gibi psikolojik ve fiziksel şiddetin aynı anda uygulanması da mümkündür.

Roma Kilisesi Hıristiyanlığın resmi din olarak ilan edilmesinden itibaren ileride Katolik dünya² olarak adlandırılacak bölgede kendisini yekpare tutabilmek adına çabalamıştır. Hıristiyanlığın Akdeniz coğrafyasının dört bir yanına ulaşan takipçileri Kilise'nin bu

¹ Johan Galtung, “Violence, Peace, and Peace Research”, *Journal of Peace Research*, cilt 6, sayı 2, 1969, s. 168-169.

² Bu dünya kabaca batıda İber yarımadasının Atlas okyanusu kıyılarından doğuda Macarların yaşadığı Panonia ovasına, kuzeyde İngiltere'den güneyde Sicilya'ya kadar uzanan geniş bir alanı kapsamaktaydı.

çabasını zorlaştırsa da Roma'daki "Aziz Petrus'un halefleri" bu çabadan vazgeçmemişlerdir. Belli başlı büyük konsiller ve sayısız küçükleri, oluşmuş ve oluşabilecek tüm sorunları çözüme kavuşturma derdindeki papalık kararnamelemleri bu çabanın ürünleri olmuştur. Nihayetinde ortaya çıkarttığı ötekileştirme kalıbı, ona hasım ya da muhalif olanları tanımlayan ve niteleyen bir araç haline gelmiştir. Hıristiyanlık etikleyebildiği ötekileri dönüştürmek ve dönüşüme direnenleri cezalandırmak adına birbirinden farklı yöntemler denemiş, bazılarında başarılı olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, XI.-XIII. yüzyıllar arasında Avrupa'da Roma Kilisesi merkezde olmak kaydıyla, o ve onun sahadaki temsilcilerinin (piskoposlar, keşişler vs.) ve ötekilerle olan ilişkisinde Kilise'yi dikkate alarak hareket eden seküler güçlerin şiddet ideolojisini ve bu ideolojinin uygulamaya yansımalarını incelemektir. Böyle bir zaman aralığının seçilmesinin sebebi, Katolik Hıristiyanlık dünyasının dinî duyguları en yoğun yaşadığı dönemlerden biri olmasıdır. Çalışma, Roma Kilisesi ve Katolik dünyaya odaklanıldığından Avrupa coğrafyası ile sınırlı tutulmuştur. Bu dönemin başlıca dört ötekisi, dâhilî ötekiler olarak adlandırabileceğimiz Ortodokslar ve Katharlar ile hâricî ötekiler diyebileceğimiz Yahudiler ve Müslümanlardır. Haçlı seferlerinin etkisiyle belirli ölçüde değişime uğrayan Kilise'nin ötekiye karşı olan tutumu, haliyle bu dört unsurla olan ilişkilere de yansımış ve nihayetinde psikolojik ve fiziksel şiddeti yaygınlaştıran ve hatta normalleştiren bir sistem ortaya çıkmıştır.

Metin hem kronolojik hem de tematik bir anlatı yönteminin kullanıldığı beş bölümden oluşmaktadır. Tezin Giriş bölümü, Hıristiyanlığın Milano Fermanı'na kadar olan süreçte geçirdiği zulüm dönemlerini ve dinî kavgalar nedeniyle istemeden de olsa bir parçalanışa sürüklenmesini anlatmaktadır. Roma Kilisesi'nin güçlü bir dinî-siyasî konuma erişmesi, ekümenik konsillerdeki tutumu ve Ariusçular gibi güçlü aykırı yorumlarla giriştiği belli başlı dinî kavgalar bu bölümün konusudur. Ekseriyetle bu bölüm çalışmanın ana anlatısına bir arka plan hazırlama gayesindedir. Birinci Bölüm, öteki olup olmadığı hususunda bazen çok net çizgilerin çekilemediği Doğu Roma merkezli Ortodoks Hıristiyanlığıyla alakalıdır. Bu bölümde, Roma İmparatorluğu'nun

başkentinin Byzantion'a taşınması ve akabinde burada kurulan Konstantinopolis patrikliğinin Roma ile giriştiği dinî-siyasî mücadelenin yarattığı ayrışma incelenmiştir. VIII. yüzyılda ikonoklazm sürecinden itibaren Roma Kilisesi'nin bu mücadelede kendisini nasıl konumlandığı ve bu konumlandırmanın Konstantinopolis ile yarattığı ihtilaf üzerinden Ortodoks Hıristiyanlığının ötekileştirilmesi anlatılmıştır. Bu anlatı, ağırlıklı olarak haçlı seferleri esnasındaki Katolik-Ortodoks ilişkileri ve Roma Kilisesi-Doğu Roma İmparatorluğu münasebetleri üzerinden devam etmekte, 1204'te başlayıp 1261'de biten Latin Krallığı dönemini de kapsamaktadır. İkinci Bölüm'ün konusu Hıristiyanlıkla kadim bir münasebeti olan Yahudiliğin, Kilise tarafından Hıristiyan dünyadaki yerinin belirlenmesidir. Bölümde kısaca iki dinin ilk temaslarından bahsedilip ardından Hıristiyanlığın bu dinle paylaştığı ortak kökenden kurtuluşu ve Yahudiliği öteki haline getirişini ele alınmıştır. Bu süreçte Yahudilikle ilgili olarak Hıristiyan dünyada ortaya çıkan hoşgörü ve sertlik yanlısı iki görüş ve bu görüşlerin pratiğe döküldüğü olaylar yer alacaktır. Ağırlıklı olarak değinilecek dönem Avrupa Yahudi toplumunun ciddi bir sınavdan geçtiği haçlılar çağıdır. Üçüncü Bölüm'de Hıristiyanlığın seri başı düşmanı Müslümanlıkla olan münasebetleri irdelenmiştir. Burada Müslümanlığa verilen ilk Hıristiyan tepkileri, özellikle *reconquista* sonrası İspanya'da ve Norman hâkimiyeti sonrası İtalya'da varlıkları devam eden Müslüman popülasyonuna yönelik Hıristiyan uygulamaları anlatılmıştır. Ayrıca İspanya'da haçlı çağından evvel başlayıp yine ondan sonra biten *reconquista* sürecinin haçlı seferleriyle değişen yapısı ve bu yapı içinde Müslümanların Kilise tarafından konumlandırılması ele alınmıştır. Müslüman varlığının sürdüğü bir diğer bölge olan Sicilya ve Güney İtalya Müslümanlarının da bu süreçten nasıl etkilendiği analiz edilmiştir. Dördüncü ve son bölüm Kilise'nin bir diğer dâhilî ötekisi olan Katharlarla ilgilidir. Burada Roma Kilisesi'nin öfkesini üzerine çeken bu grubun, inançlarına dair bir girizgâh sonrası Kilise'nin Katharizmi ötekileştirme süreci ve bu süreci besleyen argümanlara değinilmiştir. Ana anlatı 1209'da başlayan Albi haçlı sonrasında Kilise'nin Katharlarla kavgaya tutuştuğu evreyle engizisyonunun ortaya çıktığı kovuşturma ve yargılama dönemidir.

Tez boyunca büyük bir çoğunluğu yabancı dilde yapılan çalışmalardan faydalanılmış olup, mümkün mertebe bahsi geçen dönemlere ait birincil çalışmalar da incelenmiştir.

Elden geldiğince her iki tarafa ait, yani hem Kilise'nin ideolojisini paylaşan ve yansıtan hem de yaşananlara muhalif gruplar açısından bakan kaynaklardan istifade edilmeye çalışılmıştır. Kilise konusunda papaların yaşamlarının anlatıldığı birincil kaynaklar ya da ilk haçlı seferinin Yahudi kaynakları buna örnektir. Bu şekilde tezin geçtiği dönemde oldukça yüksek olan dinî fanatizm dengelenmek istenmiştir. Çağdaş literatür çalışmalarındaysa Runciman, Ostrogorsky ve Dvornik gibi hem haçlı seferleri ve Kilise hususunda sembolleşmiş kişilerin eserlerinden hem de onların çalışmalarını farklı yönlerden eleştiren ve yeni bakış açıları getiren Madden ve Russel gibi araştırmacıların eserlerinden faydalanılmıştır. Ülkemizde haçlı seferleriyle ilgili yapılmış çalışmalar, ekseriyetle seferlerin yalnızca askerî-siyasî yönünü ele almakta ya da konunun yalnızca Müslümanlarla bağlantılı olan kısmına değinmektedir. Bizim çalışmamızın başlıca gayelerinden biri de konuyu yalnızca yavan bir siyasî-askerî tarih olarak incelemekten öteye geçip mümkün olduğu derecede haçlı seferlerinin arkasındaki zihniyet ve ideolojiyi ele alabilmek ve bu zihniyet ve ideolojiden sadece Müslümanların zarar görmediğini, haçlı zihniyetinin başka dinî çevrelerden de kendine kurbanlar aramış ve bulmuş olduğunu göstermektir. Haçlı seferleri ve onunla ilgili konularda değişik dünya dillerindeki devasa külliyat bu çabayı sınırlamakla birlikte motive de etmektedir.

GİRİŞ

313 yılında Roma'nın eş imparatorları "biz, Constantinus ve Licinius olarak, Milano'da uyum içinde bir araya gelen ve kamu yararı ve güvenliği ile ilgili her şeyi düzene sokan ..." ¹ şeklinde başlayan Milano Fermanı ile Hıristiyanlığı zincirlerinden serbest bıraktığında, bilinen dünyayı büyük ölçüde etkileyecek bir süreci de başlatmışlardı. Yayılması ivme kazanan Hıristiyanlık imparatorluğun mevcut sınırlarına erişmekle kalmamış, uzun süredir nüfuz etmeye çalıştığı topraklara da ulaşmıştı. Kuzeyde Britanya adalarına, batıda İber Yarımadası'na, doğuda Baltık kıyılarından güneyde Kuzey Afrika ve Bereketli Hilal'e kadar etki alanını genişletmişti.

Milano Fermanı Hıristiyanlığın yayılmasında bir milattı, ancak bu milat karmaşık bir süreç ve onun etkilerini barındırmaktaydı. Hıristiyanlık, ortaya çıkışından fermanın yayımlandığı döneme kadar imparatorluk tarafından ne teşvik edici bir destekle ne de hayırhah bir tarafsızlıkla karşılandı. Pagan inanışının güçlü varlığına ilaveten Yahudilik de ortak kökeni paylaştığı bu yeni dine karşı hasmane bir tutum içerisindeydi. Bundan ötürü imparatorluk tepkisiz kalmayı göze alamadı ve Hıristiyanlığa karşı harekete geçti. Ancak bu karşılık verme süreci soluksuz bir kovuşturma ya da zulüm dönemi olmadı; imparatorluğun yönetiminde yaşanan değişikliklere paralel olarak Hıristiyanlara karşı olan resmi tutum da farklılık gösterdi.

Hıristiyanlığın başlıca sembollerinden biri olan kilise, mezkûr dinin en önemli kurumuydu ve birleştirici bir işlevi bulunuyordu. Kilise dışında kurtuluş yoktu; Yunanların ve Latinlerin kilise için kullandıkları *ecclesia* toplanmak ya da birleşmek

---

¹ J. Barry Colman (ed.), *Reading in Church History, Volume One: From Pentecost to the Protestant Revolt*, The Newman Press, Maryland, 1960, s. 77.

demekti.² II. yüzyılın önemli Hıristiyan apolojisti Aziz Irenaeus³ (130- 200) kiliseyi dinin olmazsa olmaz bir unsuru olarak sunuyordu.⁴ İmparatorluğun dört bir yanına dağılmış Hıristiyan toplulukları kilise vasıtasıyla irtibat halinde kalıyordu. Orta Çağ'ın genelinde, Hıristiyanlığın henüz koyu çizgilerle bölünmediği zamanlarda kilise, Hıristiyan âleminin birliği adına mücadele vermişti. Seküler iktidarın yönelttiği kovuşturmalar karşısında çeşitli şekillerde ayakta kalmaya çalışmıştı. Ferahlama I. Constantinus dönemiyle gelmiş, ancak Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi (395) ve sonrasında Batı Roma'nın çökmesi (476) yerini esaslı bir karmaşaya bırakmıştı. Batı Roma İmparatorluğu'nun yokluğu Roma Kilisesi'ni kendi ayakları üzerinde durmaya zorladı. İkiye ayrılan imparatorluğun doğu kanadında Konstantinopolis'in yeni merkez olması, güç dengesini batıdan doğuya kaydırmış ve beraberinde Roma kilisesine rakip yeni bir patriklik meydana getirmişti. Bu yeni durum gelecek yüzyıllarda siyasî ve dinî ayrımı derinleştirecekti. Özellikle VII. yüzyılda Müslüman fatihlerin Doğu'nun üç büyük patrikliği ele geçirmesiyle Hıristiyan dünyanın saygınlığı, hür kalan Konstantinopolis ve Roma kiliseleri arasındaki rekabeti daha da şiddetlendirecekti.

Filistin'den çıkışı sonrasında Roma İmparatorluğu'nun dört bir yanına yayılmaya başlayan Hıristiyanlık, bir süre sonra Roma toplumunda ve onu yönetenlerin nazarında görünürlüğünü arttırdı. Elbette bu artış beraberinde Hıristiyanlar aleyhine birtakım sıkıntılar getirdi ve zaman zaman tekrarlanan kovuşturma ve zulüm dönemleri görüldü. Kovuşturmalar ekseriyetle uzun zaman dilimlerine yayılmadı ve çoğunlukla yöneticilerin bireysel tercihleri ile şekillendi. Bu dönemlerden ilki Roma yangınına (64), ikincisi 250 yılındaki Decius dönemine ve üçüncüsü ise Decius ile başlayıp Milano Fermanı'na (313) kadar uzanıyordu.⁵ Hıristiyanlık inancının kovuşturulma sebepleri çeşitliydi. Yeni dinin monoteist olması Roma'nın pagan inancı ile taban

² G. R. Evans, *The I. B. Tauris History of the Church: The Church in the Early Middle Ages*, Blackwell Publishing, U.K, 2003, s. 19.

³ Lyon piskoposu olup ilk büyük Katolik teoloğu olarak kabul edilir. Başlıca eseri *Adversus omnes Haereses*'dir: E. A. Livingstone (ed.), *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Oxford University Press, New York, 1997, s. 846.

⁴ "Birliğin merkezi ve ortodoks inancın teminatı olan Roma Kilisesi'dir": Christopher Dawson, *The Making of Europe*, Sheed & Ward, New York, 1945, s. 33.

⁵ Geoffrey Croix, "Why Were the Early Christians Persecuted?", *Past & Present*, cilt 26, sayı 1, 1963, s. 6.

tabana zıttı. Üstelik bu monoteist inanç hızlı bir yayılma sürecindeydi. Roma Yahudilikten ötürü monoteist inançlara aşınaydı, ancak Yahudilik, Roma ve tanrılarını Hıristiyanlık kadar tehdit edecek sayı ve etkiye ulaşmayı başaramamıştı. Üstelik Yahudiliğin aksine misyoner bir din olarak Hıristiyanlığın kendisi dışındaki dinlere karşı hoşgörülü olduğu da söylenemezdi.⁶ Bir diğer husus ise Hıristiyanlık inancının kendine has özellikleriydi; örneğin Diocletianus döneminde (284-305) bazı Hıristiyanlar askere alınmayı reddetmiş⁷ ve bu durum imparatorun Hıristiyanlığa bakışında negatif yönlü bir değişiklik meydana getirmişti. Özetle Hıristiyanlık Roma kültürüne yabancıydı ve bu durum onu kovuşturma sürecinin odağı haline getirdi.⁸

Hıristiyanlık tarihindeki en önemli zulüm dönemlerinden ilki yukarıda da belirtildiği gibi meşhur Roma yangını ve imparator Nero ile ilgiliydi. 64'te Roma şehrinin büyük bir bölümünü kül eden yangınla ilgili olarak, imparatorun bu yangını kasten çıkartıp suçu Hıristiyanların üzerine attığına inanılıyordu.⁹ Nero döneminde yaşanan bu kovuşturma Roma şehri ile sınırlı kalıp üç yıla yakın devam etmiş ve kendine bazı suçlular bulmuştu.¹⁰ Mahkûm edilenler vahşi hayvan derilerine sarılıp köpeklerin önüne atıldılar; aralarında haçlara çivilenip gece aydınlatması amacıyla kullanılanların olduğundan bahsedilmekteydi.¹¹ İmparator Domitianus (81-96) ise kendisine tanrı olarak tapınmayı reddeden Hıristiyanlara karşı bir zulüm başlattı, öyle ki Hıristiyan olduğunu düşündüğü kuzeni ve eşi de bu sürecin kurbanı oldu.¹² Eusebius (ö. 340),¹³ Roma'da birçok seçkin adamın sebepsizce sürülüp varlığına el konulduğunu kayda geçmiş ve imparatoru “nihayet o da kin ve düşmanlıkta Nero'nun halefi olarak kendini

⁶ Walter F. Adeney, *The Greek and Eastern Churches*, Morrison & Gibb Limited, Edinburgh, 1908, s. 18.

⁷ Jeffrey P. Siker, “Christianity in the Second and Third Centuries”, *The Early Christian World*, ed. Philip F. Esler, Routledge, London, 2000, s. 248.

⁸ Colman, *a.g.e.*, s. 69.

⁹ Kevin W. Kaatz, *Early Controversies and the Growth of Christianity*, Praeger, CA, 2012, s. 76.

¹⁰ Donald Logan, *A History of the Church in the Middle Ages*, Routledge, London, 2002, s. 8.

¹¹ Peter Lampe, *From Paul to Valentinus*, İng. çev. Michael Steinhauser, Fortress Press, London, 2000, s. 82.

¹² Kaatz, *a.g.e.*, s. 78.

¹³ Ariuşçu görüşü benimsemiş Nikomedia piskoposu. Büyük Konstantin onun tarafından vaftiz edilmiştir. İznik Konsili kararlarını kabul etmiş olsa da aksi görüşlerinin devamından ötürü sürülmüştür: Livingstone, *a.g.e.*, s. 575.

gösterdi” şeklinde tasvir etmişti.¹⁴ Eusebius’un aktardığı bir başka bilgi ise süregelen zulüm dönemine verilmiş kısa bir araya işaret etmesi sebebiyle önemlidir. İmparator Traianus’un döneminde (98-117) Hıristiyanlara yönelik kovuşturma ve zulümde bir gerileme söz konusuydu. Bununla bağlantılı olarak Eusebius imparator ve bir valisi arasındaki mektuplaşmadan bahsetmiştir.¹⁵ İmparator valiye gönderdiği mektupta Hıristiyanların takip edilip aranmalarını, lakin denk geldiği takdirde cezalandırılmalarını istemiştir.¹⁶ Hıristiyanlık ve ona inananların lehine bir tutum takınmış olan bir diğer imparator da Hadrianus (117-138) idi. İmparator, Hıristiyanlarla ilgili suçlamalarda kanunlara uyulmasını ve hassas davranılmasını istiyordu.¹⁷ Ancak Hadrianus sonrası dönemde kovuşturma zinciri imparator Marcus Aurelius (161-180) ile devam etti. 177 yılında başlayan süreç hakkında Eusebius; Lyon ve Viyana’da bir grup Hıristiyanın soyularak hapsedildiğini ve bazılarının da taşlanarak ve işkence edilerek öldürüldüğünü aktarmaktaydı.¹⁸ Lyon’daki olaylarda boğulanlar ve taşlananlar vardı, buna rağmen hala yaşayanlar ise amfi tiyatrodaki vahşi hayvanlara atıldı.¹⁹ Septimius Severus (193-211) ise 202 yılında Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa olan geçişleri yasaklayınca Hıristiyanlar çareyi dinlerinden vazgeçmekte ya da ödeme yaparak kurtulmakta buldular.²⁰ Maximinus (235-238) devri de Hıristiyan karşıtı bir kovuşturmaya tanıklık etti. İmparator, selefi Severus Alexander döneminde onun tarafından imparatorluk hanesine sokulan Hıristiyanlara karşı harekete geçti ve “İncili öğretenler” olarak nitelendirilen kilise liderlerini cezalandırdı.²¹ İmparator Valerianus (253-260) 257 yılında devletin problemlerinin çözümünün tanrılara olan bağlılığı canlandırmak olduğu düşüncesinden hareketle Hıristiyanların ibadet amaçlı

¹⁴ Eusebius, *The History of the Church*, ed. Andrew Louth, İng. çev. G. A. Williams, Penguin Books, London, 1965, s. 80.

¹⁵ Mektup Bitinya valisi Genç Pliny tarafından Hıristiyanların istikbali ile alakalı olarak imparatora hitaben yazılmıştı. Vali Hıristiyanlarla ilgili olarak aldığı önlemlerden bahsedip ardından başarısız olduğunu söylüyordu: “Yine de onları kontrol etmek ve iyileştirmek mümkün görünmüyor.” İmparator ise valinin izlediği yöntemi uygun buluyor, fakat özellikle aranmalarını tasvip etmiyordu: Colman, *a.g.e.*, s. 75-76.

¹⁶ Eusebius, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁷ “Bir davacı size Hıristiyanların yasalara karşı suç işlediğini ispatlarsa cezayı suçun ciddiliğine göre verin. Ancak herhangi biri bununla bir iftira atarsa, böyle bir suça karşı dikkatli olun ve onu [sorumluyu] cezalandırın”: Ernest Renan, “The Emperor Hadrian and Christianity”, *The North American Review*, cilt 127, sayı 265, 1878, s. 504. Mektup için ayrıca bkz. Eusebius, *a.g.e.*, s. 115-116.

¹⁸ Siker, *a.g.m.*, s. 244.

¹⁹ Logan, *a.g.e.*, s. 8.

²⁰ Siker, *a.g.m.*, s. 245.

²¹ Eusebius, *a.g.e.*, s. 203.

toplanmasını yasakladı, bazı piskoposları tutuklattı ve tanrılara kurban sunmayı reddeden birkaçını da idam etti.²²

Kovuşturma döneminin son halkası, aynı zamanda büyük zulüm olarak da bilinen Diocletianus dönemi (284-305) kovuşturmasıydı. İmparatorun Hıristiyanlara olan görece yumuşak yaklaşımı, daha önce bahsedilen askere alınmadaki Hıristiyan gönülsüzlüğüne ek olarak, süreci sertleştiren bir başka anlatıyla olumsuz anlamda gelişme kaydetti. Anlatı, bir pagan ayini sırasında Hıristiyanların yüzlerine haç çizerek töreni sabote ettikleri yönündeydi.²³ Akabinde imparator 23 Şubat 303'te yayınladığı bir fermanla Hıristiyanlara yönelik bir kovuşturma başlattı.²⁴ Fermána göre; tüm Hıristiyan kiliseleri yıkılacak, kiliseye ait tüm mallara el konulacak, ibadet amaçlı tüm toplantıları yasaklanacak ve direnen Hıristiyanlar birtakım hukukî haklarından mahrum kalacaklardı.²⁵ Kısa süre içinde uygulanmaya başlanan ferman doğrultusunda kilise liderleri toplanıp hapsedildiler ve devamında Roma tanrılarına kurban sunmaya zorlandılar.²⁶ Kovuşturmalar saray dışıyla sınırlı kalmayıp imparatorun kendi hanesine de yansıdı, Hıristiyan olan bazı akrabalar işkenceye uğradı.²⁷ Büyük zulüm dönemi Diocletianus'un ardından Doğu'daki ortağı Galerius himayesi altında bir müddet devam etti. Burada sona ermesi imparator Galerius'un²⁸ 311 yılında yayınladığı Hoşgörü Fermanı²⁹ ile mümkün oldu.³⁰ Hıristiyanlara yönelik zulüm dönemi bu fermanla yumuşamış ve Konstantin dönemi ile de nihai olarak sona ermiştir. Üç asra yayılan süreçte Roma, aralıklı olarak sürdürdüğü kovuşturma dönemleriyle Hıristiyanlığı kontrol altında tutmaya, mümkünse sindirmeye çalışmış, ama netice itibarıyla bu amacı gerçekleştirilmede başarısız olmuştu. Hıristiyanlık Roma dünyasına eskisinden daha

---

²² Siker, *a.g.m.*, s. 247.

²³ Kaatz, *a.g.e.*, s. 79.

²⁴ Geoffrey Croix, "Aspect of the 'Great' Persecution," *Harvard Theological Review*, cilt 47, sayı 2, 1954, s. 75.

²⁵ Croix, "Aspect", s. 75-76.

²⁶ Eusebius, *a.g.e.*, s. 259.

²⁷ Paul Keresztes, "From the Great Persecution to the Peace of Galerius," *Vigiliae Christianae*, cilt 37, sayı 4, 1983, s. 382.

²⁸ Galerius 293-305 yılları arasında sezar olarak görevde bulunmuş sonrasında 305 yılında Batı Agustusunu unvanını alarak 311 yılına kadar görev yapmıştır.

²⁹ 311'de Serdika'da ilan edilmiş olan ferman özellikle imparatorluğun doğu toprakları açısından mühimdi. Batıda dinî anlamda bir özgürlük doğudakinin aksine görece mevcuttu: Zafer Duygu, *Nikomedia ve Hıristiyanlık İlk Beş Yüz Yıl*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 64-65.

³⁰ Kaatz, *a.g.e.*, s. 81.

köklü ve daha geniş olarak yayılırken, bazı şehirler diğerlerine nazaran ön plana çıkmış ve merkez olma özelliği kazanmıştır.

Bu merkezler içerisinde en mühimi Petrus'un kurduğu kilise olarak ünlenen Roma Kilisesi'ydi.³¹ Kuruluşundaki Petrus kaynağı³² ve imparatorluğun merkezinde bulunma özelliği ona Roma İmparatorluğu sonraki dönemde kendisini diğer büyük dinî merkezlerden ayrı konumlandırmasında güçlü bir meşruiyet verdi. Kilise Roma piskoposu tarafından idare edilmekteydi. Bu piskoposlar tıpkı mensup oldukları kilise gibi meşruiyetlerini Petrus'tan almaktaydı. Aziz Petrus burada bulunmuş, şehit olmuş ve gömülmüştü.³³ Onun halefi olmalarıyla başlayan süreç aynı zamanda bir "havarisel miras zinciri" başlatmıştı.³⁴ Petrus'un Roma'da öldüğüne dair inanç konusunda Roma Kilisesi yalnız olup diğer büyük kiliselerin böyle bir inancı yoktu.³⁵ Roma Kilisesi'nin bir diğer önemli özelliği Batı'da apostolik kökene sahip ya da en azından öyle bir kökeni olduğunu iddia eden tek kilise olmasıydı. Doğu'nun iki büyük kilisesi olan Antakya ve İskenderiye, Roma'nın sahip olduğu rakipsizlik lüksünün aksine birbirlerinin muhtemel rakipleriydiler. Roma Kilisesi ise tek olmanın verdiği avantajlı pozisyonuyla İberya, Fransa, Almanya ve İtalya'da baskın kilise konumuna erişebilmişti.

İlk dönem Hıristiyanlığı var olmak için verdiği savaş esnasında yekpare biçimde mücadele edemedi. Örneğin erken dönemde, Hıristiyanlığın sapkın olarak nitelendiği kişiler tarafından yapılan vaftizlerin geçerliliği konusunda olumlu fikir bildiren Roma Kilisesi, bazı Doğu ve Afrikalı kiliselerle anlaşmazlığa düştü.³⁶ Nihayetinde yeni din geniş alana yayılmış olmanın verdiği dezavantajı, Kilise'yi bir arada tutma çabalarında fark etti. İlk ayrılık olarak değerlendirilebilecek grup, Kuzey Afrika'da peyda olan

³¹ Matta 16.18: "Ve sana söylüyorum, sen Petrus'sun ve bu kayanın üzerinde kilisemi inşa edeceğim."

³² Collins'e göre Roma Kilisesi'nin Paulus ve Petrus tarafından kurulduğu inancı artık kabul görmeyen bir gerçektir: *Keepers of the Keys of Heaven*, Basic Books, New York, 2009, s. 7.

³³ Collins, *a.g.e.*, s. 7.

³⁴ Collins, *a.g.e.*, s. 7.

³⁵ Antakya Kilisesi de Petrus tarafından kurulduğunu söylemekle birlikte onun bu şehirde öldüğüne dair bir iddiası yoktu: Collins, *a.g.e.*, s. 8.

³⁶ Duygu, *a.g.e.*, s. 42.

Donatistlerdi. Zulüm döneminde kilisenin Kutsal kitaplarını devlet görevlilerine teslim eden yerel din görevlileri, bir grup tarafından hain olarak görülüyor ve başat destekçileri arasında piskopos Donatus (ö. 355) bulunuyordu.³⁷ Sorun her ne kadar papanın huzuruna getirilmiş ve 314 tarihli Arles Konsili'nde karara bağlanmışsa da Donatistler konsilin kararını tanımayı reddettiler.³⁸ Donatist tehlike askerî güçle geriletilse de buna karşı çıkışlar da oldu. IV. yüzyılın önemli din adamı Augustinus³⁹ çağdaşlarının aksine Donatistlerin kendi rızaları dâhilinde Katolik inancı benimsemelerini düşünüyor olsa da nihayetinde o da bu inatçılık karşısında güç kullanımını onayladı.⁴⁰ Kilise erken dönemde yalnızca Donatistlerle değil Valentinusçu, Markioncu yorumlarla da ihtilaf içindeydi. Marcion Sinoplu varlıklı bir armatör olup başlarda “ortodoks” Hıristiyan inanca mensuptu. Kendi topluluğunu oluşturduktan sonra resmî olarak 144'te aforoz edildi. Savunduğu tez İncil'in, yasaların tamamen dışlandığı bir Sevgi İncili olduğu şeklindeydi.⁴¹ Yine onun görüşüne göre İsa insanlığı kurtarmıştı, ama ölümsüz bir bedene sahip değildi, buna iddia etmek imanlı bir Hıristiyanı sapkın durumuna düşürürdü.⁴² Bu inancı onu Eski Ahit'i tamamen reddetmeye itti ve kendi döneminde önemli Hıristiyan âlimlerince eleştirildi. Bu yorum Kilise tarafından aforoz ilan edilmesinin ardından V. yüzyılda ortadan kalktı.⁴³ Gnostik bir ilahiyatçı olan Valentinus'a (ö. 160) gelince; kendisi aynı zamanda adını taşıyan hizbin kurucusuydu. II. yüzyılda geniş bir takipçi kitlesine sahip olan en etkili Gnostikti.⁴⁴ Takipçileriyle birlikte Yunan felsefesini, Doğu mistisizmini ve Hıristiyanlığı çok etkin bir biçimde harmanlamıştı.⁴⁵

---

³⁷ William H. C. Frend, “Christianity in the Roman Empire”, *The Christian World: A Social and Cultural History*, ed. Geoffrey Barraclough, Harry N. Abrams Inc. Publishers, New York, 1981, s. 52.

³⁸ Frend, *a.g.e.*, s. 52.

³⁹ Hippoly Augustinus. Manici geçmişinden sonra Katolik inancın bir piskoposu olmuştur. Eski inancına karşı yazdığı *Confessions* adlı eseri meşhurdur. Donatizmin önemli bir muhalifi olarak Katolik toplumunun güvenini kazanmıştır: Livingstone, *a.g.e.*, s. 128.

⁴⁰ Kaatz, *a.g.e.*, s. 137.

⁴¹ Livingstone, *a.g.e.*, s. 1034.

⁴² Sean Martin, *Gnostikler: İlk Hıristiyan Sapkınlar*, çev. Eylem Ç. Babaoğlu, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010, s. 59.

⁴³ Martin, *Gnostikler*, s. 59.

⁴⁴ Detay için bkz. Livingstone, *a.g.e.*, s. 1675-76.

⁴⁵ Martin, *Gnostikler*, s. 61.

Hıristiyanlığı Milano Fermanı'na götüren yolun taşları, yukarıda anlatılan ve burada bahsi geçmeyen birçok olayla döşendi. Roma İmparatorluğu, kendisinden daha uzun süre yaşayacak olan yeni dini kolay kucaklamasa da nihayetinde onun şekillenmesinde rol oynadı. Kilise, bu meşakkatli süreçte bir yandan devlet müdahalesi ile soruşturulup cezalandırılırken öte yandan geleceğini şekillendirecek argümanları Roma İmparatorluğu'ndan kendisine transfer etti.

Milano Fermanı'nın ilanı ile imparatorluktaki Hıristiyan karşıtı hava yumuşadı ve sonrasında azalarak son buldu. Hıristiyanlığın resmi din olmasıysa imparator I. Theodosius (379-392) döneminde gerçekleşti. Ancak imparatorluğun yeni dininin henüz eriştiği bu konforlu pozisyonu çok uzun sürmedi, hamisinin neden olduğu ikiye bölünmüşlük sonucunda kendini tekrar bir karmaşanın içinde buldu. Siyasî bölünmüşlük gelecek yıllarda beraberinde dinî bölünmüşlüğü de getirdi. Katolik Kilisesi kendi dışındaki Hıristiyan inançlarına karşı çizgilerini bu süre zarfında belirginleştirdi. Kilise'nin ötekilerden ayrılması sürecinde nihai kararların alındığı birbiri ardına toplanan konsiller önemli bir yere sahip olup, sonuçları itibariyle de Hıristiyanlığın hizipleşmesinde mühim rol oynadı. Roma Kilisesi din alanındaki rakiplerini konsillerle saf dışı bırakırken, dünyevî düşmanları için birbirinden farklı yollar izlemek zorunda kaldı.

IV. yüzyılla başlayan ve Roma İmparatorluğu'nu oldukça zayıflatıp sonunda yıkıma sürükleyen barbar istilaları haliyle etkisini İtalya'da da hissettirdi. Yağma ve yıkıma uğrayan Roma bazen bu azimli düşmanların boyunduruğuna girdi, bazen de eman dileyerek işgalden kurtuldu. Ancak kuzeyde kuvvetlenen Frank varlığı papalık için yeni bir koruyucu vücuda getirdi. Artık Doğu Roma'dan beklediği gardiyanlığı bulamayan "Petrus'un halefleri" umduklarını Karolenj krallığında ve onun hükümdarlarında buldular. Karşılıklı fayda sağlama üzerine geliştirilen bir yakınlaşma ile Frankların lideri Charlamagne (800-814), 800 yılında III. Leo tarafından taçlandırılıp Hıristiyan dünyanın bir diğer imparatoru haline getirildi. Böylelikle de Doğu ve Batı dinî ayrışmanın yanında siyasî ayrışma konusunda da önemli bir eşiğe gelmiş oldu.

İmparator Constantinus'un Hıristiyanlığı kabul edip vaftiz olduğu şüpheli olsa da devlet ve toplumun birliği adına Hıristiyanlığı faydalanılabilecek bir güç olarak gördüğü kesindir.⁴⁶ Ne var ki Hıristiyanlığın serbest kalmasıyla bu kez Hıristiyanlığın kendi içindeki bölünmüşlükler sorun haline gelmişti. Eğer Roma bir bütün olarak kalacaksa öncelikle onu saracak olan dinin yekpare olması gerekliydi. Runciman'ın deyiimiyle "devlet, yeni hizmetkârının tek ve birleşmiş olmasını tercih ediyordu".⁴⁷ Esasen bu Hıristiyanlığın da birincil önceliği idi, parçalanmışlık ona temelden zıt bir durumdu.⁴⁸ Bu amaç doğrultusunda Hıristiyanlık âlemi ekümenik konsiller olarak bilinen yedi konsil topladı. Ekümenik ifadesi, Hıristiyanlığın pagan Roma'dan aldığı bir ifade olup⁴⁹ dünya çapında Hıristiyan birliğine yönelik hareket ya da eğilim olarak tanımlanıyordu.⁵⁰ Tanner'a göre kelime "Hıristiyan din biliminde tedricen vaftiz edilmişti."⁵¹ Ekümenik konsillerin ilki 325 yılında toplanan İznik (Nicea) Konsili'ydi. Oturumlarına imparator bizzat başkanlık etmişti.⁵² Konsilde varılan kararlar Hıristiyanlığın geleceği açısından önemli sonuçlar doğurdu. Bunlardan bazıları Hıristiyanlık inancı içinde derin ihtilaflara yol açtı. Kiliseler arasındaki itibar sıralaması ihtilaf konularından biriydi. Bu konsilde adı geçen büyük kiliseler⁵³ aralarına daha sonra Konstantinopolis'in de katılmasıyla bir itibar mücadelesine giriştiler. Özellikle yeni başkente⁵⁴ verilen saygınlık payesinin doğurduğu ihtilaf, sonrasında toplanan iki konsilde de giderilemedi.⁵⁵

⁴⁶ İmparatorla aynı dönemde yaşamış birkaç kişi tarafından Hıristiyan olduğu kabul edilmekle beraber bu konuda net ve ikna edici bir anlatı bulunmamaktadır. Detay için bkz: Zafer Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Kitap, İstanbul, 2017, s. 198-205.

⁴⁷ Steven Runciman, *The Medieval Manichee*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982, s. 3.

⁴⁸ "Bir bedende ayrı ayrı işlevleri olan çok sayıda üyemiz olduğu gibi, çok sayıda olan bizler de Mesih'te tek bir bedeniz ve birbirimizin üyeleriyiz": Romans 12: 4-5.

⁴⁹ Henry Chadwick, "The Origin of the Title Oecumenical Council", *The Journal of Theological Studies*, cilt 23, sayı 1, 1972, s. 134.

⁵⁰ <https://www.britannica.com/topic/ecumenism>

⁵¹ Norman Tanner, "The Book of the Councils: Nicea I to Vatican II", *Studies in Church History*, cilt 38, 2004, s. 15.

⁵² Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi: İznik'ten II. Vatikan'a*, çev. Mehmet Aydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 8.

⁵³ Bu kiliseler Roma, İskenderiye ve Antakya kilisesiydi. Kudüs itibar olarak ilk üçünün ardından gelmekle birlikte Sezariye metropolitliğine bağlı bırakılmıştı: Timothy Ware, *Ortodoks Kilisesi: Doğu Hıristiyanlığına Giriş*, çev. Mehmet Katar, Arif Gören, Eski Yeni Yayınları, Ankara, 2019, s. 35.

⁵⁴ Konstantinopolis patrikliği de kuruluşunu havari Andreas'a dayandırarak diğer büyük patrikliklerle benzer bir meşruiyet oluşturmaya çalışmıştı: Duygu, *a.g.e.*, s. 22.

⁵⁵ I. ve II. Efes Konsili sırasıyla 431 ve 449 yıllarında toplanmıştır.

Konsil itibar üzerinden rekabet ve ihtilaf yaratmış olmanın yanında Arius meselesini çözüme kavuşturmaya çalıştı. Bu, Hıristiyanlık dünyasını uzun zamandır meşgul eden bir konuydu. Mevzu bahis görüş İsa'nın kimliğine odaklanmış bir yorum olup önce Tanrı'nın sonra Oğul'un yaratıldığını savunuyordu.⁵⁶ Arius'a göre bir başlangıcı olan Mesih'in aksine Tanrı ebedi ve ezeliydi.⁵⁷ Onun Ortodoks Hıristiyan inancı ile çelişen bu yönelimi İznik Konsili nezdinde mahkûm oldu. Arius ve takipçileri aforoz edildi,⁵⁸ önlem olarak Arius'un kitaplarının yakılması istendi, ona ait yazıları gizleyip yakmayanların ölümle cezalandırılmalarına hükmedildi.⁵⁹ Resmiyetteki mahkûm edilmesine rağmen Ariusçuluk mücadelesini sürdürdü. Özellikle barbar krallıklar ve kabileler arasında gördüğü kabulte etkisini genişletirken, Katolik Kilisesi nazarındaki tehdit oluşturma hali de bu duruma bağlı olarak arttı. Ancak takipçileri zaman içinde Ariusçu kimliklerini kaybederek Katolikliği benimsediler.

İznik Konsili imparator Constantinus devri açısından dinî alandaki mühim bir hadiseydi. Bu konsil her ne kadar dini bütün bir imparatorluk tahayyülünün gereksinimi olarak toplandıysa da bu iş imparatorun zihnindeki kadar kolay olmadı.⁶⁰ Ancak Konstantin dönemi kısmen de olsa imparatorluğa inanç yönünden birlik, beraberlik getirmeyi başarabildi. Ariusçu yönelim geçici olarak silahlarını indirdi. Liderleri Arius dahi Kilise ile uzlaşma yolu gitti.⁶¹ Hıristiyanların dinî kimliklerini gizlemeksizin toplum içinde yükseldikleri görüldü. Birtakım idarî işlerde kendilerine yer verildi. Aralarında pagan Roma yönetiminde sürgüne gönderilmiş olanlar evlerine dönebildi ve müsadere edilmiş

⁵⁶ Kaatz, *a.g.e.*, s. 97.

⁵⁷ Duygu, *Nikomedia*, s. 82.

⁵⁸ Yayınlanan Nikea İtikatnamesi Katolik inancının esaslarını içeriyordu. Ariusçulukla alakalı olarak söylenenler şunlardı: "Her kim ki 'Oğul doğrulmadan önce yoktu, O'nun olmadığı bir zaman vardı, O hiçlikten yaratıldı, Oğul Baba'dan ayrı bir cevher-öz taşımaktadır, Oğul değişmeye ve değiştirilmeye tabidir' şeklinde konuşursa, kilise onları aforoz ediyor". Dile getirilen görüş bir anlamda Ariusçu hizbin yasaklanmasına işaret etmekteydi: Duygu, *Nikomedia*, s. 91.

⁵⁹ Colman, *a.g.e.*, s. 86.

⁶⁰ Konsilin açılışındaki konuşması imparatorun Hıristiyanlığın parçalanmışlığı hakkındaki fikrini anlamak açısından önemlidir: "Bana göre Tanrı'nın kilisesindeki her fitne savaş kadar tüyler ürperticidir ve sona erdirilmesi ondan da zordur. Netice itibariyle, buna (parçalanmışlığa) hiçbir şeye olmadığı kadar karşıyım": J. Julius Norwich, *Bizans: Erken Dönem (MS 323- 802)*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 47.

⁶¹ A. H. M. Jones, *Constantine and the Conversation of Europe*, The English Universities Press, London, 1948, s. 177.

olan malları kendilerine iade edildi.⁶² Köle olarak bazı işlerde çalışmak zorunda bırakılanlar özgürlüklerine kavuştular.⁶³

İznik Konsili Hıristiyanlık açısından bazı muğlak konuları belirginleştirme amacıyla yapıldı ancak meseleyi daha karmaşık hale getirdi. Konstantinopolis'in yeni statüsü üzerine çıkan ihtilaf, 381 yılında yeni başkentte toplanan Konstantinopolis Konsili'ne de yansıdı. Başkent'in de büyük patriklikler arasına alınması ve itibar olarak Roma'nın ardından ikinci gelmesi İskenderiye'yi kızdırıp Roma'yı endişelendirdi.⁶⁴ Konsilin bir diğer adımı Hıristiyanlığın temel prensiplerini belirginleştiren ve daha önce 325'teki konsilde kabul edilen İznik amentüsünü, Kutsal Ruh'un Baba'dan olduğunu da ekleyerek onaylamak oldu.⁶⁵ Bu aşamadan sonra Hıristiyanlık açısından neyin aforoz edilebilir olduğu daha da berraklaştı. Hıristiyanlığın belirginleşmeye başlayan çizgileri, ortodoksluğun muhafazası konusunda daha güvenilir bir rehber haline geldi.

İmparator I. Theodosius devri (379-392) Hıristiyanlığın kamusal alanda daha fazla görünür hale geldiği bir dönem olması sebebiyle önemlidir. İmparator Hıristiyanlığı yalnızca resmi din olarak deklare etmekle kalmamış, onu yegâne inanç haline getirmek için de uğraş vermiştir. İznik Konsili'nde netleştirilen teslis inancını ikrar edenleri Katolik Hıristiyan olarak nitelemiştir ki Norwich bu nitelemenin ilk defa burada kullanıldığını ifade etmektedir.⁶⁶ Onun çabalarının da etkisiyle toplanan Konstantinopolis Konsili, ana akım bir Hıristiyanlık oluşturulması yönünden mühim olup diğer yorumlara karşı kısıtlayıcı bir tutum izledi. Bu tutum imparator tarafından çıkarılan *Theodosius Kanunları*'nda da kendini belli etmiştir. Burada tüm sapkınlar, ayrılıkçılar, paganlar ve onların doktrinleri Katolik Kilisesi'ne düşman olarak

⁶² Jones, *a.g.e.*, s. 137-38.

⁶³ Jones, *a.g.e.*, s. 138.

⁶⁴ "İstanbul piskoposu, Roma Piskoposundan sonraki itibar ayrıcalığına sahip olacaktır; çünkü İstanbul Yeni Roma'dır." Konstantinopolis Konsili üçüncü madde: Ware, *a.g.e.*, s. 35.

⁶⁵ Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç, Alfa Tarih, İstanbul, 2015, s. 101.

⁶⁶ Norwich, *Bizans: Erken Dönem*, s. 100.

gösterilmiştir.⁶⁷ Roma'nın eski dini olan paganizme “geri kalmış bir pratik”⁶⁸ olarak bakan imparator 391-92 yılları arasında paganların ibadetlerini yasaklamıştı.⁶⁹ Önceden tatil günleri olarak bilinen eski Roma bayram günleri artık bu özelliğini kaybetmişti.⁷⁰ Daha da ileri gidilmiş ve yasaklanan tapınmaların devam etmesinin imparatorun şahsına yönelik bir ihanet olduğu ilan edilmişti.⁷¹ Ostrogorsky'e göre I. Theodosius devrinde Hıristiyanlık dışındaki dinlerin ve dinî yorumların hayatta kalmaları oldukça zordu.⁷²

Hıristiyanlığın V. yüzyılında da konsiller mühim kararlar almaya devam etmiş, bunlardan biri olan III. ekümenik konsil 431 yılında Efes'te toplanmıştır. Renkli bir hikâyeye sahip Efes Konsili, Gregory'nin analizine göre Antakya ve İskenderiye ekollerinin kavgasına ev sahipliği yapmıştır.⁷³ Antakya ekolünü, henüz Konstantinopolis patriği olan Nestorius (ö. 451)⁷⁴ temsil ederken, İskenderiye ekolü sıra dışı özelliklere sahip olan piskopos Cyril (ö. 444) tarafından savunulmuştur.⁷⁵ Gregoire, Cyril'in bu başarısını İskenderiye'nin Roma ile olan ittifakına bağlarken,⁷⁶ Baynes diğer avantajının da İskenderiye'nin başkente olan uzaklığı olduğunu belirtmiştir.⁷⁷ Nestorius her ne kadar resmi öğreti karşısında mağlup olsa da destekçileri İran'da kurdukları teoloji okulları ile öğretilerini yaşatmış ve Roma'nın düşmanı Persler tarafından hoşgörü ile karşılanmışlardır.⁷⁸

⁶⁷ *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*, İng. çev. Clyde Pharr, Princeton University Press, Princeton, 1952, s. 462.

⁶⁸ Timothy Gregory, *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 104.

⁶⁹ Gregory, *a.g.e.*, s. 105.

⁷⁰ Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, çev. Mehmet Moralı, Alfa Tarih, İstanbul, 2018, s. 86.

⁷¹ Bauer, *a.g.e.*, s. 89.

⁷² Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2017, s. 49.

⁷³ Gregory, *a.g.e.*, s. 124. Benzer bir yorum Dvornik'te de mevcuttur: *Konsiller Tarihi*, s. 15.

⁷⁴ Nestorius () Meryem'in İsa'nın annesi (Theotokos) olmadığı yönündeki fikirleri nedeniyle başta Roma Kilisesi olmak üzere İskenderiye patriği Cyril'in de dahil olduğu bir grubun tepkisini çekmişti: <https://www.britannica.com/biography/Nestorius>

⁷⁵ Paul Lemerle piskopos Cyril'in entrika, rüşvet ve kalabalık maiyeti sayesinde başarıya ulaştığını belirtir: *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 47.

⁷⁶ Henri Gregoire, “The Byzantine Church”, *Byzantium An Introduction to East Roman Civilization*, ed. Norman H. Baynes, Clarendon Press, Oxford, 1948, s. 96.

⁷⁷ Norman H. Baynes, *Byzantine Studies and Other Essays*, Greenwood Press, Connecticut, 1974, s. 103.

⁷⁸ Dvornik, *Konsiller Tarihi*, s. 17.

Efes Konsili’ni takiben IV. ekümenik konsil olarak bilinen Kalkedon Konsili 451 yılında Doğu Roma’nın başkentinde toplandı. Konsilin ilk işi daha önce Monofizitlerin⁷⁹ etkisinde toplanan 449 yılındaki II. Efes Konsili kararlarını geçersiz kılmak oldu. Efes Haydutluğu olarak da bilinen bu konsilin kararları bir itikatnâme ile reddedildi.⁸⁰ Özellikle İsa’nın tek doğası olduğu konusunda görüş bildiren Eutyches⁸¹ hedefteydi.⁸² Bunun yerine Mesih’in tek ve bölünmez kişiliğe sahip olduğu tekrar edildi.⁸³ Norwich’in ifadeleriyle o “kusursuz Tanrı ve kusursuz insandı”.⁸⁴ Varılan bu sonuç bir yandan da ilk iki ekümenik konsilin kararlarını onaylamak demektir ki bu aynı zamanda Ortodoks Kilisesi’ndeki dinî öğretinin kaynağı oldu.⁸⁵ Konsil kendisinden önceki II. Efes’in aksine ortodoks inancın karşısındakilere sert bir saldırı gerçekleştirmedi. Bunun yerine uzlaştırma odaklı bir sese sahipti.⁸⁶

Kalkedon Konsili ortaya çıkardığı iki sonuç açısından önemlidir. Doğu Hıristiyanlığında özellikle I. Efes Konsili ile itibarı ve nüfuzu artan İskenderiye Kilisesi, başat rakibi Konstantinopolis’e verilen ve neredeyse Roma Kilisesi’ne denk olan payelerle alaşağı edilmiştir. Bahsi geçen payeler konsil kararlarındaki 28. kanon ile gündeme gelmiştir; başkent patrikliğine Roma ile benzer ayrıcalıklar verilmiş ve sıralamada Roma Kilisesi’nin ardına yerleştirilmiştir.⁸⁷ Buna ilaveten Trakya ve Anadolu’da birçok bölgenin kontrolü Konstantinopolis Kilisesi ve onun patriklerinin kontrolüne geçmiştir.⁸⁸ İkinci sonuç bu ayrıcalıklarla, bir süredir filizlenmekte olan Roma ve Konstantinopolis mücadelesinin seviye atlamasıydı. Roma Kilisesi’nin elinde imtiyaz olarak yalnızca “Petrus’un mirasçısı olma” ve “Apostolik kökeni bulunma” gibi

⁷⁹ Kavram ilk defa Kalkedon Konsili sonrası, İsa’nın şahsında topladığı iki doğaya karşı olanları tanımlamak için kullanıldı. Doktrin kabaca enkarne olan İsa’nın tek doğası olduğunu savunuyordu: Livingstone, *a.g.e.*, s. 1104-1105.

⁸⁰ Lemerle, *a.g.e.*, s. 48.

⁸¹ 378-454 yılları arasında yaşamış *arşimandrit* unvanlı din adamı. Nesturilik karşıtlığı onu iki doğalı İsa görüşünden uzaklaştırmış ve bu da onun sapkınlıkla suçlanmasına neden olmuştur. Savunduğu tek doğalı İsa görüşü sebebiyle Kalkedon Konsili sonrası görevinden alınıp sürülmüştür: Livingstone, *a.g.e.*, s. 577.

⁸² Gregory, *a.g.e.*, s. 126.

⁸³ Ware, *a.g.e.*, s. 39.

⁸⁴ Norwich, *Bizans: Erken Dönem*, s. 132.

⁸⁵ Vasiliev, *Bizans*, s. 131.

⁸⁶ Richard Price ve Michael Gaddis (haz. ve İng. çev.), *The Acts of the Council of Chalcedon*, Liverpool University Press, Liverpool, 2005, s. 40.

⁸⁷ Price, *a.g.e.*, s. 131.

⁸⁸ Gregory, *a.g.e.*, s. 126.

özellikler kalmıştır.⁸⁹ Konstantinopolis'in statüsü ile alakalı son gelişmeler Roma'da haliyle huzursuzluk yarattı. Papa I. Leo (440-461) bu durumu halefi olduğu Petrus'un kilisesine bir saldırı olarak değerlendirip kanonu reddetti.⁹⁰ Richards'a göre Konstantinopolis Roma'dan daha üst bir mevki peşinde değildi ve onun sahip olduklarına asla meydan okumadı; kaldı ki Yunanlaşan Doğu imparatorluğu kendini hala Romalı olarak görüyordu.⁹¹ Ancak Konstantinopolis'in iyi niyetiyle ilgili şüpheler bir yana, Roma Kilisesi için oluşturduğu siyasî ve dinî tehdit algısı etkisini hiç kaybetmedi. Son konsil Roma'nın endişelerini körüklerken aynı zamanda onu kendi pozisyonunu sağlamlaştırmaya itti. Konsil bu iki sonucun dışında başka bir hususta önemli bir pozisyona sahipti. Burada II. Efes Konsili'nin kararları reddedilmekle kalmamış ayrıca konsilin ekümenik olmadığı da belirtilmişti. Bu konudaki yaklaşımını, kendinden evvel yalnızca I. İznik, I. Konstantinopolis ve I. Efes konsillerinin ekümenik olduğu şeklindeki görüşüyle perçinledi.⁹² Bir başka deyişle Kalkedon Konsili ekümenik olarak adlandırılacak konsiller konusunda da karar bildirmişti.

Hıristiyan dünya konsillerle dinî meselelerine çözümler bulmaya çalışırken, Roma dünyasına doluşan barbarlar yeni sorunlar ortaya çıkardı. 410'da Gotlar'ın şefi Alaric (395-410) Roma'ya girip şehri üç gün boyunca yağmaladı.⁹³ Bu yalnızca Hıristiyanlık adına bir kara leke değildi. Roma mirası için de bir utançtı. Gibbon'un ifadesiyle, "690 yıl boyunca Roma dünyasının başkenti hiçbir düşman ordusunun ayak tozlarıyla kirlenmemişti."⁹⁴ Bir başka yıkım yüzyılın ortasında Hun imparatoru Attila'yla birlikte geldi. Hunlar'ın seferi özellikle İtalya'nın kuzeyini kasıp kavurdu. Bölgenin şehirleri Hunlara bir bir teslim olurken, Attila'nın (434-453) Roma'ya ilerleyişi bugün bile hala bilinmeyen bir sebepten ötürü gerçekleşmedi. Batı Roma'ya son darbe yine bir başka barbardan geldi. Ostrogot asıllı Odoacer (476-494) 476'da Ravenna'ya girerek son Batı

⁸⁹ Lemerle, *a.g.e.*, s. 20-21.

⁹⁰ Jeffrey Richards, *The Popes and the Papacy in the Early Middle Ages 476-752*, Routledge, New York, 1979, s. 9.

⁹¹ Richards, *a.g.e.*, s. 10.

⁹² Tanner, *a.g.m.*, s. 15.

⁹³ Norwich, *Bizans: Erken Dönem*, s. 117.

⁹⁴ Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, cilt 3, çev. Asım Baltacıgil, İndie Yayınları, İstanbul, 2019, s. 128.

Roma imparatorunu esir alıp İtalya tahtına oturdu.⁹⁵ Böylece Roma İmparatorluğu'nun Batı'daki siyasî varlığı sona erdi. Batı Roma'nın tamamıyla ortadan kalkmasıyla Roma Kilisesi zayıf bağlarla ilişki içinde olduğu seküler koruyucusundan yoksun kaldı. Ancak bu durum aynı zamanda ona ruhanî otoritesine dünyevî güç ekleme fırsatı sundu. Oluşan otorite boşluğunu yerel piskoposlar ve manastır keşişleri doldurdular.⁹⁶ Kilise mensupları bir yandan vaaz vermek ve günah çıkartmak gibi dinî işlerle meşgul olurken öte yandan noterlik yapmak gibi dünyevî işlerle uğraşır hale geldiler.⁹⁷

Batı'daki kolun ortadan kalkmasıyla Doğu Roma hükümdarı, imparatorluk unvanı taşıyan yegâne kişi olarak kaldı. Bir yandan Batı Roma'dan kalanları muhafaza için çaba gösteriliyorken öte yandan Hıristiyan dünyanın sorunları ile uğraşılıyordu. VI. yüzyıl Roma dünyası için Iustinianus (527-565) önemli bir imparatordu. Becerikli komutanı Belisarios (505-565)⁹⁸ sayesinde Roma'nın çekirdek topraklarından olan İtalya büyük ölçüde barbarlardan geri alındı. Ayrıca Hıristiyanlık Iustinianus döneminde yeni yayılma alanları buldu. Tuna kıyısında, Kafkasya'da, Kuzey Afrika'da ve Orta Nil havzasında bazı bölgeler Hıristiyanlığa kazandırıldı.⁹⁹ İmparator siyasî ve askerî başarılarının yanında Ayasofya Kilisesi'ni tamamlamaya da nail oldu. Yapının bulunduğu yerde daha önce I. Konstantin tarafından yapılan bazilika zarar görünce yerine bir başka kilise inşa edilmesi kararlaştırılmıştı. 25 Aralık 537'de açılan devasa yapı için Iustinianus, Süleyman Tapınağı'nı kastederek "seni geçtim, Süleyman!" diye haykırmıştı.¹⁰⁰

Hıristiyan birliğini bu yüzyıl için tehdit eden sorun Monofizit yanlılarıydı. Ayrılığı gidermek adına imparator ekümenik konsillerin beşincisini Konstantinopolis'te 553 yılında toplama kararı aldı. Konsilin onun çağrısıyla toplanması imparatorun yarattığı

⁹⁵ Bauer, *a.g.e.*, s. 160.

⁹⁶ Andrew P. Roach, *The Devil's World: Heresy and Society 1100-1300*, Routledge, London & New York, 2005, s. 11.

⁹⁷ Richards, *a.g.e.*, s. 289.

⁹⁸ Kartaca'dan başlayarak Roma'ya kadar geniş bir coğrafyayı tekrar Doğu Roma İmparatorluğu bünyesine katan meşhur Doğu Romalı komutan.

⁹⁹ Vasiliev, *Bizans*, s. 186.

¹⁰⁰ Lemerle, *a.g.e.*, s. 68.

imaja da uygundu, zira kendisini Hıristiyanlığın muhafızı olarak sunuyordu; O hem Sezar'ın hem de İsa'nın varisiydi.¹⁰¹ Dinî meselelere olan ilgisi biraz aşırıya kaçmış olacak ki özellikle monofizitlerle olan soruna çözüm arayışı daha karmaşık bir sorun ortaya çıkardı. Kalkedon'da kabul edilen üç görüşü¹⁰² Monofizitler lehine reddeden kararname (543/545) hiçbir tarafın da memnuniyetini sağlamadı.¹⁰³ Bu sebepten ötürü toplanan V. Ekümenik konsil, toplantıda hazır bulunan piskoposların da onaylamasıyla üç görüşü ve temsilcilerini aforoz etti. Papa Vigilius (537-555) yasaklanan üç görüşe imparatorun iradesi nedeniyle boyun eğdi, fakat konsile katılım göstermedi.¹⁰⁴

Hâlihazırda imparatorluk ile hoş olmayan bir geçmişe sahipti. Göreve gelişinden sonra imparatoriçe ile ters düşmüş, sonrasında başkente getirilmişti. Başkentteki iki yıllık zorunlu kalışında görevden çekilme baskılarına dirense de nihayetinde hapsedilmişti.¹⁰⁵ Roma dünyasının merkezi İtalya, VI. yüzyılda çeşitli yönlerden ve düşmanlardan gelen saldırılara karşı koymaya çalıştı. Roma tüm bu istila hareketlerinin ana hedefleri arasındaydı. Ostrogotların hâkimiyeti Belisarios ile son buldu. 568'de Doğu Roma'nın daha önce elde etmiş olduğu tüm kazanımları elden çıktı ve İtalya Lombard hâkimiyeti altına girdi.¹⁰⁶ Ardı kesilmeyen mücadele dönemi ile Roma İmparatorluğu'nun eski çekirdek toprakları yıkıma uğradı. Roma Kilisesi de bu kaotik süreçten etkilendi. Doğu Roma barbar akınlarına karşı hamilik rolünü eksiksiz yerine getiremedi. Özellikle son konsilde imparatorun dinî meselelere doğrudan müdahalesi Batı Hıristiyanlığının piskoposları ve papasını tedirginliğe sürükledi.

Doğu Roma İmparatorluğu için bir önceki yüzyıl Iustinianus yüzyılı ise VII. yüzyıl için de Heraklius (610-641) yüzyılı denilebilir. Heraklios devrinin siyasî anlatısı içinde Sâsânilerle olan savaşlar önemli bir yer kaplamıştır. 611'de başlayıp Suriye ve Filistin'i

¹⁰¹ Bauer, *a.g.e.*, s. 228.

¹⁰² Bahsedilen üç görüş Urfalı Ibas, Cyr'li Theodoret ve Mopsueste'li Theodore'un yazı ve görüşleriydi: Dvornik, *Konsiller Tarihi*, s. 24.

¹⁰³ Gregory, *a.g.e.*, s. 157.

¹⁰⁴ Dvornik, *Konsiller Tarihi*, s. 24.

¹⁰⁵ Raymond Davis (haz. ve İng. çev.), *The Book of Pontiffs (Liber Pontificalis)*, University of Liverpool Press, Liverpool, 2000, s. 55.

¹⁰⁶ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.72.

yutan Sâsâni istilası 618/619'da İskenderiye'yi ele geçirmesiyle zirveye ulaşmıştır.¹⁰⁷ İmparator Sâsâni sorunuyla uğraşırken Batı'da Avar tehdidi başkent surları önünde zoraki mola vermiş halde beklemektedir. Sarf edilen büyük çabalar sonucu Avarlar gerçekleştirdikleri iki başarısız saldırı sonucu pes edip geri çekilirken, imparatorun Pers seferi 627'de Ninova civarındaki zaferiyle başarıya ulaşmıştır.¹⁰⁸

İmparatorluk doğuda eski topraklarını tekrar hükmü altına alırken kucağında ise kökü yakın döneme dayanan bir sorun bulmuştu. Bu toprakların nüfusu önemli ölçüde monofizit inanca bağlıydı. Monofizitler merkezi yönetimle Sâsâni işgalinden evvel mesafeli bir ilişki içindeydi. Yeni oluşan statüko bölge halkı ve inançlarıyla ilgili durumun tekrar değerlendirilmesini gerektiriyordu. Bir diğer deyişle imparatorluk için monofizitlerle orta yol bulmak şarttı. İmparatorun şahsi çözümü Monotelit¹⁰⁹ doktrini destekleyerek ilan ettiği Ekthesis¹¹⁰ oldu.¹¹¹ Belgeye göre İsa daha evvel Kalkedon Konsili'nde kabul edildiği üzere iki doğa ve tek irade sahibiydi.¹¹² Tüm Doğu patriklerinin olurlarını alan belgeye itiraz "Petrus'un tahtına" yeni oturan Papa IV. İoannes'ten (640-642) geldi ve öğretisi Roma Kilisesi tarafından reddedildi.¹¹³ Bilhassa Roma Kilisesi, imparatorların dinî meselelere olan müdahaleci tavrından hoşnut olmamış, zaman zaman itiraz sesleri yükseltmişti. Papa daha da ileri giderek Monotelit öğretiyi sapkın ilan etti.¹¹⁴ Reddedenler yalnızca Roma ile sınırlı kalmamış ve bazı Kalkedon Konsili taraftarı ile Monofizit yanlıları da öğretilere onay vermemişti.¹¹⁵ 649 yılına gelindiğinde Papa I. Martin (649-655), Roma'da Batılı piskoposlarla topladığı bir sinodda Monotelizm inancını kınadı.¹¹⁶ Burada İsa'nın iki doğa ve iki irade sahibi

¹⁰⁷ Vasiliev, *Bizans*, s. 232.

¹⁰⁸ Gregory, *a.g.e.*, s.179.

¹⁰⁹ VII. yüzyıla ait olup, ortodoks Hıristiyanlık tarafından sapkınlık olarak değerlendirilen görüştür. İsa Mesih'in tek irade sahibi olduğunu savunur: Livingstone, *a.g.e.*, s. 1106.

¹¹⁰ "İnancın beyanı" anlamına gelmektedir. Patrik I. Sergius tarafından yazılmıştır: Alexander P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, cilt 1, Oxford University Press, Oxford, 1991, s. 683.

¹¹¹ Gregory, *a.g.e.*, s. 180.

¹¹² Norwich, *Bizans: Erken Dönem*, s. 251.

¹¹³ Norwich, *Bizans: Erken Dönem*, s. 252.

¹¹⁴ Vasiliev, *Bizans*, s. 260.

¹¹⁵ Gregory, *a.g.e.*, s. 180.

¹¹⁶ Brett Edward Whalen, *The Medieval Papacy*, Palgrave Macmillan, New York, 2014, s. 58-59.

olduğu şeklindeki doktrin belirgin bir şekilde savunuldu.¹¹⁷ Bunun yanı sıra Konstantinopolis patriklerinden bazıları da ortodoks inancı lekelediklerinden ötürü kınananlar arasında yer aldılar.¹¹⁸ Ne var ki papa bu kararları nedeniyle 653'te Doğu Roma tarafından tutuklanıp Kırım'a sürgüne gönderildi.¹¹⁹ Buna rağmen Martin'in haleflerinden papa Agatho (678-681) topladığı bir konsille iki doğa iki irade doktrinini tekrar onayladı.¹²⁰

680 yılında Hıristiyan din adamları Konstantinopolis'te bir kez daha Hıristiyanlığın dâhili ihtilafları için bir araya geldiler. 228 piskoposun iştirak ettiği sinod "pek Hıristiyan imparator" IV. Constantinus'un (668-685) girişimiyle toplandı.¹²¹ Yaklaşık bir sene devam eden III. Konstantinopolis Konsili (aynı zamanda VI. ekümenik konsil) monotelizmi ve tanınmış önderlerini mahkûm etti.¹²² Ayrıca daha önce Monotelit yanlısı olarak değerlendirilen Papa I. Honorius (625-638) heretik ilan edildi.¹²³ Devamında Ekthesis ve dört Konstantinopolis patriğinin¹²⁴ yanı sıra Antakya patriği Macarius (656-681) ve bir Arap piskopos da monotelit inançla bağlantılı oldukları gerekçesiyle kınandı.¹²⁵ VI. ekümenik konsil genel olarak kendisinden önceki beş ekümenik konsilin kabul ettiği doktrinleri garanti altına aldı.¹²⁶

Hıristiyan dünya bu yüzyılda Müslümanların Arap yarımadası sınırlarını aşıp hem Doğu Roma hem Sâsâni topraklarına hücum edişine tanık oldu. Sâsâni İmparatorluğu birbiri ardına gelen Müslüman orduları karşısında tutunamayıp çökerken Doğu Roma Suriye, Filistin ve bir müddet sonra Mısır üzerindeki egemenliğini kaybetti. İmparatorluk,

¹¹⁷ Henry Turtledove, *The Chronicle of Theophanes*, The University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1982, s. 33.

¹¹⁸ *The Book of Pontiffs*, s. 67.

¹¹⁹ Dvornik, *Konsiller Tarihi*, s. 26.

¹²⁰ Turtledove, *a.g.e.*, s. 33-34.

¹²¹ Turtledove, *a.g.e.*, s. 57.

¹²² Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 119.

¹²³ Whalen, *a.g.e.*, s. 59.

¹²⁴ I. Sergius (610-638), I. Pyrrhus (638-641 ve 654), II. Paul (642-653) ve Peter (654-666).

¹²⁵ George Every, *The Byzantine Patriarchate 451-1204*, Society for Promoting Christian Knowledge, London, 1947, s. 79.

¹²⁶ Turtledove, *a.g.e.*, s. 58.

benimsediği ana akım inancın geniş kabul görmediği bu toprakları kaybederken, Hıristiyanlık üç büyük patrikliğinin haçın gölgesinden çıkışına tanık oldu.¹²⁷ Hıristiyan dünyanın dinî kavgaları artık eski başkentindeki Roma Kilisesi ve yeni başkentindeki Konstantinopolis Kilisesi arasında cereyan edecekti.

Yukarıda bahsedildiği üzere Doğu Roma imparatorları dinî meselelere kayıtsız kalamıyor, topladıkları sinodlarla, yayınladıkları fermanlarla doğrudan ya da dolaylı olarak sürecin parçası oluyorlardı. Bu müdahaleler kısmen de olsa bir zorunluluğun sonucu olarak meydana gelmişti. Ancak Hıristiyan dünyanın uzun süren ikonoklazm kavgası farklı bir doğaya sahipti. Ortaya çıkışındaki sebepler çeşitli ve karmaşıktı. Mühim tarafı ise ihtilafın merkezinde bir Doğu Roma imparatorunun bulunmasıydı. III. Leon (717-741) kendini “imparator ve papa” olarak görüyor ve bunu papaya yazdığı bir mektupta dile getiriyordu.¹²⁸ 726 yılında yayınladığı ikonlara tapınmayı yasaklayan bir ferman ile Hıristiyanlık tarihinin en çetrefilli tartışmalarının birini başlattı.¹²⁹

Eikon (ikon) kelimesi, eski Yunan ve Roma’da imparatorlardan yerel görevlilere kadar çeşitli kişilerin heykel ve simgelerle tasviri anlamına gelmekteydi.¹³⁰ Roma’nın güçlü pagan geçmişinin bu nesnelere ve resmetmelerle birlikte Hıristiyanlık içinde devam etmesi pekâlâ mümkündü. Bu sebeple ikonlar Hıristiyanlığın yükselişiyle birlikte uzun bir tartışmanın konusu oldu, zaman zaman aleyhine görüşler belirdi. Örneğin Salamis (Kıbrıs) piskoposu Epiphanius¹³¹ (ö. 403) erken dönem ikon karşıtlarındandı. Piskopos, Filistin’de denk geldiği köy evinde azizlerin ya da İsa’nın resminin olduğu perdeyi yırtmış ve ikon karşıtı bir tez kaleme almıştı.¹³² Papa I. Gregorius da (590-604) ikonlara

¹²⁷ Kudüs 638’de, İskenderiye 641’de Antakya’nın da dâhil olduğu Levant bölgesi 634-638 yılları arasında Müslümanların eline geçti.

¹²⁸ Lemerle, *a.g.e.*, s. 85.

¹²⁹ Dvornik, *Konsiller Tarihi*, s. 28.

¹³⁰ Jan N. Bremmer, “Iconoclast, Iconoclastic, and Iconoclasm: Notes Towards a Genealogy”, *Church History and Religious Culture*, cilt 88, sayı 1, 2008, s. 3.

¹³¹ Filistinli kökenli Epiphanius manastır hareketinin kuvvetli bir taraftarıydı. Özellikle ortodoks inancı savunan yazıları mevcuttu. En önemli eseri olan *Panarion*, Kilise’nin başlangıcından itibaren var olan tüm sapkınlıkları tanımlayıp eleştiriyordu: Livingstone, *a.g.e.*, s. 553.

¹³² Leslie Barnard, “The Theology of Images”, *Iconoclasm*, ed. Anthony Bryer ve J. Herrin, John Goodman & Sons, Birmingham, 1977, s. 9.

temkinli yaklaşmış, var olanların tahribine karşı çıkıp yenilerinin oluşmasının engellenmesini tavsiye etmişti.¹³³ Piskopos Eusebius'un kendisinden İsa'nın simgesini isteyen Constantinus'un kız kardeşine verdiği cevap şöyleydi: "İsa'nın görkem ve ihtişamı sönük gölgeler ve renklerle resmedilemez."¹³⁴ Bu kayda geçmiş birkaç karşı çıkışa rağmen ikonlar Hıristiyan mabetlerinde çeşitli amaçlarla varlıklarını sürdürdü.¹³⁵

Bremmer, ikonaklast ifadesine ilk defa patrik I. Germanus (715-730) tarafından yazılan 720 tarihli bir mektupta rastlandığını ve II. İznik Konsili'nden (787) sonra ifadenin yaygınlaştığını söylemektedir.¹³⁶ Vasiliev ikon karşıtı hareketi iki bölüme ayırır: Birinci dönem 726'daki mezkûr ferman ile başlayıp 780'de sonra ermiş, ikincisi ise 813'te başlayıp 840'da "Ortodoksluğun Restorasyonu" ile son bulmuştur.¹³⁷ İmparatoru ikon karşıtı hizbe sürükleyen nedenlerin ne olduğuna dair görüşler oldukça çeşitlilik gösterir. Örneğin imparator, Thera adaları yakınlarında meydana gelen bir doğa olayından çok etkilenmiş, Tanrı'nın gazabı olarak değerlendirdiği bu olayı ikonların kutsal sayılmasına bağlamıştır.¹³⁸ Şüphesiz imparator ve onu desteleyenler açısından ikonoklazm yanlısı tutumun daha bariz ve kuvvetli sebepleri mevcuttu. Ancak bu sebepler konunun aydınlatılması hususunda yetersizdir, zira ikonoklast hizbe ait argümanların çoğu karşı parti tarafından yok edilmiştir.¹³⁹

Lemerle ikonoklazm düşmanlığının kökenlerini ikiye ayırır.¹⁴⁰ İlki Hıristiyanlığın özünde bulunmayan bu uygulamaya karşı (bir nevi pürüten bir yaklaşımla) verilen

¹³³ Vasiliev, *Bizans*, s. 296.

¹³⁴ George Florovski, "Origen, Eusebius, and the Iconoclastic Controversy", *Church History*, cilt 19, sayı 2, 1950, s. 79.

¹³⁵ Charles Diehl, "The Eastern Roman Empire (717-1453)", *The Cambridge Medieval History IV: The Eastern Roman Empire (717-1453)*, ed. J. R. Tanner, C. W. Previte-Orton, Z. N. Brooke, Cambridge University Press, Cambridge, 1923, s. 6.

¹³⁶ Bremmer, *a.g.m.*, s. 9.

¹³⁷ Vasiliev, *Bizans*, s. 292.

¹³⁸ *Nikephoros: The Patriarch of Constantinople Short History*, İng. çev. Cyril Mango, Dumbarton Oaks, Washington, 1990, s. 129-131.

¹³⁹ Florovski, *a.g.m.*, s. 80.

¹⁴⁰ Lemerle, *a.g.e.*, s. 87.

tepkidir, öteki ise giderek büyüyen manastırlar ve keşişlerin nüfuzuna tepkidir.¹⁴¹ Manastırların durumu aynı zamanda siyasî bir mesele olarak görülmüştür; zira zenginlikleri devlet aleyhine artmıştır.¹⁴² Bunun yanında komşu olunan Doğulu din ve inançlarının da etkisi söz konusudur.¹⁴³ Nitekim ikon karşıtı imparatorların hepsi Doğu kökenliydi.¹⁴⁴

İkonoklast hareketin temeline yönelik Doğu kaynaklı etkenlerin bir kısmını Müslümanlık oluşturuyordu. İslâmiyet'in VII. yüzyılda başlattığı genişleme süreci Emeviler liderliğinde yayılırken Suriye ve Filistin'in alınmasıyla devlet Doğu Roma İmparatorluğu'nun komşusu haline geldi. Zaman zaman savaşın hâkim olduğu ilişkilerde farklı alanlarda da etkileşim yaşandı. Bu etkileşim sürecinde İslâmiyet'teki ikon karşıtlığı muhtemelen III. Leon'u etkiledi, zira durum imparator ve halife arasında bir mektuplaşmaya konu olmuştu. Emevi halifesi II. Ömer (717-720) 718 yılında imparatora İslâm'ı tebliğ eden bir mektup¹⁴⁵ gönderdi.¹⁴⁶ Hem bu mektup hem de İslâm coğrafyasından gelen ikon karşıtlığının ikonoklast dönemi tetiklediği düşünülür.¹⁴⁷ Bir başka doğu etkeni olduğu öne sürülen Pavlikanlar da ikon karşıtlığını benimsemiş olup haça saygı konusunda ana akım Hıristiyanlıkla ters düşmüşlerdi.¹⁴⁸

İmparatorluk ikonoklast politikayı benimsedikten sonra sıra bunu deklare etmeye gelmiştir. Yeni politikayı onaylaması istenen patrik I. Germanos (715-730), böyle bir

¹⁴¹ Lemerle, *a.g.e.*, s. 87

¹⁴² Lemerle, *a.g.e.*, s. 88. Diehl de manastırlara vergi muafiyetlerinin devlet hazinesine zarar vermesinden bahseder ve manastırların ordu, tarım ve kamu hizmetlerinde adam eksikliğine yol açtığını belirtir: *a.g.e.*, s. 8. Öte yandan Vasiliev imparatorun manastır feodalizminden çekindiğini ekler: *Bizans*, s. 294.

¹⁴³ Lemerle, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁴⁴ Vasiliev, *Bizans*, s. 295.

¹⁴⁵ Mektup halife tarafından imparatora yöneltilen birtakım sorular içeriyordu. “İsa neden eşsizdi ve tek olan Tanrı ile bağı neydi? Neden üç Tanrı'ya inanılıyordu? Neden sünnet vaftize, kurban ökaristte, cumartesi pazara değişmişti? Neden işkence aracı olan haç saygı görüyordu”: Arthur Jeffrey, “Ghevond's Text of the Correspondence between ‘Umar II and Leo III”, *The Harvard Theological Review*, cilt 37, sayı 4, 1944, s. 277-278.

¹⁴⁶ Jeffrey, *a.g.m.*, s. 269.

¹⁴⁷ Konstantinopolis patriği I. Nikephoros ve II. İznik Konsili de (787) benzer bir kabule sahipti: Gerhart B. Ladner, “Origin and Significance of the Byzantine Iconoclastic Controversy”, *Medieval Studies*, cilt 2, sayı 1, 1940, s. 129-131.

¹⁴⁸ Diehl, *a.g.e.*, s. 7.

kararın ekümenik bir konsil olmadan onaylanmasını reddetmesiyle görevinden azledilmiş ve yerine Anastasios (730-754) getirilmiştir.¹⁴⁹ İmparatorun dayattıkları yeni patrik tarafından ivedilikle onaylanmış, ikonoklast politika resmiyet kazanmıştır. Papa III. Gregory (731-741) bu deklarasyona cevabını 731’de ikonoklastlığı kınayan bir konsille vermiş, buna karşılık imparator da Kalabria, Sicilya ve Illirya’yı Roma’dan alıp Konstantinopolis’in yetki alanına katmıştır.¹⁵⁰ Yaşanan süreç bir kez daha Roma Kilisesi ile Konstantinopolis’i karşı karşıya getirmiştir.

İmparator III. Leon’un ardılı olan V. Constantinus (741-775) Doğu Roma tahtına oturduktan sonra ikonoklazm meselesinde takınacağı tavrı açık etmiş, 754 yılında topladığı Hiera Konsili ile ikonoklazm politikasının sürekliliğine karar vermiştir.¹⁵¹ Konsilin kararlaştırdığı sınırları aşan imparator nihayetinde azizlere ve kutsal emanetlere ibadeti de yasaklamıştır.¹⁵² Devletin yeni dinî politikası zaman zaman direnişle karşılaşmış ve imparatorluk çözümü başta keşişler olmak üzere direnenleri (şanslı olanlar) sürmekte bulmuştur. Muhalifler Kırım, Karya, Kıbrıs ile Filistin ve Suriye kıyılarına sürülmüşlerdir.¹⁵³

İkonoklast politika V. Constantinus’un halefi IV. Leon (775- 780) tarafından da sürdürülmüştür. IV. Leon’un 780 yılındaki vefatı ile Irene tahtı oğlu VI. Constantinus ile devralmış, yeni imparatorun hükmedemeyecek yaşta olmasından ötürü kontrol imparatoriçenin eline geçmiştir. İmpatoriçe Irene ile tasvir yanlılarının talihleri dönmüş ve kovuşturma devri sona ermiştir. O sıralar patrik tahtında selefi IV. Paul (780-784) tarafından ölüm döşeğinde ismi halef olarak tavsiye edilen patrik Tarasios

¹⁴⁹ Mango, *a.g.e.*, s. 131.

¹⁵⁰ Diehl, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁵¹ “Kutsal Teslis adına ilan ediyoruz ki; Hıristiyan kiliselerinde bulunan ve ressamların şeytani sanatıyla, hangi malzemeden ve hangi renkten yapılmış olurlarsa olsunlar, bütün nesnelere reddediyor, kaldırıyor ve lanetliyoruz”: Vasiliev, *Bizans*, s. 302.

¹⁵² Gregory, *a.g.e.*, s. 216.

¹⁵³ Alexander A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, The Medieval Academy of America, Cambridge, 1936, s. 88.

(784-806) oturmaktadır.¹⁵⁴ Kararların resmen ilanı için başvuru patrik Tarasios bunu ancak bir konsilin toplanması şartıyla kabul etmiştir.¹⁵⁵ Müteveffa imparator V. Constantinus'un Hiera Konsili ile kotardıklarını geri döndürmek adına 786 yılında başkentte toplanan konsil, tasvir kırıncı hareket yanlılarınca dağıtılmıştır. İkonoklast işgalciler sabık imparator V. Constantinus'un öğretilerinin yok edilmesine, ikon yanlısı konuşmaların yapılmasına izin vermeyeceklerini söylemiş ve itaat etmeyecek olanları ölümle tehdit etmişlerdir.¹⁵⁶ Ne var ki olayların yatışmasından sonra 787'de daha temkinli ve güvenli şekilde İznik'te toplanan geniş katılımlı ekümenik konsil (II. İznik ya da VIII. ekümenik) tasvirleri ihya etmiş,¹⁵⁷ akabinde tasvir düşmanlığını sapkınlık olarak nitelemiştir.¹⁵⁸

Konsilin papa I. Hadrianus (772-795) tarafından tanınması ve konsile temsilci göndermesi toplantının evrenselliği açısından önemli olmuştur.¹⁵⁹ Bu vesileyle ikon karşıtı siyasetin derinleştirdiği uçurum kapatılmak istenmiştir. Ancak iki taraf da bu onarım süreci için gereken zamana sahip değildir. Bir yandan barbar istilalarına karşı Doğu Roma'nın korumasından mahrum kalan öte yandan inanç konusundaki ihtilaflarla Doğu'dan uzaklaşan Roma Kilisesi yönünü Alplerin kuzeyine, Frank İmparatorluğu'na çevirmiştir. 800 yılında papa III. Leo (795-816) Aziz Petrus Kilisesi'nde Charlamagne'a, onu Hıristiyan dünyanın bir diğer imparatoru haline getiren tacı takmış ve *agustus* ilan etmiştir.¹⁶⁰

İkonoklazm, 787 yılındaki II. İznik Konsili ile sindirildi, ancak tam manasıyla mağlup edilemedi. VII. Ekümenik konsilden (787) V. Leon'nun tahta geçtiği döneme (813-820)

¹⁵⁴ Ignatios the Deacon, *The Life of the Patriarch Tarasios*, İng. çev. Stephanos Efthymiadis, Ashgate, Aldershot, 1998. s. 174.

¹⁵⁵ Warren Treadgold, *The Byzantine Revival 780-842*, Stanford University Press, Stanford, s. 76.

¹⁵⁶ Ignatios, *a.g.e.*, s. 182.

¹⁵⁷ Ignatios, *a.g.e.*, s. 306.

¹⁵⁸ Norwich, *Bizans: Erken Dönem*, s. 300.

¹⁵⁹ Dvornik, *Konsiller Tarihi*, s. 29.

¹⁶⁰ Peter Brown, *The Rise of the Western Christendom: Triumph and Diversity AD 200-1000*, Wiley-Blackwell, Sussex, 2013, s. 435.

kadar ikonoklazm varlığını sürdürmekle birlikte görünürlüğünü kaybetti.¹⁶¹ İkonoklazmın Hıristiyan dünyada yeniden boy göstermesi, 815-843 yılları arasında görev yapan üç imparator¹⁶² vesilesiyle oldu. V. Leon için devletin paganlar karşısında aldığı yenilgilerin sorumlusu ikon sevicilikti.¹⁶³ Dahası yine imparatora göre ikonoklast olan hükümdarlar normal yollarla ölmüş ve uzun hüküm sürmüştü.¹⁶⁴ Tüm bunlardan yaptığı çıkarım onu ikon karşıtlığını benimseme konusunda cesaretlendirdi. Böylece Hıristiyanlık IX. yüzyıla bir önceki yüzyılın yükleriyle girmek durumunda kaldı. İmparatorun henüz toy olan ikon karşıtı politikası için uygun zemin yaratması gerekmektedir. Bu niyet doğrultusunda patriğin desteği meşruiyet zemini açısından elzemdi. Konu patriğe getirildiğinde yoğun bir muhalefetle karşılaştı. İmparator ikonların kutsal kitapta yeri olmadığını iddia ederken, patrik I. Nikephoros (806-815) aksi yöndeki fikrine kaynak olarak havariler ve eski kilise babalarını gösterdi.¹⁶⁵ İnatlaşmanın sonunda imparatorun politikasına set çeken patrik Nikephoros görevden alındı.¹⁶⁶ 815 yılında imparatorun topladığı konsilin de katkısıyla ikon karşıtı dönem resmileştirildi.¹⁶⁷

V. Leon'un devri yaklaşık yedi yıl sürdü; 820 yılında halefi tarafından yönetimine son verildi. Tahtı selefinden kanlı bir yolla devralan II. Mikhail (820-829) ikonoklazm konusunda yeni kovuşturmalar gerçekleştirmeyip tarafsız kalmaya çalıştı.¹⁶⁸ Onun ardından tahta geçen oğlu Theofilos da (829-842) bir ikonoklast olmakla birlikte babasının tarafsızlık politikasını sürdürdü. Yeni imparatorun İslâmî sanat ve ilme duyduğu ilgiden ötürü ikonoklast olması tesadüf değildi.¹⁶⁹ Hıristiyan dünyanın

¹⁶¹ Paul J. Alexander, "Religious Persecution and Resistance in the Byzantine Empire of the Eighth and Ninth Centuries: Methods and Justifications", *Speculum*, cilt 52, sayı 2, 1977, s. 244.

¹⁶² Sırasıyla V. Leon (813-820), II. Mikhail (820-829) ve Theofilos (829-843).

¹⁶³ Treadgold, *a.g.e.*, s. 207.

¹⁶⁴ Treadgold, *a.g.e.*, s. 208.

¹⁶⁵ Treadgold, *a.g.e.*, s. 210.

¹⁶⁶ Treadgold, *a.g.e.*, s. 212.

¹⁶⁷ "Şimdi biz Ortodoks kilisesi olarak, ikonaların yapılmasını yasaklıyor ve Tarasios'un [VII. Ekümenik konsilin patriği] tasvir ettiği tapınma şeklini reddediyoruz. Tasvirlerle hak etmedikleri bir saygınlık getirmeleri nedeniyle, bu meclisin [VII. Ekümenik konsilin] aldığı kararları yasaklıyor ve mum ve tütsü yakılmasını da yasaklıyoruz": John Julius Norwich, *Bizans: Yükseliş Dönemi (MS 803- 1081)*, çev. S. Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 35.

¹⁶⁸ Treadgold, *a.g.e.*, s. 231.

¹⁶⁹ Norwich, *Bizans: Yükseliş Dönemi*, s. 53.

ikonoklazm macerası için nihai son 843 yılında imparator Theofilos'un ölümüyle (829-842) geldi. İki asra yayılan ikon karşıtlığı Hıristiyan dünyanın ekseriyetle Doğu kısmında etkili olsa da zamanla Roma Kilisesi'ni de içine çekmişti. Roma ikon yanlısı hizbin savunucuları arasında yer alırken, tabiatıyla bu durum Doğu Roma'nın ikonaklast imparatorları ve patrikleri ile papalar arasında ihtilaflara neden oldu.

İki taraf arasındaki ihtilafların kaynağı sadece ikonoklazm değildi. Yüzyılın ikinci yarısı patrik I. Photius'un¹⁷⁰ kendi isminin verildiği anlaşmazlıkla doluydu. Photius 858 yılında göreve gelmiş olup kendisi aynı zamanda patrik Tarasios'un (784-806) yeğeniydi.¹⁷¹ Göreve gelişindeki süreç oldukça tartışmalıydı¹⁷² ve sorunun daha da büyümesine neden olan etken tam olarak buydu. Rakiplerine göre III. Mikhail (842-867) ile imparatoriçe Theodora'yı saf dışı bırakmak ve patrik Ignatius'un¹⁷³ görevinden azledilmesi için çalışmıştı.¹⁷⁴ Azledildikten sonra¹⁷⁵ Patrik Ignatius da Photius'un makamını sağlama alma girişimlerinin önüne geçmeye çabaladı. Bir yandan Papa I. Nicolaus'a (858-867) destek alma maksadıyla mektup yazmış, öte yandan imparatoru ve Photius'u papanın gazabı ile tehdit etmişti.¹⁷⁶ Buna karşın papanın Photius'a ilk yaklaşımı düşmanca değildi ve başlarda seçilmesi için gereken onayı vermişti. Fakat seçilişindeki detaylara vakıf olmasından sonra başlangıçtaki tavrı değişti¹⁷⁷ ve Photius'u patrik olarak tanımayı reddetti.¹⁷⁸ Photius'a karşı olan düşmanca tavır döneme ait kaynaklarda da mevcuttur. IX. yüzyıl papalarının yaşamlarının anlatıldığı *Liber*

¹⁷⁰ Görev süresi 858-867 ve 877-886 yılları arasındadır.

¹⁷¹ Gregory, *a.g.e.*, s. 237.

¹⁷² Yalnızca beş gün içerisinde dinî kariyerinde olağanüstü ilerlemiştir. 20 Aralık'ta girdiği din adamlığında, 25'nde piskoposluğa yükselip akabinde patrik ilan edilmiştir: Norwich, *Bizans: Yükseliş Dönemi*, s. 65.

¹⁷³ 847-858 ve 867-877 yılları arasında görev yapmıştır.

¹⁷⁴ Francis Dvornik, *The Photian Schism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1970, s. 3.

¹⁷⁵ Patrik Ignatius imparatorun yakın arkadaşı Bardas'ı gelinine âşık olmasından ötürü aforoz etmiş, sonrasında kendisi gözden düşmüştür. Durumu 858 yılında imparatorun annesinin ve kız kardeşinin manastıra gönderilmek üzere saçlarının kazıtılmasını reddetmesiyle daha da kötüleşmiş ve nihayetinde patrik aynı yıl azledilip sürülmüştür: Norwich, *Bizans: Yükseliş Dönemi*, s. 64-65.

¹⁷⁶ Timothy Venning (ed.), *A Chronology of the Byzantine Empire*, Palgrave MacMillan, New York, 2006, s. 260.

¹⁷⁷ Bu tavrı değişikliğinde devrik patrik Ignatius'un etkisinin yanı sıra bir diğer etki papanın 861 yılında durumu incelemek için gönderdiği elçilerdir. Norwich bu elçilerin Photius tarafından manipüle edilmesinin ve Ignatius'un resmi azline alet olmalarının papayı oldukça öfkeliendirdiğini yazmaktadır: *Bizans: Yükseliş Dönemi*, s. 68.

¹⁷⁸ Dvornik, *The Photian Schism*, s. 4.

Pontificalis buna yerinde bir örnektir. Eserin yazarına göre imparator, Roma Kilisesi'nden gönderilecek bir heyetle Ignatius ve "işgalci" Photius arasındaki meseleye papanın da dâhil olmasını istemektedir.¹⁷⁹

Photius'un Roma ve Konstantinopolis arasında yarattığı şizma I. Basileus'un (867- 886) tahta geçmesiyle gerilemiştir. İmparator papa ile iyi ilişkiler tesis etme niyetindedir, ancak patrik Photius varlığıyla bu çabanın önünde bir engel oluşturmuştur.¹⁸⁰ Photius son olarak 867 yılında başkentte topladığı bir sinodda papayı aforoz edip İznik amentüsüne eklenen *filioque* ifadesini kınamıştır.¹⁸¹ Yeni imparatorun ilk dinî icraatı Photius'u görevden alıp yerine eski patrik Ignatius'u getirmek olur.¹⁸² Bu bir anlamda da Roma Kilisesi'ne uzatılan bir zeytin dalıdır. Devrik patriğin hakkındaki kararlar bununla sınırlı kalmamıştır ve 869'da toplanan bir konsilde¹⁸³ hakkında aforoz kararı verilmiştir.¹⁸⁴ Ancak Photius'un dinî kariyeri sona ermemiş olup, Patrik Ignatius'un 879'daki vefatı ile hem tekrar patriklik görevine getirilmiş hem de hakkındaki aforoz kararı ortadan kaldırılmıştır.¹⁸⁵

IX. yüzyıl Hıristiyan dünyası için başat iki dinî merkezin uzun yıllardır süren mücadelesinin devam ettiği bir safha olmuştur. Photius şizması Roma'yı patriğe karşı aforoz gibi ciddi bir karar almaya iterken, başkent patriği *filioque* meselesini ortaya atmıştır. Öte yandan Hıristiyanlığı kabul eden Bulgarlar üzerinden de ciddi bir dinî nüfuz savaşı sürmektedir. Coğrafi olarak Doğu Roma topraklarına daha yakın olan Bulgarlar, Hıristiyanlığın hangi kısmını seçecekleri konusu¹⁸⁶ üzerinden rağbet

¹⁷⁹ Raymond Davis (haz. ve İng. çev.), *The Lives of the Ninth-Century Popes (Liber Pontificalis)*, Liverpool University Press, Liverpool, 1995, s. 212.

¹⁸⁰ Photius *filioque* meselesini ortaya atmış ve ardından hem papayı hem de eski patriği kınayan mektuplar yazmıştı: Venning, *a.g.e.*, s. 265.

¹⁸¹ Venning, *a.g.e.*, s. 265.

¹⁸² Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 218.

¹⁸³ Batı tarafından VIII. ekümenik konsil olarak tanınmaktadır: Venning, *a.g.e.*, s. 272.

¹⁸⁴ Norwich, *Bizans: Yükseliş Dönemi*, s. 84.

¹⁸⁵ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 381.

¹⁸⁶ Konstantinopolis patrikliği, Bulgarların ele geçirdikleri topraklarda Yunan ritüellerinin egemen olduğunu ileri sürerek Ortodoksluğun tercih edilmesi gerektiğini iddia etmektedir: Davis, *The Lives of the*

görmüşlerdir. Filioque meselesi ise Hıristiyan dünyayı 1054'teki büyük ayrılığa¹⁸⁷ götüreceğe yola son taşı yerleştirmiştir.¹⁸⁸

Roma Kilisesi XI. yüzyıl boyunca belli başlı meseleler üzerinden yapısını reforme etmeyi ve iradesini laik, seküler güçlerden ayırmayı hedeflemiştir. Arka planında Kluni tarikatının¹⁸⁹ olduğu bu reformasyon süreci üç farklı alanda ilerlemiştir. İlki papalık seçimleri üzerinde yoğunlaşan ihtilaflardır. Tüm Avrupalı hükümdarlar tarafından ilgilenilen bir konu olan seçimler hususunda bu yüzyılda ekseriyetle söz sahibi Alman imparatorları olmuştur. En belirgin örneği 1046 Sutri Konsili'nde III. Henri'nin (1046-1056), papalık iddiasındaki üç kişiyi azledip kendi adayını göreve getirmesidir.¹⁹⁰ Ullmann, 955- 1057 yılları arasında görev yapan yirmi beş papanın on ikisinin imparator ve Roma aristokrasinin iradesi ile göreve gelip, beş tanesinin imparatorların müdahalesi ile azledildiğini ifade etmektedir.¹⁹¹ Seçim meselesi uzun bir dönem mücadele konusu olup Haçlı Seferleri ile Kilise'nin hâkimiyeti altına girecektir. İkinci sorun din adamlarının evliliği konusunda yaşanır. Hıristiyanlığın erken döneminde bu tür evlilikleri yasaklayan belirgin bir kural yoktur. Ancak Kilise, inanca adanmışlığı gölgelemesi endişesiyle din adamlarının evliliğine karşı çıkmaktadır. Son ihtilaf alanı ise kilise makamlarının para ile satılmasıdır. Kilise, otoritesini ve nüfuzunu kısıtlamasından ötürü bu uygulamaya şiddetle karşı çıkmış, ancak seküler idarenin de tepkisi yüzünden kolay bir zafer kazanamamıştır. XI. yüzyılın büyük çoğunluğunda hissedilen reform hareketleri bilhassa bu üç konu üzerinde yoğunlaşmıştır.

Ninth-Century Popes (Liber Pontificalis), s. 284. Nihayetinde Bulgar topluluğu Ortodoks olup, XIX. yüzyıla kadar dinî açıdan Konstantinopolis'e bağlı kalmıştır.

¹⁸⁷ Roma ve Konstantinopolis kiliselerinin birbirlerini karşılıklı olarak aforoz ettiği olaydır. Uzun zamandır süre gelen şizmanın zirve noktası olarak kabul edilir. İleriki sayfalarda daha detaylı olarak değinilecektir.

¹⁸⁸ Photius Doğu patriklerine ithafen gönderdiği mektuplarında filioque meselesini Latinlerden kaynaklı bir problem olarak görüp, Doğu Hıristiyanlığının lideri olarak Konstantinopolis'i işaret eder: Jean-Claude Cheynet, *Bizans Dünyası: Bizans İmparatorluğu (641- 1204)*, çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 121.

¹⁸⁹ 950'li yıllarda kuvvetlenmeye başlayan manastır hareketinin yoğun yaşandığı Burgonya'da bulunan Kluni Manastırı ekolü. Papalığın korumasına mazhar olmuş ve seküler iradeden ciddi imtiyazlar almışlardır. Tarikata mensup birçok din adamı papa olarak görev yapmıştır: Collins, *a.g.e.*, s. 178.

¹⁹⁰ W. Ullmann, *A Short History of the Papacy in the Middle Ages*, Routledge, London, 2003, s. 82.

¹⁹¹ Ullmann, *a.g.e.*, s. 82.

Hıristiyanlık ilk filizlendiği andan itibaren inancın tek ve bir kalması adına mücadele vermiş, ancak dâhilî ve hâricî çok sayıda etkenle yapı olarak daha fazla unsura bölünmüştür. Batı, Roma Kilisesi etkisi altında görece yekpare kalmayı başarmış, fakat Doğu'da Konstantinopolis'in üstünlüğüne sürekli meydan okunmuştur. Dinî tartışmaların ele alındığı konsiller çoğu zaman çözüm getirmekten ziyade daha fazla problem üretmiştir. Konsillerin kaybedenleri ortodoks inancın düşmanları olarak tarihte yerini almıştır. Neyin ortodoks olduğunu belirlemek adına yapılan her hamle Hıristiyanlığın birliğine bir darbe daha indirmiştir. Batı Roma'nın yokluğu siyasî ve dinî anlamda yeni bir sistem meydana getirmiştir. Artık Sezar'ın şehrinde kontrol "Petrus'un haleflerine" geçmiş, ancak bu durum beraberinde Roma Kilisesi'ne mesuliyet yüklemiştir. Zira hem farklı dinî yorumlar hem de barbarlar konusunda Roma Kilisesi yalnız kalmıştır.

1. BÖLÜM

BÜYÜK ŞİZMADAN DÖRDÜNCÜ HAÇLI SEFERİNE ÖTEKİLEŞTİRİLEN ORTODOKSLUK (1054-1204)

Ortodoks, kendilerini erken dönem Hıristiyanlığın öğretilerini ve ilk ekümenik konsillerin kararlarını kabul edenler için kullanılan bir ifadeydi. Hıristiyan dünya kendi içinde herhangi bir ayrıma girmeden evvel bu tanımı kullanmaktaydı. Ancak Roma ve Konstantinopolis arasındaki dinî bölünmeyle birlikte iki grup kendini diğerinden ayırt edilir şekilde konumlandırmaya çalıştı. Roma Kilisesi Katolik ifadesini alırken, Konstantinopolis Ortodoks kavramını kullanmaya başladı.¹⁹⁴

Hıristiyanlığı Roma ve Konstantinopolis arasında bölen sürecin başlangıcını, Büyük Constantinus'un imparatorluğun başkentini küçük Byzantion şehrine taşımaya karar vermesine kadar götürmek mümkündür. Lakin bu olay, iki mezhep arasındaki görüş ayrılığını anlatmakta eksik kalmaktadır. Teferruatlı inceleyebilmek adına işe *filioque* sorunu ile başlamak daha makuldür. Bu durum Photius şizması meselesine kısa bir dönüşü gerektirmektedir.¹⁹⁵

---

¹⁹⁴ Livingstone, *a.g.e.*, s. 1198.

¹⁹⁵ Photius şizması Roma Kilisesi'nin papası ve Konstantinopolis Kilisesi'nin patriği arasında çıkan bir kavga olmakla birlikte türünün tek örneği değildi. V. Yüzyılda iki kilise arasında yaşanan başka bir ihtilafta papa III. Felix (483-492), Mısır'da Monofizitlerin sebep olduğu kovuşturmaları ve diğer birkaç meseleyi tartışmak amacıyla Doğu Roma başkentine gönderdiği delegasyonun patrik tarafından manipüle edilmesi üzerine hem patriği hem delegasyonu aforoz etmiştir. Konstantinopolis patriği Acacius'un da (472-489) benzer bir eyleme girişmesi sonucu tarihe Acacius şizması olarak geçen olay yaklaşık otuz beş yıl (484-519) sürmüştür: Richards, *a.g.e.*, s. 57-61.

Hıristiyanlığın iki büyük mezhebi arasındaki anlaşmazlık daha önce de değinildiği üzere farklı alanlarda ön görülemez bir seyir izlemiştir. Son olarak IX. yüzyılda yaşanan patrik Photius ve patrik Ignatius arasındaki çekişme, Roma Kilisesi'nin de dâhil olması ile etki alanını genişletmiştir. Patrik Photius papa ile olan kavgasında *filioque* konusunu gündeme getirmiş ve iki grubun anlaşmazlık hanesine bir sorun daha eklemiştir. Terim, İznik amentüsüne (*credo*) yapılan bir eklemekten ibaret olsa da meydana getirdiği değişiklik ihtilaf yaratır. Kutsal Ruh'un Baba'dan devam ettiği şeklindeki eski versiyon, *filioque* ile hem Baba'dan hem Oğul'dan devam ettiği şekline çevrilmiştir. Roma Kilisesi ifadeye uzun süre mesafeli durmuş, ancak 649 Lateran Sinod'unda papa I. Martin amentüyü *filioque* ilaveli haliyle okumuştur.¹⁹⁶ Yine de bu Roma Kilisesi'nin kavramı resmen kabul ettiği anlamına gelmemiştir. Söz gelimi patrik Tarasios'un *filioque* karşıtlığından yakınan imparator Charlamagne (774-812), papa I. Hadrianus'dan (772-795) patriğin aykırı bir şey yapmadığı savunmasını işitmiştir.¹⁹⁷ Fakat genel anlamda Batı bu ifadeyi inancın sapkınlara karşı savunulması açısından gerekli görmüş, uygunsuz bulmamıştır.¹⁹⁸ Doğu ise ifadenin uygunsuz olmasa bile I. Efes Konsili'nin yedinci kanonuna aykırı olduğunu savunmuştur, yani bu ilave papa ve ekümenik konsillerin iradesinin ötesindedir.¹⁹⁹ Patrik Photius *filioque* meselesindeki saldırgan yaklaşımını, kavramın yaratacağı değişiklikleri sorgulayarak da göstermiştir. Eğer Kutsal Ruh hem Baba hem Oğul'dan kaynaklıysa o zaman Üçlü Teslis yerini düalist bir ilahiliğe bırakmış olur.²⁰⁰ 877 yılında Photius öncülüğünde papalık temsilcilerinin de hazır bulunduğu bir ortamda amentü, *filioque* olmadan dile getirilmiş ve herhangi bir ekleme yapanlar kınanmıştır.²⁰¹ *Filioque* ifadesinin Roma Kilisesi tarafından resmi olarak kabulü konusunda Kelly, Photius zamanında dahi kavramın Roma tarafından benimsenmediğini ve kabul konusunun bir "gizem" olduğunu ifade etmiştir.²⁰² Lacoste ise ifadenin VIII. Benedictus (1012-1024) devrinde, 1014 yılında

¹⁹⁶ J. N. D. Kelly, *Early Christian Creed*, Continuum, London, 1972, s. 362-363.

¹⁹⁷ Papa, patrik Tarasios'un *filioque* karşıtı tutumunun kilise babaları ve Roma Kilisesi pratikleri ile uyumlu olduğunu söylemiştir: Kelly, *a.g.e.*, s. 364.

¹⁹⁸ A. Edward Sicienski, *The Filioque: History of a Doctrinal Controversy*, Oxford University Press, New York, 2010, s. 5.

¹⁹⁹ Kanon, İznik amentüsünde yapılacak herhangi bir değişikliği açıkça yasaklamaktaydı: Sicienski, *a.g.e.*, s. 5.

²⁰⁰ Sicienski, *a.g.e.*, s. 101.

²⁰¹ Sicienski, *a.g.e.*, s. 104.

²⁰² Sicienski, *a.g.e.*, s. 367.

kabul edildiğini belirtmiştir.²⁰³ Haçlılar çağının başında bahsedilen meseleler nedeniyle iki güç arasındaki dengeler değişmeye başlamıştı, bu durumun oluşmasındaki başlıca etkense Doğu Roma'nın hassaslaşan siyasi durumuydu.

Doğu Roma İmparatorluğu XI. yüzyıla, devletin gerilemesine bir süre ara verdiren kuvvetli bir hükümdar ile girdi. İmparator II. Basileus'un (976-1025) liderliğindeki devlet farklı coğrafi sınırlarda zaferler elde etmiş olup, en önemlisini 1014'te Kleidon Savaşı'nda Bulgarlar karşısında kazandı. Ancak imparatorun 1025'teki ölümünden sonra ülke çeşitli Balkan güçleri ve Anadolu'nun yeni sakinleri Türkler karşısında yenilgiden yenilgiye sürüklenmeye başladı. 1027'de Peçenekler Doğu Roma egemenliğindeki Bulgar topraklarını istila etti,²⁰⁴ 1043'te bir Rus filosu saldırıya geçti, 1046-47 kışında yine Peçenekler donan Tuna'yı geçip imparatorluğa ait toprakları yağmaladı.²⁰⁵ Fakat öldürücü darbe 1071 yılında coğrafyanın yeni sakinlerinden geldi. Selçuklu Türkleri sultan Alparslan komutasında Doğu Roma ordusunu Malazgirt savaşında ağır bir yenilgiye uğrattı. İmparatorluğun Anadolu'daki toprakları istilalara karşı savunmasız duruma düşmüş olup muhtemel düşmanlar devletin askerî zayıflığını artık daha net görebiliyordu.

1025 sonrası alınan yenilgiler ve giderek büyüyen Türk tehlikesi Doğu Roma'yı yeni önlemler almaya itti. Devlet, Anadolu gibi önemli bir insan kaynağını kaybettiğinden toprakların savunulmasında paralı askerler daha önemli hale geldi. Ancak topyekûn bir kurtuluş için bu yeterli olmadı. Nihayetinde imparatorlar Batı'dan, özellikle de papalardan düşmanlarına karşı yardım isteme yoluna gittiler. Fakat öncesinde çözüm bekleyen önemli bir mesele vardı. Doğu ve Batı Hıristiyanlığı 1054 yılında karşılıklı olarak köprüleri atmıştı.

²⁰³ Yazar ayrıca 1054'teki meselede papalık temsilcisinin patriğe yönelik suçlamalar arasında *filioque* karşıtlığının da bulunduğunu belirtir ve bunun, kavramın Kilise tarafından daha evvel kabul edildiğini desteklediğini ifade eder: Jean-Yves Lacoste (ed.), *Encyclopedia of Christian Theology*, cilt 1, Routledge, New York, 2005, s. 582.

²⁰⁴ Paul Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 81.

²⁰⁵ Michael Angold, *The Byzantine Empire*, New York, Longman, 1997, s. 38.

1054 yılında vuku bulan mesele kısa süreli bir kavganın eseri değildi. Roma Kilisesi'nin tüm Hıristiyan fraksiyonları üzerinde tahakküm kurma çabası, özellikle Konstantinopolis'ten ciddi bir muhalefet görmüştü. Bunun yanı sıra papa IV. Sergius (1009-1012) ve patrik II. Sergius (1001-1019) arasındaki bir mektuplaşmada papa, amentüyü *filioque* ilaveli haliyle yazmış ve patriğin tepkisini çekmişti.²⁰⁶ Buna rağmen iki kilisenin orta yol bulma çabalarına giriştiği de görüldü. 1024 yılında bu yönde yapılan bir atılım, o esnalarda gücünü iyiden iyi hissettirmekte olan Kluni tarikatının etkisiyle sonuçsuz kaldı.²⁰⁷ Olayları daha da kızıştıran gelişme, Güney İtalya'da kuvvetlenerek kendilerine hâkimiyet alanı oluşturan Normanların Doğu Roma bölgesine nüfuz etmesiydi. Ele geçirdikleri topraklarda Grek inanç usulleri yerine Latinlerinkini dayatan Normanlar patrikhanenin tepkisi ile karşılaştı. Patriklik başkentteki Latin kiliselerine Grek usullerini uygulamak ya da kapatılmak seçenekleri arasında tercih sundu.²⁰⁸ Ayrıca patriklik tarafından papaya gönderilen metinlerde Kilise'nin *Eucharist* ayinindeki mayasız ekmek kullanımı ve Cumartesi günleri oruç tutma alışkanlıkları gibi uygulamalar eleştirildi.²⁰⁹ Patrik I. Cerularius (1043- 1059) tarafından IX. Leo'ya (1049-1054) yazılmış bir mektupta ise alışılmadık şekilde papaya hitaben baba ifadesi yerine kardeş ifadesi kullanıldı ve patrik kendini ekümenik olarak tanımladı.²¹⁰ Bu tavrı tüm Hıristiyan dünya üzerindeki egemen pozisyonuna bir başkaldırı olarak değerlendiren Kilise, konunun müzakeresi için başkente bir delegasyon göndermeye karar verdi. Ancak talih, sağduyuya çokça ihtiyaç duyulan bir meseleye müzakere gerçekleştirecek en son kişileri denk getirmişti. Papalık temsilcisi Humbert de Silva (ö. 1061) koyu bir papalık üstünlüğü taraftarı idi.²¹¹ Patriğin de ondan aşağı kalır yanı yoktu, zira etki alanı Balkanlar'ı kaplayan ve Doğu patrikhanelerinin desteğine sahip olan Cerularius papanın üstünlüğünü kabule pek yanaşmamaktaydı.²¹² Papalık

²⁰⁶ Steven Runciman, *The Eastern Schism*, Clarendon Press, Oxford, 1965, s. 32.

²⁰⁷ Runciman, Klunilerin Roma'nın hegemonyasının ateşli savunucuları olmaları sebebiyle bu tür bir uzlaşmayı reddetdiklerini söyler: *The Eastern Schism*, s. 35.

²⁰⁸ Runciman, *The Eastern Schism*, s. 41.

²⁰⁹ Runciman, *The Eastern Schism*, s. 42.

²¹⁰ Runciman'ın analizine göre ekümenik ifadesi Roma tarafından yanlış anlaşılmıştı. Patrik bu kelime ile imparatorluk topraklarını kastederken, papa ve Roma bunu bütün dünya olarak algılamıştır: *The Eastern Schism*, s. 43.

²¹¹ Vasiliev tüm delegasyonun kibirli bir tavırları başkentte dolandıklarını belirtir: *Bizans*, s. 389.

²¹² Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 310

temsilcileri, onları görevlendiren papa IX. Leo'nun ölümünden sonra görevleri bitmiş olmasına rağmen misyonlarına devam etmeyi sürdürdüler.

Fırtına 16 Temmuz 1054 günü patlak verdi. Patriğin Roma'nın temsilcilerine olan hasmane yaklaşımı üzerine, müteveffa papanın elçileri patrik Cerularius ve yandaşlarının aforoz edilme kararını içeren mektubu Ayasofya'da deklare etti.²¹³ Bu ilana patrik, Kilise'nin temsilcilerini ve onlarla ilişkisi olanları aforoz ederek cevap verdi.²¹⁴ İmparator IX. Konstantinos'un (1042-1055) papalık elçilerini geri çağırıp, sorunu bir toplantı ile müzakere etme çabaları ise Roma delegasyonu tarafından reddedildi.²¹⁵ Aforoz kararında şehrin tamamını değil yalnızca Roma'nın otoritesini reddeden patriğin hedef alınmasına özellikle dikkat edilmişti.²¹⁶ Patrik de benzer bir hassasiyet göstererek kendi aforozunu delegasyon ile sınırlı tuttu.²¹⁷

1054'te yaşanan bu mühim olay, Konstantinopolis Ortodoks Kilisesi'nin başlangıcı olarak da kabul edilebilir.²¹⁸ İnanç konusundaki ayrılıkların üzerine, etkisi kısıtlı gibi görünmekle birlikte resmiyette ciddi sonuçlar doğuran aforoz meselesi de eklenmiştir. Neticede tarihin en büyük ayrışmalarından biri yine tarihin en ilginç kavgalarından bir tanesi ile derinleşmiştir. Kiliseler arası ayrışma konusu, Doğu Roma'da Komnenosların göreve gelmesiyle birlikte çözülmek için uğraşılan bir konu haline gelmiştir.

1054 sonrasında Roma Kilisesi ve Konstantinopolis uzun bir süre mezkûr meselenin ilişkilere olan etkisini atlatamadı. Normanlar müttefikleri papalığın da etkisiyle İtalya'daki eski Doğu Roma bölgesini kilisenin yetki alanına sokup Yunan ritüellerini kaldırdılar. Buna karşılık olarak Konstantinopolis'teki Latin kiliseleri kapalı tutuldu. I.

²¹³ Vasiliev, *Bizans*, s. 389.

²¹⁴ Cheynet, *a.g.e.*, s. 122.

²¹⁵ Runciman, *The Eastern Schism*, s. 48.

²¹⁶ J. M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford University Press, New York, 2010, s. 135.

²¹⁷ Hussey, *a.g.e.*, s. 135.

²¹⁸ Kürşad Demirci, *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Ortodoksluğun Teolojisi*, Kitabevi, İstanbul, 2018, s. 17.

Alexius'un (1081-1118) tahta geçmesiyle hem papa hem de imparator karşılıklı fayda sağlamak adına ilişkileri onarmaya karar verdi. İmparator, daha önce bahsedildiği üzere papadan Türklere karşı askerî yardım ummaktaydı. Papalığın teklifi ise 1453'e kadar ara ara gündeme gelecek olan kiliselerin birleştirilmesi meselesiydi. Papa II. Urbanus (1088-1099) yapılacak yardım karşılığında başta Konstantinopolis olmak üzere Doğu kiliselerini Roma Kilisesi'nin liderliğinde birleştirmek istiyordu.

Papanın aradığı cinsten bir fırsat yüzyılın sonuna doğru eline geçti. Urbanus 1095'te Clermont Konsili'nde tüm Hıristiyan âlemini Türklere ve Müslümanlara karşı mücadeleye çağırdı. Avrupa'nın her yanına ulaşan çağrı, devasa yığınları harekete geçirdi ve iki asır sürececek bir mücadeleler silsilesini başlattı. Doğu Roma bu yardımın ulaştırılacağı hedeflerden biriydi. Alexius Komnenos'un elçileri imparatorun yardım isteğini iletmek amacıyla, Clermont Konsili'nden evvel aynı yıl toplanan Piacenza Konsili'ne (1-7 Mart 1095) iştirak etmişlerdi.²¹⁹

Ancak seferin ilanı sonrası Alexius aynı heyecana sahip olmak şöyle dursun tedirginliğe kapıldı. Zira kızı Anna Komnenos'un bu dönemi anlatan eserinde, imparatorun Frankların (Haçlılar) ilerleyişinden korktuğu ve anlaşmalara sadık kalmayacaklarını düşündüğü aktarılmaktadır.²²⁰ Üstelik yine Anna'ya göre babası yaklaşan haçlı güruhuna karşı savunmaya dönük önlemler almıştır.²²¹ Örneğin Latinlerin geçeceği bölgelerde iaşenin sağlanması için yerleştirilen askerlerin diğer görevi, olası yağma girişimlerine karşı tetikte beklemektir.²²² Bu ve buna benzer birçok önlem ilk haçlı seferi esnasında iki taraf arasında bir güven problemi olduğuna işaret eder. Sefer çağrısı yapıldığında Katolik dünya Ortodokslarla olan kavgalarını rafa kaldırma arzusunda olsa da tekrar masaya koymayı çok geciktirmemiştir.

²¹⁹ Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s. 54.

²²⁰ Anna Komnena, *Alexiad: Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 302.

²²¹ Komnena, *a.g.e.*, s. 303.

²²² Komnena, *a.g.e.*, s. 305.

İlk haçlı seferi başlangıcında hezimete uğrasa da ikinci etabında Anadolu'ya varan Latinler Türklere karşı başarılar kazandılar. 1097'de İznik kuşatıldı ancak şehir, sakinleri tarafından Doğu Roma'ya teslim edildi.²²³ İlerleyemeye devam eden haçlılar 1098'de eski Doğu Roma şehri olan Antakya'yı teslim almış ancak şehir eski sahiplerine geri verilmemişti.²²⁴ Seferin en büyük meyvesi 1099'daki Kudüs'ün ele geçirilişi oldu. İlk sefer başlıca hedeflerin çoğunu kotarmıştı. Türk tehlikesi geçici olarak püskürtülmüş, Kutsal Topraklar'ın kalbi Hıristiyanların hâkimiyetine girmişti.

İlk haçlı seferi Katolik ve Ortodoksların kısmen de olsa geliştirdikleri iş birliği sayesinde zafere ulaştı.²²⁵ Ancak zaferin gölgesi nedeniyle ilk bakışta görülemiyor olsa da iki inanç topluluğu gerek sefer esnasında gerek ele geçirilen yerler üzerinde anlaşmazlığa düştü. İhtilaf konularından biri, Antakya haçlılar tarafından ele geçirildiğinde Hıristiyanlığın üçüncü büyük patrikliğinin Katoliklerin himayesine girmesiydi. Bunun yanında Grek din adamlarının yerini Latinler almaya başlamıştı. Antakya patriği IV. John Oxeites'e (1089-1100) imparator Alexius'un casusu olabileceği şüphesiyle görevden el çektirilmiş ve patrik Konstantinopolis'e geri dönmüştü.²²⁶ Öte yandan Kudüs patrikliği de Pisa başpiskoposu Daimbert'e (1100-1102) tevdi edilmişti.²²⁷ Bu değişikliklerde farklı nedenlerin de etkisi bulunmakla birlikte, göreve getirilenlerin Latin ve Katolik olması haçlıların Doğu Hıristiyanlığına

²²³ İznik'in teslim oluş şekli, Latinler ve Doğu Roma arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. İmparator haçlılardan erken davranıp şehrin kendisine teslim olmasını sağlamış, bu durum müttefikler arasında imparatorun (dolayısıyla Ortodoks Greklerin) arkalarından iş çevirdiği şeklinde algılanmıştır: Jonathan Harris, *Byzantium and the Crusades*, Bloomsbury, London, 2014, s. 68.

²²⁴ Antakya'nın ele geçilişi sonrası Haçlılar tarafından Urbanus'a yazılan bir mektup, Türklerin mağlup edildiği, ama Rumların ve diğerlerinin mağlup edilemediği gibi ilginç bir ifade içeriyor ve sükûneti sağlamak üzere papayı Kutsal Topraklar'a davet ediyordu: Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak: Kudüs Seferi*, çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 95.

²²⁵ Carnotensis bu dönemi anlatan eserinde Doğu Roma'nın yaptığı yardımların seferin selameti açısından mühim olduğunu not düşmüştür: *a.g.e.*, s. 64.

²²⁶ Harris, *Byzantium*, s. 81.

²²⁷ Harris, *Byzantium*, s. 81. Carnotensis şehrin ele geçirilişi sonrası piskopos seçiminin yapılmamasını papaya bu konuda danışılmamasına bağlamıştır: *a.g.e.*, s. 107. Bu detay Katolik Kilisesi'nin, haçlılarca ele geçirilen ve eskiden Konstantinopolis patrikliğinin yetki alanında yer alan bölgelerde kurmak istediği yeni sistemi anlayabilmek açısından önemlidir.

karşı olan yaklaşımını anlamak açısından önemliydi.²²⁸ Örneğin Katolik kronik yazarlarında Greklere karşı daha da perçinlenmiş olan tehditkâr bir tavır vardı. Guibert de Nogent (ö. 1124) kroniğinde Doğu Roma imparatorundan “tiran” olarak bahsederken, Robertus Monachus (Keşiş Robert, ö. ?) ilk sefer süresince imparatorun sergilediği tutumu hile olarak tanımlamıştı.²²⁹ 1101’de düzenlenen seferde ise Albert von Aachen’a (ö. 1120) göre halsiz ve bitap haçlı ordusunun ahvâlini Türklere haber veren Bizans imparatoruydu.²³⁰ Guibert de Nogent da benzer suçlamayı tekrarlamış ve imparatorun Türklere haçlı ordusundan “Fransa’nın en besili koyunları” olarak bahsettiğini eklemiştir.²³¹

Müslümanlar ilk sefer sonrası yaşadıkları şaşkınlığı atlatmışlar ve kısa süre sonra bölgedeki haçlı kazanımlarını tehdit eder hale gelmişlerdir. Kilise, 1144’te Edessa Kontluğu’nun Müslümanların eline geçmesi üzerine Doğu’dan çok sayıda yardım çağrısı almış ve bu çağrılara olumlu yanıtı *Quantum praedecessores*²³² olarak bilinen ilanda vermiştir. Papa III. Eugenius’un (1145-1153) çağrısı ile şekillenen ikinci haçlı seferi, Avrupa’nın iki büyük kralının sefere katılmalarından ötürü önemlidir. Fransa kralı VII. Louis (1137-1180) ve Alman imparatoru III. Konrad (1138-1152) sefer çağrısını kabul etmiş ve 1147’de yola çıkmışlardır. Sefere katılmadaki amaçları farklı olsa da²³³ iki imparator, Hıristiyanlığın gördüğü en maharetli din adamlarından olan

²²⁸ Fulcherius’un Antakya’nın haçlılarca ele geçirilişini “bu şekilde Lord İsa, tüm Antakya’yı Roma dinine vermiş oldu” şeklinde değerlendirmesi dikkat çekicidir: *a.g.e.*, s. 94.

²²⁹ Savvas Neocleous, “Byzantine-Muslims Conspiracies Against the Crusades: History and Myth”, *Journal of Medieval History*, cilt 36, sayı 3, 2010, s. 255.

²³⁰ Neocleous, *a.g.m.*, s. 257-258.

²³¹ Neocleous, *a.g.m.*, s. 258.

²³² Belge papa tarafından Fransa kralı VII. Louis ve vasallarına yazılmıştır. Papa sözlerine, II. Urbanus’un hatırasını ve ilk haçlı seferini överek başlamış ve Edessa’nın Müslümanlarca işgalini duyurmuştur. Sonrasında Hıristiyanları, bilhassa soyluları, kaybedilen haçlı topraklarını geri almaya davet etmiş ve katılacaklara bağışlanma sunmuştur: Jonathan Phillips, *The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christendom*, Yale University Press, New Haven, 2007, s. 280-282. Hans Eberhard Mayer, belgenin şekil ve içerik bakımından taşıdığı öneme dikkat çekmiştir. Sırasıyla rivayet, teşvik ve ayrıcalık olmak üzere üç kısımdan meydana gelen bu metin daha sonra çıkarılan papalık fermanları için örnek teşkil etmiştir: *The Crusade*, İng. çev. John Gillingham, Oxford University Press, New York, 1990, s. 94.

²³³ Örneğin Fransızların sefere katılma sebeplerinden biri, ilk haçlı sefer sonrası ele geçirilen yerlerde belirli bir güce kavuşmuş olan bazı Fransız asillerin pozisyonlarıydı: Zoe Oldenburg, *The Crusades*, Pantheon Books, New York, 1966, s. 323.

keşiş Bernard of Clairvaux'nun²³⁴ (1090-1153) çabalarıyla “Hıristiyanlığı kurtarmak” adına birleşmişlerdir.

Seferin Bizans cephesinde oluşturduğu duygu endişe olarak tanımlanabilir. I. Manuel'in (1143-1180) sekreteri olan Ioannes Kinnamos (ö. 1185), yeni seferin imparator tarafından tedirginlikle karşılandığını not düşmüştür.²³⁵ Tarihçi İbn Kalânîsî (ö.-1160) ise imparatorun haçlıların “suyuna gitmek” zorunda kalarak hareket ettiğini belirtmiştir.²³⁶ Sonrasında yaşananlar imparatorlukta bu endişeleri destekler niteliktedir. Alman ordusunun Daçya'daki saldırganlığı²³⁷ ve Fransız ordusu içindeki Doğu Roma karşıtlığı²³⁸ imparatoru önlemler almaya sevk etmiş ve bunların ilki Selçuklu sultanı ile barış yapmak olmuştur.²³⁹ Öte yandan imparatorun alelacele Anadolu'ya geçirdiği haçlı orduları istenilen başarıyı sağlayamamış, Doğu Roma bunun başlıca sebebi olarak gösterilmiştir. Almanlar çeşitli coğrafi faktörler yüzünden tükenirken,²⁴⁰ Fransızlar kısmi bir başarı sağlayıp Kutsal Topraklar'a ulaşmıştır.

İkinci haçlı seferinin Batı'daki hatırasında, Doğu Roma'nın Anadolu Selçuklu Devleti ile 1146'da yaptığı barış önemlidir. Zira Greklere olan güvensizlik hissi daha da artmış, seferin sonucunda karşılaşılan başarısızlık Doğu Roma İmparatorluğu'na mal edilmiştir. Odo de Deuill'e (ö. 1162) göre Selçuklu sultanı ile anlaşılan I. Manuel haçlılara ihanet etmiştir.²⁴¹ Yine Odo'ya göre sefer esnasında çapulculuk yapan Fransızlara karşı

²³⁴ Fransız Sisteryen keşişi. Vaazlarıyla Alman imparatorunun sefere dâhil olmasında önemli bir katkısı olmuştur. İkinci haçlı seferinin mesajını güçlü bir şekilde Avrupa çapında yaymıştır.

²³⁵ Kinnamos, haçlı ordusuna gönderilen elçilerin dile getirdiği sualleri de not düşmüştür. Buradan anlaşılan Doğu Roma'nın haçlı ordusunun kime karşı toplandığından çok emin olmadığıdır: Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118- 1176)*, çev. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s. 55.

²³⁶ İbn Kalanisi, *Şam Tarihine Zeyl: I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 163.

²³⁷ Kinnamos, *a.g.e.*, s. 57.

²³⁸ Öyle ki Langrea piskoposu Konstantinopolis'e karşı bir harekât teklifinde bulunmuştur: Asbridge, *a.g.e.*, s. 232. Ancak bu teklif şehre saldırı konusunda papadan bir izin olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir: Mayer, *a.g.e.*, s. 101.

²³⁹ Kinnamos bu barışın imparator tarafından geciktirildiğini ifade edip, buna gerekçe olarak da yaklaşan haçlı ordusunun niyetindeki belirsizliği gösterir: *a.g.e.*, s. 49.

²⁴⁰ Oldenburg, *a.g.e.*, s. 326.

²⁴¹ Neocleous, *a.g.m.*, s. 260.

Türkler ve Grekler ittifak halindedir.²⁴² Willermus Tyrensis (ö. 1186) de benzer düşüncelerle Grek rehberlerin Alman ordusunu kasıtlı olarak yanlış yönlendirdiğini aktarmıştır.²⁴³ Vasiliev başarısızlıktaki Doğu Roma etkisine kısmen katılırken, haçlıların da sergilediği sorumsuzluk nedeniyle karşılaşılan fecaatte payları olduğunu belirtmektedir.²⁴⁴ Ancak Doğu Roma için haçlı seferlerinin en başından beri iki ucu keskin bıçak olduğu unutmamalıdır. Örneğin İkinci haçlı seferinde imparatorluğun hem Fransız hem de Normanlar tarafından tehdit altında olmasının ve öte yandan Selçuklular ile olan mücadelenin I. Manuel'i histerik davranmaya itmiş olması mümkündür. İlk haçlı seferinde Antakya'nın yapılan anlaşmaya rağmen geri verilmemiş olması da sebepler arasında sayılabilir.

1187 yılında Selâhaddîn Eyyübî'nin (1169-1193) haçlı ordusuna karşı Hittin'de kazandığı zafer Kudüs'ün tekrar Müslümanların eline geçmesinin yolunu açtı. Hıristiyanların ilk haçlı seferinde kazandığı büyük başarı Selâhaddîn karşısında bozguna dönüştü. Şehir tekrar İslâm egemenliğine girerken, Hıristiyanlık yalnızca Kudüs'ü değil, bir itibar alâmeti olan Gerçek Haç'ı²⁴⁵ da kaybetti.²⁴⁶ Kutsal Topraklar'ın kalbindeki bu mağlubiyet ve kayıplar Avrupa'da yeni bir haçlı seferi için zemin oluştururken, sefere önderlik görevi Hıristiyan dünyanın üç büyük hükümdarı tarafından omuzlandı.

Esasen papalığın durumu ikinci haçlı seferi sonrasında pek konforlu değildi. Hem Kilise hem de haçlılar yaşanan başarısızlıktan ötürü dikkatleri üzerine çekmişti.²⁴⁷ Yeni sefer hazırlığı VIII. Gregory (Ekim 1187- Aralık 1187) tarafından yayınlanan *Audita Tremendi* ile başladı. Papa bu ilanda önce Selâhaddîn'in mağlup ettiği Hıristiyan

²⁴² Neocleous, *a.g.m.*, s. 260-261.

²⁴³ Neocleous, *a.g.m.*, s. 262-263.

²⁴⁴ Vasiliev, *Bizans*, s. 479.

²⁴⁵ Hıristiyanlıkta, İsa'nın gerildiği haçın bir parçasından yapıldığına inanılan ve I. Constantinus'un annesi tarafından bulunduğu rivayet edilen kutsal emanet.

²⁴⁶ Hittin savaşında Müslümanlar tarafından ele geçirilmiştir.

²⁴⁷ Başarısızlık Hıristiyanların günahlarına ya da Doğu'daki Latinlerin beceriksizliklerine bağlanmaktaydı: Asbridge, *a.g.e.*, s. 374.

grupları sıralıyor, sonra Gerçek Haç'ın kaybindan söz ediyordu.²⁴⁸ Kapanış ise artık sistemleşmiş olan günahların affı ile ilgiliydi; sefere katılanların aileleri ve mal varlıkları Roma Kilisesi ve onun bünyesinde çalışanların koruması altına alınacaktı.²⁴⁹ Sefere İngiliz ve Fransız kralları ile Alman imparatoru katılmayı kabul etti. Alman imparatoru I. Friedrich (1155-1190) 1189 yılında ülkesinden yola çıktığında ilk iki seferde izlenen kara yolu güzergâhını kullanmaya karar verdi. Ancak bu tercih beraberinde daha önce de yaşanmış olan sıkıntıları getirdi. Doğu Roma topraklarına girilmesiyle birlikte Alman ordusu çeşitli yerel grupların tacizlerine maruz kaldı.²⁵⁰ İlave olarak Doğu Roma'nın geçmiş tecrübelerinin de etkisiyle misafirperver olmayan tutumu iki tarafı çatışmaya sürükledi. Çatışma o kadar ciddileşmişti ki Friedrich oğluna bir donanma hazırlamasını ve papadan Doğu Roma'ya karşı yapılacak bir sefer için kutsama istemesini bile emretti.²⁵¹ Ancak ilerleyen süreç çatışmaya yer bırakmadı, imparatora nedeni belli olmayan bir şekilde girdiği Kalykadnos (Göksu) nehirde boğularak 10 Haziran 1190'da vefat etti.²⁵² Fransız ve İngiliz kralları Friedrich'den daha sonra yola çıktılar. Uzun bir mücadele döneminden sonra kısmen zafere ulaşan taraf haçlılar oldu. Akka ve Gerçek Haç Hıristiyanlara teslim edildi.²⁵³ Seferin geri kalan kısmında ne haçlılar ne de Müslümanlar birbirleri üzerinde üstünlük kurabildiler. Latinler yeni fetihlerden mahrum kalırken, rakipleri ise onları mevzilerinden söküp atmakta başarısız oldular.

Üçüncü haçlı seferi ile Latin Hıristiyanlığı Doğu'ya yüz yıl içinde üç sefer gerçekleştirmiş oldu. Seferlerin başlamasında mühim etkisi olan Doğu Roma bu süre zarfında zoraki dostlarına karşı ciddi bir sınav verdi. Zira iki tarafın da seferlerden beklentisi birbiriyle tamamen örtüşmüyordu. Haçlıların dinî motiflerle bezeli hedefi basitçe İsa'nın dolaştığı toprakları kurtarmaktı. Bu amaca ulaşmada Doğu Roma'nın

²⁴⁸ Jessalynn Bird, Edward Peters, James M. Powell (ed.), *Crusade and Christiendom: Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre 1187-1291*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2013, s. 6.

²⁴⁹ Bird, *Crusade and Christiendom*, s. 8.

²⁵⁰ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, cilt 3, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 11.

²⁵¹ Runciman, *Haçlı Seferleri 3*, s. 12.

²⁵² Runciman, *Haçlı Seferleri 3*, s. 13.

²⁵³ Asbridge, *a.g.e.*, s. 447.

destek ve iş birliğine ihtiyaç duyulmaktaydı. Ancak bekledikleri karşılık tam manasıyla gelmemiş, haçlılar nazarında Doğu Roma kendi hassasiyetlerini haçlılarınkilerden önde tutmuştu.²⁵⁴ En başından itibaren Konstantinopolis'in ihtiyaç duyduğu şeyse topraklarını istilacılara karşı savunacak, haçlı ordularına nazaran daha küçük askerî birliklerdi. Oysa Batı'dan gelen yardım beklenenin oldukça üzerindeydi ve imparatorluk tarafından istenilen doğrultuda kontrol edilmesi zordu. Öte yandan seferlerin mimarı olarak kendini konumlandıran papalık, haçlı seferleriyle dinî otoritesini kuvvetlendirmek ve Hıristiyanlığı yekpare formuna kavuşturmak istemekteydi. Bu şekilde Katolik Kilisesi bir ve tek Hıristiyanlığın yegâne hâkimi olarak en tepede yerini alacaktı. Ancak yaklaşık bir asır sonunda elde edilenler Kilise'yi memnun etmekten uzaktı.

Katolik dünyası ve Ortodoks Doğu Roma dünyası arasındaki ilişkiler gitgide daha da gerilse de henüz iki taraf da birbirini inançsız ya da kâfir olarak görmemekteydi.²⁵⁵ Hussey, dinî tartışmaların, hâlihazırda var olan ve temelleri din dışı olan bazı problemlerin üzerine eklendiğini ifade eder.²⁵⁶ Mevzu bahis problemler evvelce değinildiği gibi siyasî ve ekonomik sebepler içermektedir. Söz konusu sebepler dördüncü haçlı seferinin Konstantinopolis'e yönelmesinde ciddi bir rol oynamıştır. İlk üç haçlı seferi esnasında ince buz üstünde yürüten Doğu Roma, Batı ile olan ilişkilerini makul düzeyde tutmak adına yoğun çaba sarf etmiştir. Lakin 1199'da başlayan dördüncü haçlı seferi, Doğu-Batı arasındaki ilişkilere ciddi bir darbe vuracaktır.

Doğu Roma'da imparatorluk tacı I. Manuel'in 1180'deki ölümü ile II. Alexius'a (1180-1183) geçmişti. Yeni imparatorun yaşça küçük olmasından ötürü yönetim daha çok annesi Maria'da idi. Ancak Greklerce Batılı Maria olarak bilinen imparatoriçe (Antakyalı ve Latin soyluydu) ve onun yönetime ortak ettiği *protosebastos*²⁵⁷ Alexius

²⁵⁴ Harris, *Byzantium*, s. 65.

²⁵⁵ Hussey, *a.g.e.*, s. 183.

²⁵⁶ Hussey, *a.g.e.*, s. 183.

²⁵⁷ Sebastos unvanına (saygıdeğer anlamına gelip özellikle I. Alexius devrinde Komnenos hanedanı mensuplarına verilirdi: Alexander P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of the Byzantium*, cilt 1, Oxford

(yine bir Latin) halk tarafından pek sevilmiyordu.²⁵⁸ Sebep Latinlerin gözle görünür şekilde artmış olan nüfuzlarıydı. Söz gelimi Doğu Romalılar, Latin tüccarların Maria vasıtasıyla daha da kuvvetlenmelerinden endişe etmekteydiler.²⁵⁹ İmparatorluk başkentinde vücut bulan Latin karşıtlığı, 1182’de tahtı gasbetme niyetiyle başkente yürüyen I. Andronikos (1183-1185) tarafından ustalıkla kullanıldı. Başkent halkı nezdinde de bir desteğe sahip olan Andronikos Komnenos Latin karşıtlığını körükledi. Konstantinopolis’te ikamet eden Latinler yerel halktan gruplar tarafından saldırıya uğradılar; kadınlar, çocuklar, yaşlılar hedef alınanlar arasındaydı.²⁶⁰ İmparatorluğu II. Alexius ve onun annesi Maria ile yönetmeye başlayan Andronikos, çok geçmeden ortaklarından kurtulup tek başına tahta oturdu.²⁶¹

Latin-Grek ilişkileri yeni imparator devrinde de hassastır. Andronikos döneminde gerçekleşen Thessaloniki (Selanik) yağması Ortodoks ve Katolik ilişkilerini derinden etkilemiştir. 1185 yılınca Sicilya’dan yola çıkan Normanlar, imparatorluğun ikinci büyük yerleşimi olan Thessaloniki’yi ganimet ve 1182’deki olayların intikamı amacıyla yağmalamışlardı.²⁶² Şehirdeki her köşe bu yağmadan nasibini almış, canlarını ve mallarını kurtarmak için çareyi kutsal mekânlara sığınmakta bulanlar dahi buldukları yerlerde katledilmişlerdi.²⁶³ İmparatorluk ise bu felaketi önlemekte yetersiz kalmıştı. Öte yandan imparator Andronikos için de işler yolunda gitmedi. Yarattığı terör dönemi ona sayısız düşman kazandırdı. Bunlardan biri olan II. Isaakios 1185’te tahtı ele geçirip selefi Andronikos’a yarattığı düşmanların elinden feci bir ölüm sundu.²⁶⁴ İmparatorun ölümü ile Komnenos hanedanlığının Doğu Roma saltanatı da sona erdi. Onların yerini

---

University Press, 1991, s. 1862-1863) sahip olanlar arasında öncelikli olanlar için kullanılan bir ifade: Kazhdan, *a.g.e.*, cilt 2, s. 1747.

²⁵⁸ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 365.

²⁵⁹ Norwich, *Bizans: Gerileme ve Çöküş*, s. 139.

²⁶⁰ Charles M. Brand, *Byzantium Confronts the West 1180-1204*, Harvard University Press, Cambridge, 1968, s. 41. Harris, bir Latin hastanesinin basıldığını ve içerideki hastaların yataklarında katledildiğini aktarır: *Byzantium*, s. 191.

²⁶¹ Brand, *a.g.e.*, s. 49.

²⁶² Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 370.

²⁶³ Niketas Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, İng. çev. Harry J. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit, 1984, s. 165-166.

²⁶⁴ İmparator eski düşmanlarınca feci şekilde dövülüp darp edilmiştir: Choniates, *a.g.e.*, s. 193.

Norwich'in deyimiyle "Doğu Roma tacını takmış aileler arasında en kötülerini" olan Angeloslar aldı.²⁶⁵

Tüm haçlı seferleri arasında dördüncü haçlı seferi, ortaya çıkışı ve amaçları bakımından üzerinde spekülasyon yapılmaya en uygun seferdir. Seferin nedenlerinden biri olarak Alman imparatoru VI. Henry'nin Doğu Roma karşıtı politikası gösterilir. Greklere karşı olan siyasetinin içeriği net değilse de Doğu Roma'ya yönelttiği tehditler neticesinde III. Alexius²⁶⁶ devrinde (1195-1203), Doğu Romalılarından *alamanikon* adlı bir haçlı seferi vergisi temin etmiştir.²⁶⁷ Alman gücünün uzun bir süredir Doğu Roma'ya karşı takındığı hasmane tutumdan ötürü seferin Alman çıkarları ile örtüştüğü düşünülmüştür. Diğer ve daha önemli bir iddiaysa seferdeki Venedik devleti ve doğu Enrico Dandolo (1192-1205) ile ilgilidir. Venedik'in Doğu Roma'yı kendi ticarî çıkarları ve doğun kişisel intikamı için ortadan kaldırmak istediği yönünde bir kabul söz konusudur.

Ticarî kaygıların seferdeki etkisi göz ardı edilemeyecek ölçüde önemlidir. XII. yüzyıl boyunca Pisa, Ceneviz, Amalfi ve Venedik gibi geçimi ticaret odaklı İtalyan şehir devletleri, Doğu Roma başkentini mesken edinmiştir. Fakat aralarında aslan payını elde eden Venedik olmuştur. Doğu Roma'nın bu eski eyaleti artık siyasî ve malî bir güç olarak Akdeniz sularında dolanmaktadır. Elbette eriştikleri bu mevkide Doğu Roma'nın katkısı büyüktür. Eski hamilerinin, düşmanlarına karşı yükselttiği yardım çağrılarını ekseriyetle olumlu cevap vermiştir. Örneğin bu düşmanlardan olan Arapların Adriyatik'te kuvvetlenmesini istemeyen Venedik, 893'te Araplara karşı Doğu Roma donanmasını desteklemiştir.²⁶⁸ Ancak iki devlet arasındaki sorun Grekler tarafından Venediklilere verilen ticarî ayrıcalıklarla başlamıştır.

²⁶⁵ Norwich, *Bizans: Gerileme ve Çöküş*, s. 151.

²⁶⁶ II. Isaakios bir av gezisinde kardeşi tarafından tertiplenen bir komplo ile tahttan indirilmiş, gözleri kör edilmiş ve taht kardeşi olan III. Alexius tarafından gasbedilmiştir: Norwich, *Bizans: Gerileme ve Çöküş*, s. 156.

²⁶⁷ Paul Magdalino, "The Empire of the Komnenoi (1118-1204)", *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492*, ed. Jonathan Shepard, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 651.

²⁶⁸ David M. Nicol, *Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 26.

992’de Doğu Roma imparatoru II. Basileus, ticarî imtiyazlar içeren bir fermanla Venedikli tüccarları ödüllendirdi.²⁶⁹ Yaklaşık bir asır sonra I. Alexius, Norman istilasına karşı Doğu Roma ile saf tutan Venedik için 1081’de oldukça cömert bir ferman çıkardı.²⁷⁰ Bu ferman sonrasında Venedik’in ticarî gücü Doğu’da önemli ölçüde artarken, imtiyazlar iki devlet arasındaki ilişkilerin vazgeçilmezi haline geldi. Ancak zamanla ticarî kaygılar ilişkilerin aksamasına neden olmaya başladı. Venedik, diğer tüccar devletlerin Konstantinopolis’te artan nüfuzunu bahane ederek sık sık huzursuzluk çıkardı.²⁷¹ 1171’de II. Manuel devrinde yaşanan olaylarsa öncekilere nazaran daha fazla etki yarattı. Pisa ve Cenevizlilerin Konstantinopolis’e geri döndüğünü gören (daha önce sürgün edilmişlerdi) Venedikliler, Ceneviz mahallesine saldırarak çatışmaları başlattı.²⁷² Ardından misilleme olarak Doğu Roma İmparatorluğu’nun önemli limanlarındaki Venedikliler tutuklandılar.²⁷³ Tutuklamalarla birlikte “kibirli ve kendini beğenmiş” Venediklilerin mal ve mülklerine el konuldu.²⁷⁴ Bu olaylar esnasında tutuklananlar bir başka Latin-Katolik karşıtı olayın yaşandığı 1184’te, Venedik desteğini kazanmak adına imparator I. Andronikos tarafından serbest bırakıldılar.²⁷⁵ İmparatorun, daha önce bahsedildiği üzere tahta çıkarken sebep olduğu Latin kıyımı, ona geniş bir düşman kitlesi kazandırmıştı.

Katolik ve Ortodoks dünya arasındaki ilişkiler dördüncü haçlı seferine girilirken yukarıda bahsedildiği üzere çalkantılı bir süreç içindedir. Seferin temelleri 1199’da Kont Thibault’ya (ö. 1201) ait Ecry Kalesi’nde atılmıştır.²⁷⁶ Papa III. Innocentius’un

²⁶⁹ Nicol, *a.g.e.*, s. 59.

²⁷⁰ Nicol, *a.g.e.*, s. 58-59.

²⁷¹ 1111 yılında Doğu Roma tarafından Pisa’ya verilen ayrıcalıklardan şikâyet edilirken, II. Ioannes Komnenos’un yinelenmediği ticarî imtiyazlar sonrası Venedik donanması Korfu’yu yağmalamıştır: Nicol, *a.g.e.*, 72, 75-77.

²⁷² Thomas F. Madden, *Enrico Dandolo & The Rise of Venice*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2003, s. 52.

²⁷³ Madden, *Enrico Dandolo*, s. 52-53.

²⁷⁴ Choniates, zenginleşen Venediklilerin giderek kural tanımaz hale geldiğini ifade etmiştir: *a.g.e.*, s. 97.

²⁷⁵ Thomas F. Madden, *Venice: A New History*, Viking Penguin, New York, 2012, s. 96.

²⁷⁶ Geoffroi de Villehardouin ve Henri de Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, çev. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 3.

(1198-1216) planladığı bu seferde üçüncü Haçlı Seferi'nde olduğu gibi deniz yolunun kullanılması kararlaştırılmış, karaya çıkış noktası olarak Mısır belirlenmiş,²⁷⁷ ordunun lideri olarak Kont Thibault seçilmiştir. Seferin göze çarpan özelliklerinden biri tıpkı ilk seferde olduğu gibi hiçbir kralın yer almaması olmuştur. Haçlıları Mısır'a ulaştıracak gemilerin temin edilmesi hususunda Venedik'e başvurulmuştur. Zira ihtiyaç olan bu denli büyük bir donanmayı oluşturabilecek tek devlet Venedik Cumhuriyeti'dir.²⁷⁸ Yaşı ve pratik zekâsı oldukça ilerlemiş olan âmâ doç Dandolo Haçlılarla gereken anlaşmayı ayarlamış, bir yıllık süre içerisinde donanma oluşturma sözü vermiştir.²⁷⁹

Dördüncü haçlı seferinin amacından sapması konusundaki görüşler çeşitlilik gösterir. Daha evvel bahsedildiği üzere Doç Dandolo, Venedik'in çıkarları için seferi manipüle etmiştir.²⁸⁰ Bu görüşe sunulan ilk örnek haçlıların Zara²⁸¹ şehrini kuşatmalarıdır. Haçlıları bu şehre getiren neden, Venediklilere vaat edilen taşıma ücretinin eksik teslim edilmesidir.²⁸² Doç, borcun karşılığında Haçlıların Zara kuşatmasına yardım etmesini şart koşmuştur.²⁸³ Venedik'in seferi manipüle ettiği konusundaki diğer iddia Mısır konusundadır. Bu görüşe göre Mısır ile iyi ticarî ilişkilere sahip olan Venedikliler, seferin bu ülkeye yapılmasını kasten engelleyip Konstantinopolis'e yönlendirmişlerdir.²⁸⁴ Ayrıca iki devlet arasında seferin rotasının değiştirilmesini konu

²⁷⁷ Villehardouin, *a.g.e.*, s. 10.

²⁷⁸ Villehardouin, *a.g.e.*, s. 6. Esasında başvuru tek denizci devlet Venedik olmamıştır. Robert de Clari, Pisa ve Cenevizlilerin yapılan teklife olumsuz cevap verdiğini belirtmiştir: *İstanbul'un Zaptı (1204)*, çev. Beynun Akyavaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 4. Madden Venedik'in başlıca rakibi olan bu iki devletin, o esnada birbirleri ile olan savaşlarının bu çağrıya ret cevabı vermelerinde etkili olduğunu ifade etmiştir: *Venice*, s. 101-102. Ayrıca aralarında savaşan iki devletin papalık tarafından yapılan barış teklifini de kabul etmediklerini belirtilir: Alfred J. Andrea (yay.), *Contemporary Sources for the Fourth Crusade*, Brill, Leiden, 2008, s. 22.

²⁷⁹ Villehardouin, *a.g.e.*, s. 10.

²⁸⁰ Bu görüş kısmen doğru olsa da Venedik'in Doğu Roma'nın tamamen ortadan kalkmasında bir fayda gördüğünü söylemek zordur. Zira hâlihazırda ticarî anlaşmalar vesilesiyle Venedik, Grek limanlarında belirgin bir güce sahiptir. Sefer sonrası oluşacak statükoda Venedik adına risk oldukça fazladır, dolayısıyla Dandolo'nun seferin başından itibaren Doğu Roma'nın yıkımını arzuladığını söylemek doğru değildir.

²⁸¹ Modern Hırvatistan'ın Adriyatik kıyısındaki şehridir. Zadar olarak da bilinir.

²⁸² Villehardouin bu konuda Venedik'e gelmeyip kendi imkânlarıyla yolculuğa çıkan haçlıları suçlar. Zira onların eksikliği aynı zamanda Venedik'e ödenecek ücrette de eksiklik yaratmıştır: *a.g.e.*, s. 17.

²⁸³ Villehardouin, *a.g.e.*, s. 19-20.

²⁸⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri 3*, s. 100-101. Ancak Madden Venedik ticarî çıkarlarının öneminin abartılmamasından yanadır. Zira 1200'lü yılların başında Venedik ticaretinin kalbi Konstantinopolis'te atmaktadır: *Enrico Dandolo*, s. 127.

alan bir mektuplaşmanın olduğu iddia edilmiştir.²⁸⁵ Öte yandan doğun haçlı ordusunu taşıma konusunda kasten yüksek bir bedel istediği de ileri sürülmüştür.²⁸⁶ Böylece doğun, bedeli ödeyemeyecek olan haçlıları kendi istekleri doğrultusunda yönlendireceği iddia edilmiştir.

Venedik'in tartışmalı rolünün yanında önemli bir diğer etken Doğu Romalı prens Alexius'un²⁸⁷ sefere dâhil olmasıydı. Babası II. Isaakios'un, amcası III. Alexius tarafından tahtından edilmesi sonrası gözetim altında tutulan genç prens, 1201 yılında bir Pisa gemisi ile kaçıp İtalya'ya gelmişti.²⁸⁸ Ablasının eşi olan Alman imparatorunun yönlendirmesiyle kendini dördüncü haçlı seferini icra eden haçlıların yanında buldu. Prens Alexius haçlı ordusuna kendi davasını desteklemeleri adına birçok vaatte bulundu. Tahta çıktığı takdirde haçlılara sunulanlar arasında cömert bir nakdi yardım, giderlerini Doğu Roma'nın üstlendiği on bin asker ve Roma Kilisesi'ne itaat ettirilmiş bir Konstantinopolis Kilisesi vardı.²⁸⁹ Öte yandan dördüncü haçlı seferi rotasını Doğu Roma'ya çevirdiğinde bu durumun yaratacağı dinî hassasiyet ordudaki din adamlarının yardımıyla halledildi. Din adamlarına göre bu bir günah değil hayır işiydi, haçlıların yardımıyla taht gerçek sahibine verilecekti.²⁹⁰

²⁸⁵ İddia Ernoul Kroniği'nde geçmektedir. Buna göre Mısır sultanı Venediklilere, haçlı seferini Doğu Roma'ya yönlendirdikleri takdirde İskenderiye limanında büyük ayrıcalıklar bahşedecektir: *Ernoul Kroniği Haçlı Seferleri Tarihi: Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 254.

²⁸⁶ Bahsi geçen bu iddia için Madden, doğun orduların iâşesi hususunda genel anlamda yeterli bilgisi olmadığından ötürü böyle bir manipülasyonu gerçekleştiremeyeceğini ifade eder: *Enrico Dandolo*, s. 124-125.

²⁸⁷ 1203-1204 yılları arasında babası II. Isaakios'la birlikte imparatorluk yaptı.

²⁸⁸ Prens bundan sonraki hikâyesi net değildir. Choniates prensin, papa ve Alman imparatorunun onun davasını destekleyen mektuplarıyla haçlılara geldiğini yazmıştır: *a.g.e.*, s. 296. Madden ve Brand, prensin Ancona limanından sonra Almanya'ya gittiğini belirtmiş, Brand ilaveten prensin Almanya'dan sonra papaya ulaştığını söylemiştir: Madden, *Enrico Dandolo*, s. 146; Brand, *a.g.e.*, s. 228. Nicol ve Runciman doğrudan Almanya'ya gittiğini not düşmüştür: Nicol, *a.g.e.*, s. 123; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi 3*, s. 100. Mayer ve Ostrogorsky'e göre prens Roma'ya gitmiş ve desteğini talep ettiği papadan olumsuz bir cevap almıştır: Mayer, *a.g.e.*, s. 200; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 384. Jonathan Harris ise çok daha farklı bir anlatım sunmuştur. Ona göre prens Verona'ya gelmiş ve burada haçlı liderleri ile buluşup seferin Konstantinopolis'e yönlendirilmesi konusunda anlaşmıştır: *Konstantinopolis, Bizans'ın Başkenti*, çev. Tevabil Alkaç, Alfa Tarih, İstanbul, 2018, s. 255-256.

²⁸⁹ Villehardouin, *a.g.e.*, s. 27.

²⁹⁰ Michael Angold, *The Fourth Crusade: Event and Content*, Routledge, London, 2003, s. 92.

Haçlıların ilk hedefi olan Zara seferinde ve akabinde ordunun Konstantinopolis'e yönelişinde Kilise haçlılarla olan bağlantısını temsilcileri ile sağlamaktaydı. Papalık temsilcisi Pierre de Capuano (ö. 1242), Zara kuşatması kararının alınmasına ivedi bir tepki göstermedi. Yola çıkılana kadar beklemeyi tercih etti, aksi takdirde seferin dağılmasındaki mesuliyet onun üzerine kalabilirdi.²⁹¹ Şehrin haçlılar tarafından ele geçirilişi sonrası Macaristan kralı, egemenliği altındaki şehrin başına gelenleri papaya bildirdi.²⁹² Hâlihazırda Katolik bir şehrin hedef alınmasından hoşnutsuzluk duyan III. Innocentius, şehri kuşatan tüm haçlı ordusu hakkında aforoz kararı verdi.²⁹³ Frankların safında ciddi etki yaratan bu karar sonrası papaya af için elçiler gönderildi, uzun uğraşlar sonucu Innocentius Franklar üzerindeki aforoz kararını geri aldı.²⁹⁴ Ancak Venedikliler üzerindeki karar aynen kaldı. Papalığın Venediklilerin bağışlanma talebine cevabı bir mektup ile verilmişti. 25 Şubat 1204 tarihli mektupta papa Zara saldırısının bir Katolik krala karşı yapıldığını, Kilise'nin bunu yasakladığını, ancak buna rağmen Venedik'in hatasından dönmediğini belirtti.²⁹⁵ Papa, Zara sonrası Prens Alexius'un çağrısı ile dümeni Doğu Roma'ya kıran haçlıları da uyardıyı ihmal etmedi. 20 Haziran 1203 tarihli mektubunda "adil ve gerekli bir neden olmadığı sürece" Hıristiyan topraklarının işgalinin aforoz ile cezalandırılacağını haçlılara ilettili.²⁹⁶ Ayrıca haçlı ordusunun iaşeye ihtiyacı olması halinde imparator III. Alexius'un yardımcı olacağını ve dolayısıyla saldırganlığa gerek olmadığını aynı tarihte kaleme alınmış bir başka mektupta dile getirdi.²⁹⁷

Haçlı ordusunun Zara'dan ayrılıp Konstantinopolis'e doğru yol almasının detayları Villerhardouin'da bolca mevcuttur. Ordu, yol üzerindeki bazı şehirleri boyunduruk altına alıp, 1203 yazında Scutari'de (Üsküdar) karaya çıkmıştır.²⁹⁸ Bu aşamadan sonra

²⁹¹ Madden, *Venice*, s. 112.

²⁹² *Ernoul Kroniği*, s. 256.

²⁹³ Haçlılar bu karara rağmen şehre saldırmaktan geri durmamışlardır: Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi 3*, s. 102.

²⁹⁴ Villehardouin, *a.g.e.*, s. 31.

²⁹⁵ Ayrıca Zara'nın tahribata uğraması, kiliselere verilen zarar da eleştirilmiştir: Andrea, *a.g.e.*, s. 96-97.

²⁹⁶ Andrea bu uyarının ucu açık olduğunu belirtir; zira Zara'nın alınmasını ve Konstantinopolis'in ele geçirilmesini meşrulaştırmak için "adil ve gerekli bir neden olmadığı sürece" ifadesine pekâlâ sığınılabilirdi: *a.g.e.*, s. 63.

²⁹⁷ Andrea, *a.g.e.*, s. 67.

²⁹⁸ Villehardouin, *a.g.e.*, s. 39.

Haçlıların prens hususundaki beklentisi, şehrin tahtın gerçek sahibi olarak onu koşulsuz kabul etmesidir.²⁹⁹ Ancak prens kendisini Konstantinopolislilere göstermesine rağmen, herhangi bir olumlu tepki alamamıştır.³⁰⁰ Şehir tarafından haçlılara gösterilen direniş, imparator III. Alexius'un kaçışıyla birlikte kırılmıştır. Şehri terk etmesinden ötürü artık onun imparator olamayacağını düşünenler, yerine sabık imparator II. Isaakios'u tahta çıkarmışlardır.³⁰¹

Oğluyla taç giymeyi kabul eden imparator, haçlıları çabalarından ötürü ihya etti.³⁰² İmparatorluğun yeni sahipleri kendilerini papaya hatırlatmakta da zaman kaybetmedi. IV. Alexius 25 Ağustos 1203 tarihli mektubunda papayı tüm Hıristiyanlığın dinî lideri olarak tanıdığını belirtiyor, imparator olarak tanınmaları karşılığında Konstantinopolis Kilisesi'nin Roma'ya itaatini sunuyordu.³⁰³ Tacını büyük ölçüde Latinlerin desteğine borçlu olan IV. Alexius, mümkün olduğunca müttefiklerinin bu desteğini diri tutmaya çalıştı. Ancak bu kolay bir iş değildi. Yapılması gereken ödemeler vardı, ne var ki imparatorluk hazinesi boştu.³⁰⁴

Haçlılar açısından artık şehirde beklemenin ve Kudüs yolculuğunu geciktirmenin bir anlamı yoktu. Zira anlaşıldığı kadarıyla orada bulunmaktan çok da memnun değillerdi.³⁰⁵ Konstantinopolis'e prensi taçlandırmak adına gelmişler ve bu amacı yerine getirmişlerdi. Onları oyalayan şey imparator tarafından vaat edilen ödemedi. Hâlihazırda yerel halkın memnuniyetsizliği de bilinmekteydi. Bu gayrimemnun kitle öfkesini çok saklamamış ve dışarı vurduğunda da ayırım yapmamıştı.³⁰⁶ Kızgın kitleler Haçlılara karşı yapılan savaşta kendilerine yardımcı olan ve şehrin içinde yaşayan

²⁹⁹ Angold, *The Fourth Crusade*, s. 93.

³⁰⁰ Villehardouin, *a.g.e.*, s. 42.

³⁰¹ Harris, *Konstantinopolis*, s. 258.

³⁰² Villehardouin, *a.g.e.*, s. 56.

³⁰³ Andrea, *a.g.e.*, s. 78.

³⁰⁴ Harris, *Konstantinopolis*, s. 260.

³⁰⁵ Bu mutsuzluğa bir delil haçlıların şehir dışında kalmak istemeleriydi. Clari, onların şehir içinde ikamet etmek istememelerini Rumların "hain" olmasına bağlamaktadır: *a.g.e.*, s. 23.

³⁰⁶ Şehirde bulunan Athena heykeli, "Latinleri şehre çağırıldığı" gerekçesiyle halk tarafından yıkılmıştır: Choniates, *a.g.e.*, s. 305. Clari, heykelin üzerinde "Konstantinopolis'i zaptedecek olanlar Batı'dan gelecekler" yazdığını not düşmüştür: *a.g.e.*, s. 45.

Pisalılar ile Amalfililere de saldırdı.³⁰⁷ Latinlerin karşılık vermesiyle de işler çığırından çıktı.³⁰⁸ Artık iyiden iyi hassaslaşan ilişkiler haçlıların komuta kademesini de endişelendirmekteydi. Doç Dandolo imparatora nakdi ödeme, askerî destek sunma ve Grek Kilisesi'ni Roma himayesine sokma gibi önceden söz verilen vaatleri hatırlattı.³⁰⁹ IV. Alexius ise Latin karşıtı hizbin baskıları ve eski müttefikleri arasında bocalamaya başladı.³¹⁰ Ancak imparatorlar IV. Alexius ve babası II. Isaakios'u bu nazik durumdan kurtaracak bir olay gerçekleşti. Şehirdeki karmaşa ve Latin karşıtlığından cesaretlenen Alexius Dukas,³¹¹ Şubat 1204'te her iki imparatoru da ortadan kaldırıp kendi hükümdarlığını ilân etti.³¹² Sonrasında Latinlerden kurtulmak için çeşitli önlemler alındı, buna şehirde kalan Latinleri casus olabilecekleri tehdidiyle kovmak da dâhildi.³¹³ Latinlerin ise "gaspçı" imparatoru tanımaya niyetleri yoktu.³¹⁴ Orduda bulunan din adamları, haçlıların şehri Roma'ya itaat ettirmek niyetiyle almaları halinde papanın lütfuna mazhar olacaklarını söylüyorlardı.³¹⁵ Saldırı öncesi Franklar ve Venedikliler arasında şehrin paylaşılması hususunda bir anlaşma yapıldı.³¹⁶ Çetin geçen bir mücadele sonunda Latinler 12 Nisan 1204 günü Konstantinopolis'in yeni efendileri olarak şehre girdiler.

İşgal sonrası gerçekleşen yağmada Doğu Roma başkentinin tüm zenginlikleri yeni fatihler arasında paylaşıldı. Şehrin sakinleri sakladıklarına inanılan hazineler yüzünden

³⁰⁷ Harris, *Konstantinopolis*, s. 260. Ernoul Kroniği şehirde ikamet eden Latinlerin evlerinin yakıldığını aktarır: *a.g.e.*, s. 268. Bu durum şehirdeki Latin karşıtı havanın idrak edilmesi açısından önemlidir.

³⁰⁸ Andrea, *a.g.e.*, s. 219. Andrea'nın kaynak olarak verdiği eser *Devastatio Constantinopolitana* isimli anonim eserdir.

³⁰⁹ Madden, *Enrico Dandolo*, s. 166.

³¹⁰ Donald E. Queller ve Thomas F. Madden, *The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1997, s. 153.

³¹¹ 5 Şubat 1204- 12 Nisan 1204 yılları arasında V. Alexius olarak imparatorluk yaptı.

³¹² Choniates, *a.g.e.*, s. 309.

³¹³ Queller, *The Fourth Crusade*, s. 175.

³¹⁴ Villehardouin, bu taht değişikliğinin cinayet ile gerçekleşmesinden ötürü yeni imparatorun hükmetme hakkının olmadığını, onun ve ona destek olanların aforoz edileceğini ve bu konuda haçlıların görüş birliğinde olduğunu belirtmiştir: *a.g.e.*, s. 65.

³¹⁵ Villehardouin, *a.g.e.*, s. 65-66.

³¹⁶ Villehardouin anlaşmaya göre yeni imparatorun altı Venedikli ve altı Franktan oluşan bir konsil ile seçileceğini aktarır: *a.g.e.*, s. 68. Clari, kadınlara ve din adamlarına dokunulmayacağı konusundaki şarttan bahseder: *a.g.e.*, s. 32. Ernoul Kroniği manastırlara dokunulmayacağı şeklinde bir detay verir: *a.g.e.*, s. 271. Tüm kaynaklarda ortak olan şey ise ganimetin eşit şekilde bölüneceği ve kurallara riayet etmeyenlerin aforoz edileceğidir.

eziyete maruz kaldılar.³¹⁷ Choniates'e göre artık kendileri birer göçmendi.³¹⁸ Yağmaya bizzat tanık olan Villehardouin ise şaşkıncı derecede detay vermekten uzaktır, yalnızca toplanan ganimetin paylaşılması hususunda bilgi vermiştir.³¹⁹ Ancak Ernoul Kroniği tıpkı Choniates gibi detaycıdır: yoksullar soyulmuş, din adamları gasbedilmiş, en büyük soygunu da Venedikliler gerçekleştirmiştir.³²⁰ Değerli eserleri gemilerle ülkelerine kaçırarak Venediklilerin aksine Franklar buldukları kıymetli eşyaları eriterek paylaşmayı seçmişlerdir. Doğu Roma'nın tüm şan ve şöhreti Latinlerin elinde tıpkı bu değerli metaller gibi erimiştir.

Aralarında gerçekleştirdikleri müzakereler ertesinde haçlıların belirlediği bir konsil, Flandre ve Hainut kontu Baudouin'ı (I. Baudouin, 1204-1205) Latin Krallığı'nın ilk imparatoru olarak seçti.³²¹ Diğer önemli soylulara işgal edilen imparatorluğun Avrupa tarafındaki topraklarından muhtelif yerler verildi. Konstantinopolis Kilisesi'nin kim tarafından idare edileceği meselesi de çözüme kavuşturuldu. Daha evvel yapılan anlaşma uyarınca Venedikliler patriklik görevini Thomas Morosini'ye (1204-1211) tevdi etti.³²² Ayrıca sonraki seçimlerin de kaderinin Venediklilerin elinde olması kararlaştırıldı.³²³

Papa III. Innocentius'un Konstantinopolis'teki gelişmelere yaklaşımı, maruz kaldığı emrivâkinin yansımalarını içerir. Başından itibaren karşısında yer aldığı Konstantinopolis seferi amacına ulaşmış, onun tahayyülündekinden farklı bir şekilde de olsa kiliselerin birliği gerçekleşmiştir. Papa haliyle mimarı olduğu seferin bu beklenmeyen meyvesinin Kilise'yi oyun dışı bırakmasını istememiştir. 7 Kasım 1204 tarihinde Latin Krallığı'nın ilk imparatoru Baudouin'a, onun imparator oluşunu kutlayan,

---

³¹⁷ Choniates, *a.g.e.*, s. 322.

³¹⁸ Choniates, *a.g.e.*, s. 323.

³¹⁹ Villehardouin, *a.g.e.*, s. 75.

³²⁰ Ernoul Kroniği, s. 272.

³²¹ Villehardouin, *a.g.e.*, s. 77.

³²² Madden, *Enrico Dandolo*, s. 180.

³²³ Nicol, *a.g.e.*, s. 138.

Kilise'nin koruması ve lütfunu bahşeden bir mektup göndermiştir.³²⁴ Mektubun ilginç olan kısmı papanın Greklerle ilgili dile getirdikleridir. Ona göre Grek Krallığı Roma Kilisesi'nden yüz çevirmiş ve kötülüğe sürüklenmiştir; ancak artık itaatkâr ve Katolik'tir.³²⁵ Papa kiliselerin birliği meselesinde gönüllü bir katılımdan yana olsa da nihayetinde güç kullanımı ile sağlanan birliği onaylamıştır.

Savaşı ve yağmayı yaşayan Konstantinopolis halkının, şehrin ve imparatorluğun yeni sahipleri olan Latinlere karşı hislerini tahmin etmek zor değildir. Grekler uzun zamandır (ilk haçlı seferinden itibaren) Latinleri, şehrin surların önünden geçip giderken görmeye alışkınlardı. Ama bu defa Konstantinopolis Latinler için yol üzerindeki göz kamaştırıcı bir durak olmaktan öteye geçmiş, bir kısmının yeni evi haline gelmiştir. Buna mukabil Doğu Roma halkının bir bölümü Latin hâkimiyetinden uzak diyarlara göç etmiştir.³²⁶ İşgal sonrası biri Balkanlarda, ikisi Anadolu'da kurulan halef devletler, bu göçmenlerin son durakları olmuşlardır.³²⁷ İşgalin Grek-Latin ilişkileri ötesinde Ortodokslar ve Katolikler açısından neden olduğu tahribat derindir. Başkent in büyük kiliseleri Latin din adamlarının kontrolüne geçmiştir.³²⁸ Manastırların ekseriyeti Batılı tarikatların yönetimi altına girmiştir.³²⁹ Greklerin elinde kalan kiliselerin durumu içler acısıdır, çatılarından sökülen kurşunlar kiliseleri harabe haline getirmiştir.³³⁰ Şehrin övünç kaynağı olan kutsal emanetler talan edilmiş,³³¹ bu emanetlerin en mühimlerinden olan Dikenli Taç³³² imparator Baudouin tarafından, alınan bir borca karşılık rehin verilmiştir.³³³ İsa'nın ve azizlerin sembolleri aşağılanmış, hatta aralarından bazıları tabure amacıyla kullanılmıştır.³³⁴

³²⁴ Andrea, *a.g.e.*, s. 113-114.

³²⁵ Andrea, *a.g.e.*, s. 115.

³²⁶ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 393.

³²⁷ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 393.

³²⁸ Harris, *Konstantinopolis*, s. 276.

³²⁹ Harris, *Konstantinopolis*, s. 276.

³³⁰ Harris, *Konstantinopolis*, s. 277.

³³¹ Harris, *Konstantinopolis*, s. 278.

³³² İsa'nın çarımıha gerildiği esnada başına takıldığına inanılan taç.

³³³ Nicol, *a.g.e.*, s. 158.

³³⁴ Choniates, *a.g.e.*, s. 327.

Dördüncü haçlı seferi üzerine yapılan çalışmaların çoğunda Venedik, seferin amacından saptırılmasında başat, hatta neredeyse tek sorumlu olarak gösterilir. Bu görüşe göre doğ Dandolo, başlangıcından itibaren kişisel hırsları ve ticarî çıkarları için haçlıları Konstantinopolis'e sürüklemiştir. Haçlı grubunun diğer büyük ortağı Franklar, hatta papa, Dandolo'nun planlarının iradesiz birer parçasıdır. Ancak Queller ve Madden, bilhassa Bizanstinistlerin alemdarlığını yaptığı bu görüşü çeşitli eleştirilerle reddetmektedirler.

Queller ve Madden'ın sorguladıkları ilk varsayım, Venediklilerin Mısır ile olan ticarî ilişkileri korumak adına rotayı saptırdıkları düşüncesidir. Onlar bu varsayımına çeşitli argümanlarla karşı çıkmışlardır. Bu argümanlardan biri 1184-1205 yılları arasında Venedik ticaretinin %50'den fazlasının Konstantinopolis'le yapılmış olması, İskenderiye'nin payınınsa yalnızca %10'da kalmasıdır.³³⁵ Diğer bir argüman Mısır'daki şehirlerin savunmasının Konstantinopolis'e göre daha zayıf olmasıdır; Dimyat ve İskenderiye gibi şehirler haçlı seferleri esnasında Latinler tarafından kolaylıkla saldırıya uğramıştır.³³⁶ Bunların yanı sıra Venedik tarafından inşa edilen gemilerin atlara uygun yapılmış olması üzerinde durulmuştur ki Konstantinopolis kuşatması atların kullanımı için çok elverişli değildir.³³⁷ Madden'a göre Venedik'in de dâhil olduğu haçlıları Doğu Roma'nın kalbine götüren birbirine bağlı sözler bütünüdür.³³⁸ Tüm bunların sonucunda "Kudüs artık Boğaziçi'ndedir".³³⁹

³³⁵ Donald E. Queller ve Thomas F. Madden, "Some Further Arguments in Defense of the Venetians on the Fourth Crusade", *Byzantion*, cilt 62, 1992, s. 438.

³³⁶ Queller, "Some Further Arguments", s. 439-440.

³³⁷ Thomas F. Madden, "Outside and Inside the Fourth Crusade", *The International History Review*, cilt 17, sayı 4, 1995, s.

³³⁸ Franklar Filistin'e yapılacak yolculuğun parasının bir kısmını Zara ile ödemiş, kalan kısmı için de Venediklilerle birlikte Prens Alexius'a yardım etmişlerdir. IV. Alexius ve babasının öldürülmesiyle birlikte tahtın meşru sahipleri ortadan kalkmış olup, gaspçı V. Alexius ve onu kabullenen Konstantinopolis halkı cezalandırılmayı hak etmiştir: Thomas Madden, "Vows and Contracts in the Fourth Crusade: The Treaty of Zara and the Attack on Constantinople in 1204", *The International History Review*, cilt 15, sayı 3, 1993, s. 461-462.

³³⁹ Queller, *The Fourth Crusade*, s. 174.

Dördüncü Haçlı Seferi'nin yönlendirilmesinde Venedik'in abartılan etkisi, papayı ve Frankları edilgen duruma düşürmektedir. Dandolo'nun "ince planlarından" dahi haberdar olan modern tarihçiler, bu yönden aşırı bir yoruma sebebiyet vermişlerdir. Aslında iddia edilen Venedik etkisi tarihçilerin sandığından daha az olmuştur.³⁴⁰ Nitekim kuvvetli Venedik etkisini iddia eden bu anlatının zayıflatılmasıyla, diğer aktörlerin rolleri daha da berraklaşmıştır. Zira Franklar da en az Venedikliler kadar maddi çıkar arayışında olup belirli bir oranda Ortodokslara düşmanlık beslemektedirler. Sonuç olarak onlar da Venedikliler kadar seferin yönlendirilmesinde söz sahibi olmuşlardır. Papa her ne kadar oldubitti ile Doğu Roma'daki yeni durumu kabullenmiş olsa da hem yeni imparatora hem de haçlılara papalık koruması bahşetmekten geri durmamıştır. Zara'nın fatihlerinin yarısı aforozdan kurtulmuş, Hıristiyan dünyasının "biricik" şehri Konstantinopolis'in yağmacıları papanın lütfuna mazhar olmuşlardır. Selefinin yıkıntıları üzerinde yükselen Latin imparatorluğu, yeni oluşan sistemin aksayan birkaç yönüyle cebelleşmek zorunda kalmıştır. İmparator seçimindeki pratiklik patrik seçimine yansımamış, Morosini'nin seçimi ve seçimleri sürekli olarak ihtilaf konusu olmuştur.³⁴¹ Esasen papalık tüm Doğu Hıristiyanlığının kontrolü açısından, Konstantinopolis Kilisesi'nin sahip olduğu kritik önemin farkındadır. Hıristiyanlığın birliği ideali için hayati önemi olan bu Kilise, herhangi bir seküler gücün idaresine terk edilemeyecek kadar önemlidir. Bu sebeplerden ötürü Latin İmparatorluğu'nun ayakta kaldığı elli yedi yıl boyunca göreve gelen altı patriğin ikisi doğrudan papa tarafından seçilmiş olup, kalan dördünde de ciddi bir Roma müdahalesi görülmüştür.³⁴² Patrik seçimi yalnızca papalık için değil şehirdeki dinî gücünü artırma çabasında olan Frank din adamları için de önem arz etmiştir. Morosini patrik olarak ilan edilmesinden sonra başkentte bu grup tarafından tepkiyle karşılanmıştır.³⁴³

³⁴⁰ Queller, "Some Further Arguments", s. 434.

³⁴¹ Venediklilerin patrik seçimleri ve ona bağlı din adamları konusundaki tekel yaratma girişimleri papalık cenahında devamlı bir protestoya sebep olmuş, patrik Morosini dahi (Venedik'in kendisini etkisiz bir yönetici durumuna düşürme çabasından ötürü) ülkesinin bu tutumuna tepki göstermiştir: Michael Angold, "Thomas Morosini: First Latin Patriarch of Constantinople (1205-1211) A re-appraisal", *Crusading and Trading Between West and East: Studies in Honour of David Jacoby*, ed. Sophia Menache Benjamin Z. Kedar, Michael Balard, Routledge, New York, 2019, s. 19.

³⁴² Robert Lee Wolff, "Politics in the Latin Patriarchate of Constantinople 1204-1261", *Dumbarton Oaks Papers*, cilt 8, 1954, s. 229- 230.

³⁴³ Morosini bu tepkiye karşılık Frank din adamlarını aforoz etmiştir: Wolff, "Politics", s. 244.

Papalık Doğu Roma topraklarının kalbinde kurulan Latin hükümlerinin Grekler ile Batı arasında yarattığı ihtilafın farkındaydı.³⁴⁴ Hıristiyanlığın öteki yarısı ile uzlaşma sağlanamadığı sürece kiliselerin birliği yalnızca teoride kalırdı. Bu niyet doğrultusunda III. Innocentius, ekseriyetle uzlaştırıcı bir politika benimsemekten yana oldu. İlk adım olarak Grek nüfusun ağırlıklı olduğu merkezlere yine Grek din adamlarının, karma yapıya sahip olanlara ise Latinlerin atanmasını emretti.³⁴⁵ Öte yandan patrik Morosini'den, Greklerin kendi ritüellerini kullanmaları konusunda serbest bırakılmalarını istedi.³⁴⁶

Ancak güzide şehirleri “barbar” Latinler tarafından işgal edilen, kıymetli kiliseleri bir Latin patriğin yönetimine terk edilen Grek din adamları için uzlaşma çoğunlukla bir seçenek olmadı. Roma Kilisesi saygı duyulmaya devam edilen bir kurum olmakla birlikte, papanın üstünlüğü meselesi reddedildi.³⁴⁷ Latin dönemi öncesinin son patriği Kamateros (1198-1206) papaya gönderdiği mektupta Kilise'nin başının İsa olduğunu, bu unvanın papaya tevdi edilemeyeceğini, ayrıca Roma'nın ilk piskoposunun Peter değil de onun atadığı Linus olduğunu ilettili.³⁴⁸ Bir diğer Ortodoks patrik II. Germanus (1222-1240) üstünlük mefhumunun yalnızca İsa'ya ait olduğunu deklare etti.³⁴⁹ Bu tepkilerin yanında Ortodoks din adamları tepkilerini kilise ritüellerine de yansıttılar. Ayinlerde Latin meslektaşlarının kullandığı sunakları temizliyor, onların gerçekleştirdikleri vaftizleri yeniliyorlardı.³⁵⁰ Ancak itaat konusunda bazı istisnalar da mevcuttu. Ortodoks din adamlarından Latin hâkimiyetine boyun eğenler de olmuş, bu piskoposlardan ile takdisleri Katolik ritüelleri gerçekleştirmeleri istenmiştir.³⁵¹ Latin din adamlarına ve onların ritüellerine riayet etmeyen Ortodokslar hedef alınmıştır. 1213'te

³⁴⁴ Nitekim Konstantinopolis'teki papalık elçisine, bunca yağmadan sonra birliğin nasıl sağlanabileceği sorulmuştu: Robert Lee Wolff, “The Organization of the Latin Patriarchate of Constantinople, 1204-1261: Social and Administrative Consequences of Latin Conquest”, *Traditio*, cilt 6, 1948, s. 34.

³⁴⁵ Wolff, “The Organization”, s. 35.

³⁴⁶ Wolff, “The Organization”, s. 42.

³⁴⁷ Francis Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, İng. çev. Edwin A. Quain, Fordham University Press, New York, 1966, s. 156.

³⁴⁸ Kamateros, özellikle papaların ilk piskopos Peter'in ardılları olduğu inancını eleştirmektedir: Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, s. 157.

³⁴⁹ Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, s. 157.

³⁵⁰ IV. Lateran Konsili bu uygulamaları nedeniyle Grek din adamlarını kınamıştı: Filip Van Tricht, *The Latin Renovatio of Byzantium: The Empire of Constantinople (1204-1228)*, İng. çev. Peter Longbottom, Brill, Leiden, 2011, s. 318.

³⁵¹ Van Tricht, *a.g.e.*, s. 313.

papalık temsilcisi Pelagius (ö. 1230), Katolik din adamlarına biat etmeyen Ortodoks keşiş ve rahipleri hapsetmiş, Konstantinopolis'teki Ortodoks kiliselerini kapatmıştır.³⁵² 1222'de papa III. Honorius (1216-1227) Grek din adamlarına karşı şiddet gösteren Latinlerin bağışlanmasına izin vermiştir.³⁵³

Konstantinopolis'in Batılıların eline düşmesiyle birlikte Doğu Roma'nın ardılı olduğunu iddia eden üç devlet kuruldu. Bunlardan biri Komnenos hanedanlığının üyeleri tarafından Trabzon'da, öteki Theodoros Laskaris (1205-1222) tarafından İznik'te ortaya çıkarıldı. Son ardıl devlet ise ilk ikisinin aksine Avrupa'daydı. I. Michael Komnenos'un (1205-1215) Epirus Despotluğu Arta'da kurulmuştu. Amaçları esir başkenti geri alıp Doğu Roma'yı tekrar diriltmek olan bu üç devletten İznik, Selçuklular ve Latin Krallığı ile başarılı bir mücadeleye girişti. Burada oluşturulan bağımsız patriklik ile dinî bağımsızlık sağlanırken, 1208'de Laskaris patrik elinden taç giyerek imparator ilan edildi.³⁵⁴ Devletin kurucusu Theodoros Laskaris, Roma ile olan ilişkileri tam anlamıyla koparmadı, o ve ardılı III. Ioannes Doukas döneminde kiliselerin birleştirilmesi konusu gündem oldu.³⁵⁵ Ancak bu iki dönem dâhil olmak üzere yapılan tüm görüşmeler olumlu sonuçlar vermekten uzaktı.³⁵⁶ Nihayetinde 1261'de Konstantinopolis'i Latinlerin elinden alarak Doğu Roma İmparatorluğu'nu tekrar kurduğunda, papa ile olan görüşmeler yeni başkentten devam etti.

Roma Kilisesi için Doğu Roma ve Ortodokslar tam anlamıyla düşman sıfatı taşımamışlardı. Haçlı seferlerinde olduğu gibi iki taraf da iş birliğine açıktı. Ancak Roma Kilisesi'nin uzun zamandan beri gerçekleştirmek istediği yekpare Hıristiyan dünyası hayalinin önündeki en büyük engellerden biri Konstantinopolis Kilisesi'ydi. Mücadele ettiği diğer hiziplere karşı kısmen de olsa başarı elde eden Katolik Kilisesi bu rakibi karşısında geçici ve zor bir zafer elde edebildi. Öte yandan Doğu Roma ve

³⁵² Van Tricht, *a.g.e.*, s. 314.

³⁵³ Wolff, "The Organization", s. 42.

³⁵⁴ Michael Angold, *A Byzantine Government in Exile: Government and Society Under the Laskarids of Nicaea*, Oxford University Press, London, 1975, s. 37.

³⁵⁵ Angold, *A Byzantine Government*, s. 15

³⁵⁶ Angold, *A Byzantine Government*, s. 16.

Konstantinopolis Kilisesi 1204'teki işgali hafızasına işledi. Yağma ve talanın getirdiği aşğılanma uzun zaman boyunca unutulamadı. Basit bir doktrin farklılığı olarak başlayan ayrışma zamanla iki ayrı dünya meydana getirdi.

2. BÖLÜM: İSA’NIN KATİLLERİ VE İNANCIN TANIKLARI OLARAK YAHUDİLER

Hıristiyanlığın Yahudilik ile olan ilişkisi, iki inancın başlangıçta paylaştığı ortak kökenden ötürü karmaşıktır. Hıristiyanlık kendini Yahudilikle paylaştığı bu ortak kökenden kurtarmak için çaba göstermiş, Büyük Constantinus ile bu çabanın yerini Yahudiliğin sınırlandırılması almıştır. Roma sonrası dönemde egemen güçler Avrupalı Yahudilere Hıristiyanlığı referans aldıkları kanunlarla muamele etmişlerdir. Bu kanunlar birbirlerinin taklidi olmakla birlikte, uygulanma sıklıkları hükümdarların şahsi tercihlerine bağlı kalmıştır.

Yahudilerin Roma toplumundaki serüvenlerinde 212 yılı mühim bir yere sahipti. Bu yıla tarihlenen *Antonine Anayasası* ile Roma, Yahudilerin de dâhil olduğu yabancılara özgür vatandaş statüsü bahşetmişti.³⁵⁷ Yahudiler parçası oldukları Roma’nın hukuk sisteminin içinde olmakla birlikte kendilerine has bir kanun (*lex*) ile yönetiliyorlardı.³⁵⁸ İnanç konusunda serbest olup benimsedikleri monoteist inanca aykırı herhangi bir yükümlülükleri yoktu, yani Roma’nın tanrılarına tapmaya zorlanmamışlardı.³⁵⁹

Rüzgârın yön değiştirmesi imparator I. Constantinus’un (306-337) Hıristiyanların üzerindeki baskıyı kaldırması ile oldu. Hıristiyanlığın yayılma hızını perçinleyen bu

---

³⁵⁷ Ralph W. Mathisen, “The Citizenship and Legal Status of Jews in Roman Law During Late Antiquity (CA. 300-540 CE)”, *Jews in Early Christian Law: Byzantium and the Latin West 6th-11th Centuries*, John Tolan (ed. ve diğerleri), Brepols, Turnhout, 2014, s. 35.

³⁵⁸ Mathisen, *a.g.m.*, s. 39.

³⁵⁹ Marcel Simon, *Verus Israel: A Study of the Relations Between Christians and Jews in the Roman Empire (135-425)*, İng. çev. H. McKeating, Oxford University Press, New York, 1986, s. 98.

kabul ile devletin Yahudilik ve takipçilerine olan yaklaşımı değişime uğradı.³⁶⁰ Ancak bu ivedi bir politika değişikliği değildi, bunu engelleyen şey Yahudiliğin Roma kanunlarında edindikleri özel yerdı. Constantinus açıktan bir engellemeyi tercih etmeyip Yahudilerin sayısının artmasını önlemek gibi üstü kapalı bir kısıtlamadan yana oldu.³⁶¹ Hıristiyanlık bu sıralarda ortaya çıkışından beri var olan Yahudilik ile aynı kökenden gelme durumunun yarattığı benzerlik algısını aşmıştı. IV. yüzyıla girildiğinde Hıristiyanlık ayrı bir inanç haline gelmiş ve kendini Yahudilikten ayırmıştı.³⁶² Bu aşamadan sonra Hıristiyanlığın Yahudilik inancına dair kısıtlamaları tedricen devreye girdi. Bu kısıtlamalar için gerekli olan araçlar iki dinin ortak geçmişinde mevcuttu. Yahudilik esasen Hıristiyanlığa karşı işlenen en büyük günahın temsilcisiydi. İsa, onlar tarafından ya da en azından onların isteği üzerine çarmıha gerilmişti.³⁶³ Hıristiyanlık nazarında Yahudiler bu günahlarının bedelini, mabetlerinin yıkılması ve özgürlük adına çıkardıkları isyanın³⁶⁴ bastırılmasıyla ödemişlerdi.³⁶⁵

Hıristiyanlığın devletin ve toplumun geneline hâkim olmaya başlaması, kanunların yeni inancın hassasiyetleri doğrultusunda revize edilmesini zorunlu kıldı. 429'da bir araya getirilen Theodosius Kanunları Hıristiyan hegemonyasını yansıtır şekilde Yahudilerle alakalı birtakım yasaklar içeriyordu: 335 tarihli bir kanun Yahudilikten Hıristiyanlığa geçmiş olanlara eski dindaşları tarafından müdahale edilmesini yasakladı.³⁶⁶ 404'teki bir başka karar Yahudilerin de aralarında olduğu bir grubun imparatorluğun istihbarat

³⁶⁰ Esasen Constantinus'tan evvel de Hıristiyanlık ile Yahudilik arasında temasın sıklığını azaltacak önlemler alınmıştı. 300'lü yılların başında toplanan Elvira Konsili bu minvalde kararların alındığı en mühim toplantılardan dı. Konsil sapkınlarla ve Yahudilerle evliliği yasaklamış, yasağı delenleri aforoz ile tehdit etmişti: Jacob R. Marcus, *The Jew in the Medieval World*, Atheneum, New York, 1974, s. 101-102. Ancak bu kararlar devlet gücünün desteğinden mahrumdu.

³⁶¹ Simon, *a.g.e.*, s. 127.

³⁶² Solomon Grayzel, "Jews and the Ecumenical Councils", *The Jewish Quarterly Review*, cilt 57, 1967, s. 288.

³⁶³ İsa'nın çarmıha gerilme isteği ile ilgili olarak Yahudilerin Pilatus'a cevabı Matthew 27.25'tedir: "O'nun kanının sorumluluğu bizim ve çocuklarımızın üzerine olsun!" J. Cohen bu pasajın Orta Çağ'daki her Hıristiyan tarafından bilindiğini ve dönemin Yahudilerinin de bunu inkâr etmediğini belirtir: "The Jews as the Killers of Christ in the Latin Tradition From Augustine to the Friars", *Traditio*, cilt 39, 1983, s. 2.

³⁶⁴ 132-135 yıllarında Filistin'de çıkarılan Bar Kohhba isyanı Roma tarafın şiddetle bastırılmış, bölgedeki Yahudi nüfus öldürülmüş ya da sindirilmişdir: <https://www.britannica.com/biography/Bar-Kokhba-Jewish-leader>

³⁶⁵ J. Cohen, *a.g.e.*, s. 21.

³⁶⁶ *The Theodosian Code*, s. 467.

birimlerinde görev almalarını yasakladı.³⁶⁷ 423'teki bir kanun, Yahudilerin yeni mabet inşa edemeyeceklerini ancak eskilerini kullanmaya devam edebileceklerini ilân etti.³⁶⁸ 426 tarihli kanunla Hıristiyanlığa geçen Yahudilerin miras hakları koruma altına alındı.³⁶⁹ Yahudiler lehine kanunlar da mevcuttu.³⁷⁰ Ancak Yahudiliğin zaman içerisinde (Hıristiyanlığın da etkisiyle) devlet gözünde geçirdiği değişim, onu sapkınlarla aynı kategoride muamele görecektir.³⁷¹

Batı Roma İmparatorluğu 476'da yıkıldığında hükmettiği topraklar onun yıkılışını hazırlayanlarca dolduruldu. Bu ardıl krallıklar topraklarında çok sayıda Yahudiyi barındırmaktaydı. Hükümdarlar genellikle onları Roma hukukuna tâbi gördü. İspanya'da hüküm süren Vizigotların *Breviary of Alaric* olarak bilinen kanun kitabında Yahudiler, Roma vatandaşı olarak statülerini muhafaza ettiler ve hakları koruma altına alındı.³⁷² Frank topraklarındaki Merovenj hükümdarları da Vizigotlarınkine benzer bir uygulamaya gidip, Yahudileri Roma hukukuna mensup kabul ettiler.³⁷³ Aynı şekilde İtalya'da kral Theodoric (475-526) Yahudileri Roma hukuku içinde tutmaktaydı.³⁷⁴ Yahudiler henüz yaşadıkları bölgelerde izole unsurlar halinde değillerdi. Askerî maksatlarla kullanılmaları yaygındı. Vizigot kralları Yahudilerden ülke savunmasında faydalanıyor, onlara önemli garnizonlarda görevler veriyorlardı.³⁷⁵ Karolenjler devrinde sınır garnizonlarında nöbet tutanlar arasında Yahudilere rastlamak mümkündü.³⁷⁶ İtalya'da Ostrogot egemenliğindeki Yahudilerden benzer şekilde garnizonlarda görevlendirilenler mevcuttu.³⁷⁷ Lakin Katolikliğin zaman içinde güçlenmiş olan nüfuzu, Avrupa'nın muhtelif yerlerinde yaşayan Yahudileri bir dizi kısıtlayıcı uygulamayla

³⁶⁷ *The Theodosian Code*, s. 469.

³⁶⁸ *The Theodosian Code*, s. 471.

³⁶⁹ *The Theodosian Code*, s. 471.

³⁷⁰ Örneğin Yahudilerin yerel meclislerde aday gösterilmelerine müsaade eden, sinagog liderlerini herhangi bir kamu hizmetinden muaf tutan ve Yahudi ibadethanelerinin güvenliğini koruma altına alan kanunlar da çıkarılmıştı: *The Theodosian Code*, s. 467-469.

³⁷¹ Simon, *a.g.e.*, s. 131.

³⁷² Bernard S. Bachrach, *Early Medieval Jewish Policy in Western Europe*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1977, s. 4.

³⁷³ Bachrach, *a.g.e.*, s. 45.

³⁷⁴ Bachrach, *a.g.e.*, s. 33.

³⁷⁵ Bachrach, *a.g.e.*, s. 4.

³⁷⁶ Bachrach, *a.g.e.*, s. 70.

³⁷⁷ Bachrach, *a.g.e.*, s. 33.

tanıştırdı. Örneğin Vizigot kralı Sisebut (612-621) kilisenin etkisiyle Yahudilere yönelik sert bir politika izlemeye başladı. Hıristiyan köleleri Yahudi efendilerin egemenliğinden çıkararak, Yahudilik propagandasına da ölüm cezası getirdi.³⁷⁸ Merovenjler’de de Yahudilere ait olan Hıristiyan kölelerin statüleri tartışma konusuydu. 538 Orleans Konsili, Hıristiyan kölelere bazı şartlar dâhilinde kiliseye sığınma hakkı tanımış,³⁷⁹ yine Orleans’da 541’de toplanan bir başka konsil Yahudiliğe geçişi engellemeye uğraşmıştı.³⁸⁰

Hıristiyanlığın Yahudiliğe olan yaklaşım tarzında V. yüzyılın başta gelen Hıristiyan teoloğu Aziz Augustinus’un (ö. 430) fikirleri oldukça etkili olmuştur. Yahudilerin neden paganlar ya da diğer sapkın gruplar gibi mütemadiyen bir kovuşturmaya maruz kalmadığı ya da varlıklarına neden tolerans gösterildiği sorusunun cevabı Aziz Augustinus’tadır. Ona göre Yahudiler hak yolu bilmekle birlikte ona kayıtsız kalmayı seçmiştir;³⁸¹ İsa’ya inanmaları da zordur, zira “Tanrı onları kör etmiştir”.³⁸² Tüm bunlara rağmen Augustinus onlar için kurtuluşa erişecekleri bir açık kapı bırakmayı ihmal etmemiş,³⁸³ Yahudilere “gerçek inancın” yaşayan tanıkları olarak müsamaha gösterilmesi gerektiğini savunmuştur.³⁸⁴ Augustinus’un bu açık kapı için referansı Hıristiyanlıkta “Cain’in İşareti”³⁸⁵ olarak bilinen ve İncil’de adı geçen olaydır: Tanrı, kardeşini öldüren Cain’i lanetlemekle birlikte ona zarar verilmesini engellemek adına Cain’i işaretlemiştir. Yahudiler de ‘İsa’yı öldürenler’ olmalarına rağmen tıpkı Cain gibi

³⁷⁸ Bachrach, *a.g.e.*, s. 7.

³⁷⁹ Gregory I. Halfond, *The Archaeology of Frankish Church Councils AD 511-768*, Brill, Leiden, 2010, s. 105.

³⁸⁰ Halfond, *a.g.e.*, s. 107.

³⁸¹ Roy J. Deferrari (ed.), *Saint Augustine: Treatises on Marriage and Other Subjects*, İng. çev. Charles T. Wilcox, The Catholic University of America Press, Washington, 1955, s. 392.

³⁸² Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews*, Yale University Press, New Haven, 2008, s. 306.

³⁸³ Deferrari, *a.g.e.*, s. 414.

³⁸⁴ Augustinus nazarında Yahudiler “diğerleri için fener tutan kör adam” konumundadır: J. M. Wallace-Hadrill, *The Frankish Church*, Clarendon Press, Oxford, 1983, s. 390. Bunun yanı sıra Augustinus, Yahudilerin sürgün edilmelerini dahi Hıristiyanlığa fayda bağlamında değerlendirir. Ona göre Yahudilerin yaşadıkları sürgünlerin Hıristiyanlığın doğruluğunu gittikleri yerlerde göstermek gibi kârlı bir tarafı vardır: Fredriksen, *a.g.e.*, s. 306.

³⁸⁵ Genesis 4:11-16.

korunmalı ve öldürülmemelidir.³⁸⁶ Augustinus'un bu hoşgörülü tutumu Yahudi toplumunun Hıristiyan dünya içinde nefes almasına olanak sağlamıştır.

Augustinus'un yaklaşımına temelden zıt bir tutum Hıristiyan din adamı Ioannis Hrisostomos (ö. 407) tarafından sergilenmiştir. Büyük Constantinus tarafından Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki çizgileri netleştirmekle görevlendirilmiş olan³⁸⁷ Hrisostomos nazarında Yahudiler “tanrının ışığını ve gelişi önceden haber verilmiş olan peygamberlerini” görmezden gelmişlerdir.³⁸⁸ Hrisostomos için Yahudilerin “domuzlardan aşağı kalır yanları yoktur”; onlar “seyyar satıcı ve ahlaksız tüccarlardır”.³⁸⁹ Hrisostomos öldürmenin çözüm olmadığı durumlarda, Yahudileri Hıristiyan toplumdaki tecrit etmenin gerekliliği üzerinde ısrar etmiştir.³⁹⁰ Hıristiyanlar bu “yürüyen iltihaplarla” ilişkilerini kesmelidir.³⁹¹ Schama'ya göre onun çağrıları “savaş telkin eden inatçı bir uzlaşmazlıktır”.³⁹² Augustinus'un Yahudilik konusundaki görece ılımlı yaklaşımı, Hrisostomos'un saldırgan fikirlerini yumuşatıp Yahudiliğin “erken bertarafını” engellemiştir.³⁹³

Yahudiliğe olan yaklaşımı şekillendirmedeki etkisinden ötürü papalar içerisinde Büyük Gregory ya da I. Gregorius (590-604) mühim bir yere sahiptir. Gregorius, Aziz Augustinus yanlısı bir görüş benimsemiştir. Buna göre Yahudilere kendi toplulukları içinde sahip oldukları hakları aşma özgürlüğü verilemeyeceği gibi kendi hakları da hiçbir şekilde ihlal edilmemelidir.³⁹⁴ Gregorius 591'de Yahudilerin ibadet etmesini engelleyenleri Roma yasalarına karşı gelmekle suçlamış,³⁹⁵ Palermo'da bu tür bir

³⁸⁶ Fredriksen, *a.g.e.*, 319.

³⁸⁷ Büyük Constantinus Yahudilerle olan ilişkilerinde Hıristiyanları “saf zihinlerinizin bu kadar ahlaksız, bilinçsiz bir halkın âdetlerini paylaşmasına izin vermeyin.” diyerek uyardı: Simon Schama, *Yahudilerin Tarihi MÖ 1000- MS 1492: Kelimeleri Bulmak*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Tarih, İstanbul, 2015, s. 292.

³⁸⁸ A. Lukyn Williams, *Adversus Judaeos: A Bird's-Eye View of Christian Apologiae Until the Renaissance*, Cambridge University Press, New York, 2010, s. 133.

³⁸⁹ Schama, *a.g.e.*, s. 294.

³⁹⁰ Schama, *a.g.e.*, s. 294.

³⁹¹ Schama, *a.g.e.*, s. 295.

³⁹² Schama, *a.g.e.*, s. 295.

³⁹³ Mark R. Cohen, *Haç ve Hilâl Altında Ortaçağ'da Yahudiler*, çev. Ahmet Fethi, Köprü Kitapları, İstanbul, 2013 s. 48.

³⁹⁴ Solomon Katz, “Pope Gregory the Great and the Jews”, *The Jewish Quarterly Review*, cilt 24, sayı 2, 1993, s. 120-121.

³⁹⁵ Katz, *a.g.m.*, s. 121.

engellemede bulunan piskoposa uyarıda bulunmuştur.³⁹⁶ Öte yandan Yahudilerin Hıristiyanlığa geçişinde gönüllülük esasını savunmuştur.³⁹⁷ Tüm bunlarla birlikte papanın konu hakkındaki düşünceleri tamamiyle Yahudiler lehine lütuflarla dolu değildi. Onun Yahudi sahipliğindeki Hıristiyan köleler konusunda endişeli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Merovenj hükümdarlarına, Yahudilerin Hıristiyan köle sahipliğinin son bulması niyetiyle iki mektup gönderdiği bilinmektedir.³⁹⁸ O ayrıca Sicilya'daki bir başpiskoposa kiliseye sığınan Hıristiyan kölelerin hiçbir şart altında teslim edilmemesini tavsiye etmiştir.³⁹⁹ Şüphesiz Gregorius ve onun gibi düşünenler köle karşıtlığı adına hareket etmiyordu, zira efendisi Hıristiyan olduğu sürece kişilerin köle olarak kullanılmasına bir itirazları yoktu.⁴⁰⁰

Yahudi toplumu Hıristiyan dünyada muhtelif zamanlarda kısıtlamalara maruz kalsa da kıta çapında varlığını sürdürmüştü. Ren Vadisi'nde, İspanya'nın ekseriyetinde, Güney Fransa'da gözle görülür oranda varlıkları biliniyordu. Ticaret ağları sebebiyle Akdeniz'in muhtelif yerlerinde izleri mevcuttu. Aralarında devlet görevlerinde yer alanlar ya da Hıristiyanları işçi olarak çalıştıranlar bulunmaktaydı. Ancak Hıristiyanlığın ilk bin yılına girilmesiyle artan dinî atmosfer, Avrupa'daki tüm gayri Hıristiyan unsurları olduğu gibi Yahudileri de tehdit etmeye başladı. XI. yüzyılın sonunda Hıristiyanlık Haçlı seferleriyle Müslüman dünyaya karşı hücumla geçtiğinde ilk zayıflık yol üzerindeki Yahudiler verdi.

Seferler başladığında Hıristiyanlık dünyasında Yahudilere karşı hâlihazırda bekleyen olumsuz bir bakış açısı zaten mevcuttu. Bu Yahudi karşıtlığı o dönemin yarattığı bir olgu değildi, filizlenmeye her an hazır olan ve uygun iklimi bekleyen bir tohumdu. Yahudileri bilhassa kriz zamanlarında adeta günah keçisi olarak görmek yaygın bir

³⁹⁶ Papa, el koyduğu Yahudi ibadethanesini kiliseye dönüştüren piskoposu bu kararından döndürmüş ve Yahudilerin zararlarını tazmin ettirmişti: Marcus, *a.g.e.*, s. 112-113.

³⁹⁷ R. A. Markus, *Gregory the Great and His World*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 79.

³⁹⁸ Halfond, *a.g.e.*, s. 107.

³⁹⁹ Katz, *a.g.e.*, s. 130.

⁴⁰⁰ Katz, *a.g.e.*, s. 128.

tutumdu. O dönem yaşanan bazı olaylar bu önyargının tezahürüydü. Söz gelimi 1012-1020 arasında yaşanan bir depremi ve fırtınayı Yahudilerin İsa figürü ile alay etmesine bağlayan anlatıya göre Yahudiler davranışlarından dolayı cezalandırıldığında felaketler sözde nihayet bulmuştu.⁴⁰¹ Yahudilerin hedef gösterilmesine yol açan başka bir hadise, Fâtımî halifesi el-Hâkim'in (996-1021) Mısır'daki gayrimüslimlere birtakım yasak ve kısıtlamalar getirmesiydi. Halife 1009 yılında çıkardığı bir fermanla Hıristiyan bayramlarının kutlanmasını yasaklamış, sonrasında İskenderiye patriğini öldürtmüştür.⁴⁰² Ayrıca Hıristiyanlara ahşap haç, Yahudilere ahşap kolye takma mecburiyeti getirmiş,⁴⁰³ Mısır'daki tüm kiliselerin yok edilmesini emretmiştir.⁴⁰⁴ Bu döneme ait Hıristiyan anlatımına göre Mısır'da yaşanan bu dramın müsebbibi Yahudilerdir, zira Yahudiler halifeye gizlice bir mektup göndermiş, onu kendisine karşı bir ordu toplandığından haberdar etmişlerdir.⁴⁰⁵ Yine aynı anlatıya göre Yahudilerin bu davranışının sebebi Avrupalı hükümdarlar tarafından zaman zaman kovuşturulmalarıdır.⁴⁰⁶ Hıristiyanların deccâl yakıştırmaları yaptığı Müslüman bir hükümdarın Yahudilerle işbirliği yaptığı iddiası, onları bir kez daha Hıristiyan öfkesinin hedefi haline getirmiştir.⁴⁰⁷ 1012 yılında Mainz Yahudilerinin geçici olarak şehirden sürgün edilmeleri bu olaya verilen gecikmeli bir tepkidir.⁴⁰⁸

Haçlı seferlerinin başlamasıyla birlikte Yahudilere yönelik şiddet daha da görünür hale geldi. Yahudiler seferin amacından haberdar olmakla birlikte doğal olarak Hıristiyanlarınkine benzer bir heyecana sahip değillerdi. Kudüs'ün Hıristiyanların ya da Müslümanların elinde olmasının Yahudiler açısından farkı yoktu. Görünürde Yahudileri endişelendirecek bir sebep bulunmuyordu. Zira Haçlı seferlerinin başlıca mimarı olan II.

⁴⁰¹ Daniel F. Callahan, "Ademar of Chabannes, Millennial Fears and the Development of Western Anti-Judaism," *The Journal of Ecclesiastical History*, cilt 46, sayı 1, 1995, s. 24.

⁴⁰² Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 266.

⁴⁰³ Çelik, *a.g.e.*, s. 266-267.

⁴⁰⁴ Çelik, *a.g.e.*, s. 266.

⁴⁰⁵ Michael Frassetto, "Augustine's Doctrine of Witness and Attitudes Toward the Jews in the Eleventh Century", *Church History and Religious Culture*, cilt 87, sayı 3, 2007, s. 291.

⁴⁰⁶ Frassetto, *a.g.m.*, s. 291.

⁴⁰⁷ Frassetto, *a.g.m.*, s. 292, 294.

⁴⁰⁸ Norman Roth, "Bishops and Jews in the Middle Ages", *The Catholic Historical Review*, cilt 80, sayı 1, 1994, s. 7-8.

Urbanus'un vaazlarında düşman olarak belirtilenler arasında Yahudilere yer verilmemişti. Ona göre İsa'nın yürüdüğü topraklar Müslümanların işgali altındaydı ve Doğu Hıristiyanlığı Türkler tarafından tehdit edilmekteydi. Bu iki sorunun halledilmesi adına tüm Hıristiyanlık Kilise önderliğinde tek sancak altında toplanmalıydı. Sefer çağrısı papa tarafından yapılmakla birlikte geniş kitlelere duyurulması görevi çeşitli kilise mensuplarına kaldı. Onlar ilk seferden başlamak üzere kalabalıkları Kutsal Toprakları fethetmek adına örgütleyip silahlandırdılar. Ancak Kilise'nin seferler üzerinde mutlak kontrol yetkisinin olmayışı, sefer çağrısını seslendirmekle yükümlü din adamlarından bazılarına Hıristiyanların düşmanları listesine Yahudileri de ekleme fırsatı verdi.

Haçlılar tarafından Yahudilere karşı gerçekleştirilen hücumlar yağma, din değiştirtme gibi amaçlarla gerçekleştirildi. Kutsal topraklara olan yolculuklarına kaynak temin etme fırsatını kaçırmayan haçlılar, büyük miktarda Yahudi zenginliğine el koydu. İlk haçlı seferi esnasında özellikle Ren vadisindeki şehirlerde ikâmet eden Yahudiler haçlı taarruzlarının asıl hedefi oldular. Bu saldırılara dair detaylar meşhur haçlı kaynaklarında kendine çok yer bulamazken,⁴⁰⁹ Yahudi kronikleri saldırıların muhtevası hakkında oldukça detaycıdır. Yahudilerin elinden çıkmış olması bu kroniklere temkinli yaklaşmayı gerektiriyor olabilir; ancak söz konusu kaynaklar seferler esnasında Yahudileri hedef alan saldırılar hakkında hiç de sıra dışı olmayan kayıtlar içermektedir. İlk haçlı seferinden söz eden Yahudi kaynaklarında, Hıristiyanların öfkesinin Yahudilerin de üzerine yönelmesine ve İsa'nın intikamı adına Yahudi topluluklarına saldırıldığına dikkat çekilmektedir.⁴¹⁰

⁴⁰⁹ Bu konuda Yahudi kaynakları kadar detaylı olmamakla birlikte bilgi veren Hıristiyan kaynakları arasında Albert of Aachen, Ekkehard of Aura gibi yazarlar ve müellifi belli olmayan *Gesta Traverorum* bulunmaktadır.

⁴¹⁰ “İntikamımızı alalım ve onları (Yahudiler) milletlerin arasından silelim ki İsrail'in adı artık hatırlanmasın.” “Çarmıha gerilmiş olana (İsa) inanmayan krallıkları fethetmek için hayatlarımızı tehlikeye atıyoruz, oysa aslında onu öldürüp, çarmıha geren Yahudilerdi.” “İsmaililerden intikam almak için uzun bir yol kat ediyoruz, tam aramızda Yahudiler var, ataları onu (İsa) sebepsiz yere çarmıha geren Yahudiler.” “Çarmıha gerilenin intikamını önünüzde duran düşmandan (Yahudiler) alın; sonra İsmaililere karşı savaşa gidin”: Shlomo Eidelberg (ed. ve İng. çev.), *The Jews and the Crusaders: The Hebrew Chronicles of the First and Second Crusades*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1977, s. 22, 80, 99, 122.

Yahudilerin yağmalanması tüm haçlı seferleri için alışıl gelmiş bir olaydı. Yağma ile yetinmeyen fanatik gruplar, Aziz Augustinus ve I. Gregorius'un görüşlerine ters olarak Yahudi topluluklarını zor kullanarak Hıristiyan yapmayı hedefliyordu. Bazı Yahudiler bu tehdit karşısında Hıristiyan olmayı seçerken, bazıları da din değiştirmektense intihar etmeyi yeğliyordu. Seferi anlatan Yahudi kaynakları bu silahlı tehdide dayalı din değiştirme örneklerini günümüze ulaştırmıştır. *Eliezer Bar Nathan Kroniği*'ne göre Mainz Yahudileri zor kullanılarak vaftiz edilmek istenmiş, vaftiz edilmeyi reddedenler öldürülmüştü.⁴¹¹ Anonim *Mainz Kroniği* de Speyer'de yaşananları doğrulamaktadır. Metz, Würzburg, Nürnberg ve Regensburg'da da benzer olaylar yaşanmıştır.⁴¹² Yağma ve zorla din değiştirme uygulamaları Alman toprakları dışında çeşitli Avrupa kentlerinde de görülmüştür.⁴¹³ Yalnızca Yahudi kaynakları değil Hıristiyan kaynakları da zor kullanılan bu din değiştirme vakalarını kayda geçmiştir.⁴¹⁴

İlk haçlı seferinde Almanya'daki kadar yoğun olmamakla birlikte Fransa'da da Yahudi yerleşimleri haçlılar tarafından hedef alınmıştır. Bilinen iki örnek 1096 yılında Rouen ve Monieux'da yaşanan olaylardır. Fransız tarihçi Guibert de Nogent, Rouen haçlılarının Müslümanlardan evvel "gözlerinin önündeki" düşman olan Yahudilere saldırdıklarını kayda geçmiştir.⁴¹⁵ Monieux'da Yahudi meskenleri talan edilip

⁴¹¹ Eidelberg, *a.g.e.*, s. 80-81.

⁴¹² Simha Goldin, *The Ways of the Jewish Martyrdom*, Brepols Publishers, Turnhout, 2008, s. 9.

⁴¹³ 1096 Mayıs'ında Prag'a giren haçlılar, Yahudileri vaftize zorlamış, birçok Yahudi bu tehdide kendini öldürerek karşılık vermiştir: Goldin, *a.g.e.*, s. 8.

⁴¹⁴ Ekkehard of Aura, Yahudilerin ölüm ve vaftiz gibi iki seçeneğe maruz bırakıldığını yazmıştır: August C. Krey (yay.), *The First Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses and Participants*, Princeton University Press, Princeton, 1921, s. 53. *Gesta Traverorum*'da Trier Yahudilerinden vaftiz edilenlerin ve vaftizi reddettiklerinden ötürü öldürülenlerin olduğu belirtilmiştir: Robert Chazan, "Christian and Jewish Perceptions of 1096: A Case Study of Trier", *Jewish History*, cilt 13, sayı 2, 1999, s. 13. Albert of Aachen, Mainz'de piskoposun sarayına sığınan Yahudilerin ayırım gözetmeksizin katledildiğini ve bunun karşısında kurbanların intihar ederek kötü sondan kurtulmaya çabaladıklarını aktarmıştır: *Albert of Aachen Historia Ierosoliminita: History of the Journey to Jerusalem*, İng. çev. Susan Edgington, Clarendon Press, Oxford, 2007, s. 53.

⁴¹⁵ Norman Golb, "New Light on the Persecution of French Jews at the Time of the First Crusade", *American Academy for Jewish Research*, cilt 34, 1966, s. 19.

zenginliklerine el konulmuştur.⁴¹⁶ Her iki yerleşim yerinde yapılan saldırılarda katliamlar Yahudileri sinagoglarında bile bulmuştur.⁴¹⁷

Yahudilere yönelik bu tür saldırılara Hıristiyan din adamları farklı tepkiler gösterdiler. O dönemde Kilise'nin başı olan II. Urbanus hem kendi hem de Kilise nezdinde bu öldürme ve din değiştirme eylemlerini muhtemelen onaylamıyordu. Zira vakit kaybı olarak değerlendirilebilecek bu duraksamaların Hıristiyan dünyanın zararına olduğu aşikârdı. Ayrıca şiddet olaylarının yaşandığı yerler Hıristiyan dünyanın sınırları dâhilinde olup kargaşaya yol açıyordu. Ne var ki haçlıların Yahudileri “İsa'nın katilleri” olarak görmeleri yepyeni bir durum değil, Kilise'nin erken döneminden beri itibar ettiği bir inanıştı. Dolayısıyla yaşananlar en basit tanımıyla büyük mükâfat için ödenmiş olan ufak bir bedeldi.

Papa bu duruma tepkisiz kalsa da⁴¹⁸ Yahudileri doğrudan ya da dolaylı olarak hedef alan Hıristiyan din adamları mevcuttu. İkinci haçlı seferinin sembol din adamlarından Peter the Venerable (ö. 1156), Fransa kralından haçlı seferlerini Yahudilerin “sinsice” edindikleri mallarla finanse etmesini istemişti.⁴¹⁹ Kendisi Yahudileri insan olarak sınıflandırma konusunda dahi şüphe içindeydi.⁴²⁰ Almanya'da bir Sisteryen keşişi olan Rudolf, sıradan halkı Yahudilere karşı kışkırtıyordu.⁴²¹ İlk seferin sembol ismi olan keşiş Pierre l'Ermite (ö. 1115?), Regensburg Yahudilerini din değiştirmeye zorlayan grubun başında yer almıştı.⁴²²

---

⁴¹⁶ Golb, *a.g.m.*, s. 23.

⁴¹⁷ Golb, *a.g.m.*, s. 24.

⁴¹⁸ Runciman, papanın Bolognalılara yazdığı mektuplarda Yahudilik karşıtı vaazlar hakkında tedirginlik hissettiğini belirtir. Ancak söz konusu mektuplar hakkında detay vermemiştir: *Haçlı Seferleri*, cilt 1, s. 90.

⁴¹⁹ Goldin, *a.g.e.*, s. 181.

⁴²⁰ Joshua Trachtenberg, *The Devil and The Jews: The Medieval Conception of the Jew and Its Relation to Modern Anti-Semitism*, Varda Books, Illinois, 2001, s. 18.

⁴²¹ Runciman, *Haçlı Seferleri*, cilt 2, s. 211.

⁴²² Jonathan Riley-Smith, “The First Crusade and the Persecution of the Jews”, *Studies in Church History*, cilt 21, s. 52.

Bu tür görüş ve uygulamaları tasvip etmeyen din adamları da mevcuttu. Yahudilere yönelik saldırıları Aziz Augustinus yaklaşımı doğrultusunda eleştiren devrinin saygın din adamı Bernard de Clairvaux (ö. 1153), Yahudilerin öldürülmesinin İsa'ya zarar verdiğini düşünüyordu;⁴²³ zira onlar “Lord’un tutkusunun” kanlı canlı tanıkları⁴²⁴ ve İsa’nın çektiği ıstırabın hatırlatıcılarıydılar.⁴²⁵ Bu nedenle Yahudiler Hıristiyan fanatiklerin elinde ölmemeli, hesap gününe kadar sağ kalmalıydılar.⁴²⁶ Bernard yukarıda bahsedilen Alman keşiş Rudolf’un eylemlerinin katı bir karşıtı olmuş, gönderdiği mektupta keşişi izinsiz vaaz vermekle, cinayete kışkırtmakla suçlamıştı.⁴²⁷ Yahudilere karşı saldırıların olduğu İngiltere’ye de mektup göndermiş, Yahudilerin kovuşturulmamaları ve öldürülmemelerini istemiştir.⁴²⁸ Ancak Bernard’ın Yahudiler konusunda yaklaşımı tam anlamıyla korumacı da değildi. Ona göre Yahudilerin yegâne amacı para kazanmaktı ve inançları hayvan kanı dökmekten öteye geçememişti.⁴²⁹

Thomas Aquinas (ö. 1274) Yahudiler hususunda Bernard’a yakın bir çizgiye sahipti. Ona göre⁴³⁰ haklı savaş veya idam hükümleri dışında Yahudiler ortadan kaldırılmamalı,⁴³¹ atalarının yıllardır sahip olduğu dinî özgürlüğü yaşamaya devam etmeliydiler.⁴³² Aquinas, inancı güçlü olanların Yahudilerle ilişki kurmasında sakınca görmüyordu, hatta Yahudileri ihtida ettirecekse bu tür bir ilişkinin faydası bile olabilirdi.⁴³³ Ayrıca Hıristiyanların Yahudilere ait topraklarda işçi olarak bulunmasına da karşı değildi.⁴³⁴ Orta Çağ’da sıkça denk gelinen Yahudilerin çocukları öldürdüğü

⁴²³ Eidelberg, *a.g.e.*, s. 122.

⁴²⁴ Joseph Jacobs, *Jews of Angevin England*, David Nutt, London, 1893, s. 22.

⁴²⁵ *The Letters of St Bernard of Clairvaux*, İng. çev. Bruno Scott James, Cistercian Publications, Michigan, 1998, s. 463.

⁴²⁶ David Berger, “The Attitude of St. Bernard of Clairvaux toward the Jews”, *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, cilt 40, 1972, s. 97. Bernard’ın bu konuda referansı ise Romalılar 11:26’da geçen “Sonunda bütün İsrail kurtulacaktır” cümlesiydi.

⁴²⁷ James, *a.g.e.*, s. 465.

⁴²⁸ James, *a.g.e.*, s. 463.

⁴²⁹ Berger, *a.g.m.*, s. 103.

⁴³⁰ Aquinas, İsa’nın çarmıha gerilmesi olayına getirdiği bakış nedeniyle de önemlidir. Ona göre Yahudi liderler İsa’nın kimliğinin farkındaydılar, ama bu kimliği görmezden gelmişlerdir. İsa’ya iman etmeyen Yahudi çoğunluk da liderlerinin cahilliğini takip etmiştir: Steven C. Boguslawski, *Thomas Aquinas on the Jews*, Paulist Press, New York, 2008, s. 36.

⁴³¹ John Y. B. Hood, *Aquinas and the Jews*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1995, s. 107.

⁴³² Boguslawski, *a.g.e.*, s. 39.

⁴³³ Boguslawski, *a.g.e.*, s. 41.

⁴³⁴ Boguslawski, *a.g.e.*, s. 42.

şeklindeki anlatıların onun için bir gerçeklik değeri yoktu.⁴³⁵ Ayrıca Hıristiyan kalabalıklar tarafından girişilen Yahudi karşıtı linçleri ve zorlama vaftizleri onaylamıyordu.⁴³⁶

Haçlı seferleri esnasında saldırıya uğrayan şehirlerin yöneticilerinden bazıları aynı zamanda birer din adamıydılar. Yahudilere yönelik saldırılarda mümkün olduğunca katliamları engellemeye çalıştılar. Bazı şehirlerde tespit ettikleri sorumluları cezalandırdıkları ve saldırıların önüne geçmeye yönelik çeşitli önlemler aldıkları görülmüştür. Anonim *Mainz Kroniği*, Speyer’de ölümlere sebep olanların şehrin piskoposu tarafından cezalandırıldığını kayda geçirmiştir.⁴³⁷ Köln başpiskoposu III. Hermann (ö. 1099), katliamdan kurtardığı Yahudileri emniyetli köylere göndermiştir.⁴³⁸

Yahudi toplulukları haçlı çağı boyunca (XI.-XIII. yüzyıllar) Hıristiyan toplumdan gelen farklı tepkilerle karşılaştılar. Aleyhteki tepkilerden biri Yahudilerin Hıristiyanlara zarar verecek birtakım işlerle meşgul oldukları inancıydı. Yahudilerin kan büyüsu yaparak, Hıristiyan çocukları kurban ederek ya da İncil’i aşağılayarak Hıristiyanlık aleyhinde çalıştıkları yönünde suçlamalar mevcuttu.⁴³⁹ Bu suçlamalar zaman zaman Yahudilerin

⁴³⁵ Hood, *a.g.e.*, s. 107.

⁴³⁶ Hood, *a.g.e.*, s. 107.

⁴³⁷ Eidelberg, *a.g.e.*, s. 100-101. Speyer piskoposu John, Yahudilere zarar verenlerin bazılarını tespit etmiş ve ellerini kesmek suretiyle cezalandırmıştır: N. Roth, *a.g.e.*, s. 8-9.

⁴³⁸ N. Roth, *a.g.e.*, s. 9.

⁴³⁹ 1146’da Norwich’te, Yahudilerin kan büyüsu için öldürdükleri iddia edilen bir çocuk Hıristiyan toplumunu galeyana getirmişti: Albert M. Hyamson, *A History of the Jews in England*, Macmillan, London, 1907, s. 23. 1201’de Lincoln’da öldürülen bir çocuğun ve Bedford’da hadım edilen bir başka çocuğun failleri olarak Yahudiler gösterilmişti: Anthony Julius, *Trials of the Diaspora: A History of Anti-Semitism in England*, Oxford University Press, Oxford, 2010, s. 113. 1221 yılında Erfurt şehrinde kan ritüeli suçlamasıyla hedef alınan Yahudiler, 1235’te Fulda’da çocuk cinayetiyle bağlantılı olarak suçlandı: Jonathan Elukin, *Living Together Living Apart: Rethinking Jewish-Christian Relations in the Middle Ages*, Princeton University Press, Princeton, 2007, s. 103. 1241’de Frankfurt ve birkaç kentte muhtelif nedenlerle Yahudiler saldırıya uğradı: Elukin, *a.g.e.*, s. 104. 1244’te Londra’da ölü bulunan bir çocuğun vücudunda rastlanan İbranice yazılar, cinayet şüphelerini Yahudilerde toplamıştı: Julius, *a.g.e.*, s. 114. 1258’de Rottingen’de başlayan bir saldırı dalgası toplamda üç bin civarında Yahudiyi yok etti: Elukin, *a.g.e.*, s. 105. 1268’de haça karşı yapılan bir saygısızlık Yahudilere mâl edilmiş, suçlu bulunanlar maddi bir bedel ödemek zorunda kalmıştı: Robin R. Mundill, *The King’s Jews: Money, Massacre and Exodus in Medieval England*, Continuum, London, 2010, s. 137. Fransa’da II. Philippe Auguste’un (1180-1223) 1180’de Yahudi mallarına el koymasının sebeplerinden biri Yahudilerin ayin amacıyla Hıristiyan kurban

saldırıya uğramalarına ve çeşitli kısıtlamalara maruz kalmalarına yol açıyordu. Yahudi aleyhtarlığı, onların toplum içindeki görünürlüklerine tahammül edememe noktasına kadar varabiliyordu. 1190'da kral I. Richard'ın (1189-1199) taç giyme törenine yasaklı olmalarına rağmen katılan Yahudiler, geniş çaplı bir saldırıya maruz kaldılar.⁴⁴⁰ Bilhassa Hıristiyanlığın kutsal günlerinde sokaklarda gezen Yahudilere karşı saldırıların olması uzak bir ihtimal değildi. Öyle ki 1283 yılında çıkarılan bir kararla Valencia ve Jativa'da Yahudilerin Paskalya'da Hıristiyanlarca taşlanması yasaklanmış,⁴⁴¹ 1287'de Exeter'da tertip olunan sinodda Yahudilerden kendi güvenlikleri için Paskalya zamanı ortalıkta dolanmamaları istenmişti.⁴⁴² Yahudi ibadethaneleri Hıristiyan tepkilerinden nasibini alan yerlerinden başında gelmekteydi. Kiliselere yakın bu ibadethanelerin (hatta Yahudi evlerinin) yıkılması ihtimal dâhilindeydi.⁴⁴³

Yahudilerin ekonomik faaliyetlerinde faydalandıkları faiz bir başka rahatsızlık sebebiydi. Hıristiyanlığın faize olan mesafeli tutumu, Yahudilere karşı ekonomik anlamda yaptırımlar getirilmesinin önünü açtı. Fransa'da 1230'da Yahudilere olan borçların faizlerini ödeme zorunluluğu kaldırıldı.⁴⁴⁴ IX. Louis döneminde 1234'teki bir düzenlemeyle Hıristiyanların Yahudilere olan borçları üçte bir oranında iptal edildi.⁴⁴⁵ 1240 yılında İngiltere Worchester'da toplanan bir sinod, Hıristiyanların tefecilerden (Yahudiler) para almasını yasakladı.⁴⁴⁶

---

ettikleri söylentisiydi: Jacop R. Marcus, *The Jews in the Medieval World: A Source Books 315-1791*, Hebrew Union College Press, Cincinnati, 1938, s. 27.

⁴⁴⁰ Julius, *a.g.e.*, s. 119-120. Katılım konusundaki yasağın kral tarafından getirildiği kesin değildir. Muhtemelen tören alanının Hıristiyanların kutsal saydıkları bir bölge olmasından dolayı Yahudilere giriş yasağı getirilmiştir. Başka bir sebep Yahudilerin tören esnasında kalabalığın üzerine büyü yapmalarından duyulan endişeydi: Hyamson, *a.g.e.*, s. 35.

⁴⁴¹ Mark Meyerson, *Jews in an Iberian Frontier Kingdom: Society, Economy and Politics in Morvedre (1248-1391)*, Brill, Leiden, 2004, s. 62.

⁴⁴² Hyamson, *a.g.e.*, s. 99

⁴⁴³ Cecil Roth, *A History of the Jews in England*, Clarendon Press, Oxford, 1941, 102.

⁴⁴⁴ Esther Benbassa, *The Jews of France: A History From Antiquity to the Present*, İng. çev. M. B. DeBevoise, Princeton University Press, Princeton, 1999, s. 17.

⁴⁴⁵ Benbassa, *a.g.e.*, s. 17.

⁴⁴⁶ Mundill, *a.g.e.*, s. 131-132. Fransa'da 1254 yılında Yahudilerin faizli borç vermesi tamamen yasaklanmıştı: Benbassa, *a.g.e.*, s. 17. İngiltere'de ise parlamentonun ilân ettiği *Statute de Judaismo* ile tefecilerin ve onlara yardım edenlerin cezalandırılmaları kararlaştırıldı: Hyamson, *a.g.e.*, s. 92.

Hıristiyan dünyanın, haçlı çağı olarak niteleyebileceğimiz XI. ve XIII. yüzyıllar arasında Yahudilerle olan ilişkisinde belirleyici güce sahip belli başlı üç unsur bulunmaktaydı. Bunlardan seküler iktidar hukukî alanda kanun yapıcı olmakla birlikte diğer bir unsur olan yerel dinî otoriteleri dikkate almak zorundaydı. En tepede ise bu iki unsuru da bağlayıcı kararlar çıkaran Roma Kilisesi yer alıyordu. Avrupa coğrafyasında her bölge Yahudilerle olan ilişkilerinde farklı süreçler yaşamakla birlikte bu üç kuvvetin iç içe olduğu bir sistemle yol aldı. Her üç unsur da çoğunlukla Aziz Augustinus ve onun Yahudilere tahammülü öğütleyen fikirlerini temel almaktaydı. Seküler iktidar Yahudileri kendi himayesinde kabul etmekte, asgari ölçüde varlıklarını koruma altında tutmaktaydı.⁴⁴⁷ 1096'da Yahudilere karşı girişilen saldırılar sonrasında Kutsal Roma imparatoru IV. Heinrich (1084-1105) zorla din değiştiren Yahudilere eski inançlarına dönme şansı verdi.⁴⁴⁸ Ayrıca 1098 yılında, ilk haçlı seferinde Mainz'de katliama uğrayan Yahudiler adına bir soruşturma açtı.⁴⁴⁹ Yahudiler lehine verilen kararların bir başka örneği 1103 yılında gerçekleşti; Yahudilerin varlığı bizzat Kutsal Roma İmparatorluğu tarafından koruma altına alındı.⁴⁵⁰ Fransa'da VII. Louis de Yahudiler lehine bir politika izledi.⁴⁵¹ 1188'de Mainz'de toplanan *Curia Christi* Yahudilere Kilise ve imparatorlardan koruma elde ettirdi.⁴⁵² İngiltere'de kral I. Richard taç töreninde yaşanan kargaşanın sorumlularını cezasız bırakmayıp üç kişiyi müsebbip olarak astırdı.⁴⁵³ Aragon krallığında 1263 tarihli bir karar Yahudilerin Hıristiyan vaazlarını

⁴⁴⁷ İngiltere'deki varlıkları ve sahip oldukları şeyler kralın koruması sayesinde tamamen meşruydular: Julius, *a.g.e.*, s. 105-107. Bazı ülkelerde Yahudilere yönelik bu kraliyet koruması çeşitli yasalara konu oldu. Örneğin İngiltere'de kral Edward the Confessor'a (1042-1066) atfedilen yasayla tüm Yahudiler kralın himayesine alınmış, kralın izni olmadan başka bir himaye altına girmeleri yasaklamıştı: C. Roth, *a.g.e.*, s. 96. Fransa'da ve İspanya'da da benzer bir durum söz konusuydu.

⁴⁴⁸ Guido Kisch, *The Jews in Medieval Germany: A Study of Their Legal and Social Status*, Ktav Publishing House, New York, 1970, s. 141. Bu izin, papa ve kiliseye rağmen verilmiş önemli bir karardı: Goldin, *a.g.e.*, s. 87.

⁴⁴⁹ Kisch, *a.g.e.*, s. 141.

⁴⁵⁰ Goldin, *a.g.e.*, s. 87.

⁴⁵¹ Onun Yahudilere olan borcunu ödemeyenler konusunda tutuklama kararı izni vermesi ve Yahudilere yönelik korumacı tavrı, IV. Lateran Konsili'nde papa ile arasında sorun çıkartacaktı: Jim Bradbury, *Philip Augustus: King of France 1180-1223*, Routledge, New York, 2013, s. 51-52. 1171 yılında Blois'da yaşanmış bir olaydaki yaklaşımı da Yahudi yanlısı bir tavır olarak görüldü. Öldürülen bir çocuğun katili olarak gösterilen Yahudiler, şehrin yöneticilerinden eziyet görmüş, ancak kral Yahudilere bu tür suçlamalar yöneltilmesini onaylamamıştı: Robert Chazan, *The Jews of Medieval Western Christendom 1000-1500*, Cambridge University Press, New York, 2006, s. 137.

⁴⁵² Goldin, *a.g.e.*, s. 189.

⁴⁵³ Hyamson, *a.g.e.*, s. 37.

dinlemek zorunda olmadıklarını deklare etti.⁴⁵⁴ III. Pedro (1282-1285) Yahudilerin ibadet özgürlüğünü korumak için çabalyor, kızgın Hıristiyan kalabalıklara Yahudilere zarar vermemelerini emrediyordu.⁴⁵⁵

Ancak bazı dönemlerde Augustinus'un yaklaşımından uzaklaşıldığı da oldu. Fransa'da II. Philippe Auguste (1180-1223) 1180 senesinde ilan ettiği bir fermanla Yahudilerin mal varlıklarına el koydu.⁴⁵⁶ Yahudiler adına daha yıkıcı sonuçlar doğuran karar 1182'de geldi. Kral tüm Yahudiler hakkında ülkeden sürgün kararı verdi, aralarından bazıları ancak vaftiz edilmeyi kabul ederek buldukları yeri ve varlıklarını muhafaza edebildiler.⁴⁵⁷ 1210 yılına gelindiğinde Philippe'in emriyle ülke çapında tutuklanan Yahudilerin mal varlıklarına bir kez daha el kondu.⁴⁵⁸ Fransa'da nihai olarak kral IV. Philippe'in (1285-1314) emriyle tüm Yahudiler 1306 yılında krallıktan sürüldü.⁴⁵⁹ İtalya'da II. Frederick döneminde Yahudilere Hıristiyanlardan farklı bir kıyafet giyme ve saç sakal uzatma zorunluluğu getirildi.⁴⁶⁰ Kastilya'da kral X. Alfonso döneminde oluşturulan *Las Siete Partidas* isimli kanunlarla Yahudilerin kamu görevlerinde yer almaları ve Hıristiyanları tedavi etmeleri yasaklandı.⁴⁶¹ İngiltere'de *Statute of the Jewry* isimli kararnameyle (1275) yedi yaşından büyük Yahudilere, tanınmaları ve toplumun Hıristiyan olan kısmıyla karışmamaları adına sarı bir işaret taşımaları zorunluluğu getirildi.⁴⁶²

---

⁴⁵⁴ Yitzhak Baer, *A History of the Jews in Christian Spain: From the Age of Reconquest to the Fourteenth Century*, vol I. İng. çev. Louis Schoffman, Varda Books, Illinois, 2001, s. 155. Aynı yıl gerçekleşen ünlü Barselona Münazarası (Disputation of Barcelona), kral I. James'in Yahudi tarafının sözcüsü Rabbi Moses ben Nahman'ı koruyan tavrına sahne oldu. Nitekim münazarayı aktaran Yahudi kaynakları kralın adaletine övgüler düzmüş, Latin kaynakları ise bu konuda sessiz kalmıştır: Nina Caputo, "The Barcelona Disputation: Texts and Contexts", *Perichoresis*, cilt 18, sayı 4, 2020, s. 25. Kral ayrıca Nahman'a, münazara esnasındaki giderleri için bir ödeme yapmıştı: Cecil Roth, "The Disputation of Barcelona (1263)", *The Harvard Theological Review*, cilt 43, sayı 2, 1950, s. 139.

⁴⁵⁵ Baer, *a.g.e.*, s. 168.

⁴⁵⁶ Bradbury, *Philip Augustus*, s. 55.

⁴⁵⁷ Marcus, *a.g.e.*, s. 29

⁴⁵⁸ Chazan, *The Jews of Medieval Western Christendom*, s. 144.

⁴⁵⁹ Chazan, *The Jews of Medieval Western Christendom*, s. 95.

⁴⁶⁰ Simonsohn, *a.g.m.*, s. 113.

⁴⁶¹ Bunun yanında sinagoglara ve Yahudi bayramlarına hürmet edilmesine vurgu yapıldı: Baer, *a.g.e.*, s. 116.

⁴⁶² Hyamson, *a.g.e.*, s. 93. İngiliz Yahudileri için nihai karar günü 18 Temmuz 1290 yılı olmuş, on altı bin Yahudiden İngiliz krallığı topraklarını terk etmesi istenmiştir: Hyamson, *a.g.e.*, s. 100.

Yerel din adamları Yahudi meselesinde Roma'nın hassasiyetlerini dikkate almakla birlikte seküler irade ile de orta yol bulma çabasındaydı. Bu çaba özellikle İspanya'da açıkça görüldü. Onlar *reconquista*'nın Hıristiyan dünyasına kazandırdığı topraklarda yapılacak düzenlemelerde ciddi bir rol üstlenmişlerdi. Zaman zaman Yahudiler üzerindeki tasarruflar konusunda seküler iradeyle ihtilafa düşseler de⁴⁶³ bu süreçte faal olarak görev almışlar ve Roma'nın da yönlendirmeleriyle ele geçirilen topraklarda yeni bir nizam oluşturmaya yardımcı oldular. Yahudilere olan yaklaşımları Kilise'nin, dolayısıyla Aziz Augustinus'un görüşlerine yakın olmakla birlikte bazı durumlarda tarafsız bir tutum benimsediler.⁴⁶⁴ Ne var ki aralarında Yahudilere yönelik saldırgan fikirleri olanlar da vardı. İngiltere'de kral I. Richard'ın taç töreninde çıkan olaylar esnasında Yahudileri kuşatan kalabalık içindeki bir din adamı "İsa'nın düşmanları ezilmeli" diye haykırmıştı.⁴⁶⁵ 1222'de Oxford'da toplanan bir sinodda İngiliz din adamları Yahudilere yönelik kısıtlamalar içeren bazı yasakları gündeme getirdiler.⁴⁶⁶ Ancak genel anlamda Yahudiler konusundaki tavırları, kısıtlamalar ve yasaklamalar getirmekten öteye geçmedi.

Sıradan insanların Yahudilere yaklaşımında onların Hıristiyanlığa yönelik kötü emelleri olduğu şeklindeki inanış etkiliydi. Bunun yanı sıra Yahudilerin faizle ilgili kötü şöhretleri onları olağan hedefler haline getiriyordu. Bu durumları nedeniyle, 1096'da Alman şehirlerindeki Yahudilere saldıran haçlılar, şehirlerde ikâmet eden burjuvayı Yahudilere karşı iş birliğine hazır halde bulmuşlardı. 1190'da İngiltere'de yasağa rağmen kralın taç törenine gelen Yahudiler kalabalığın öfkelerini üzerlerine çekmişler, aralarında taşlananlar ve öldürülenler olmuştu.⁴⁶⁷ Daha evvel bahsedilen ve Yahudilerin

⁴⁶³ Jonathan Ray, "The Reconquista and the Jews: 1212 from the Perspective of Jewish History", *Journal of Medieval History*, cilt 40, sayı 2, 2014, s. 165.

⁴⁶⁴ 1190'da kral I. Richard'ın taç töreninde çıkan Yahudi karşıtı olaylarda York başpiskoposu üst düzey bir otorite olduğu halde sessiz kalmayı tercih etti: Julius, *a.g.e.*, s. 121.

⁴⁶⁵ Trachtenberg, *a.g.e.*, s. 166.

⁴⁶⁶ Sinod, Yahudilerin Hıristiyan köle sahibi olmalarını, yeni ibadethaneler inşa etmelerini, kiliselere girmelerini yasaklamış ve kıyafet bakımından Yahudileri Hıristiyanlardan ayıracak bir uygulamayı kabul etmişti: Hyamson, *a.g.e.*, s. 63-64.

⁴⁶⁷ Julius, *a.g.e.*, s. 120.

sorumlu olarak gösterildiği Hıristiyan ölümlerinde⁴⁶⁸ galeyana gelen ve taşkınlık çıkartan çoğunlukla yerel halktı. Hıristiyan toplumunun Yahudilere olan yaklaşımı, ruhban sınıfı ile hükümdarların konuya dair yaklaşımları arasında şekillendi.

Roma Kilisesi XI.-XIII. yüzyıllar arasında Yahudiler konusunda iki aşamalı bir tavır ortaya koymuştur: Birincisi; Augustinus'un mezkûr görüşü ile paraleldir. Buna göre Yahudi toplum din değiştirmeye zorlanmamalı ve öldürülmemelidir. Bu tavır doğrultusunda gerekli görüldüğünde Yahudileri seküler iktidardan, Kilise'nin kendi elemanlarından ya da Hıristiyan halktan korumak amacıyla çeşitli kararlar alınmıştır. Bu koruma politikasının sebebi Grayzel'e göre dört temele dayanmaktadır. İlkinde göre Yahudiler doğru yol olan Hıristiyanlığın başından itibaren tanıklarındır, ikincisi anlamına vâkıf olamasalar da kutsal kitapların koruyucuları olmuşlardır, üçüncüsü din değiştirmeleri sabırla beklenmelidir ve son olarak nihayetinde bir kısmı kurtuluşa erecektir.⁴⁶⁹ Kilise'nin Yahudiler konusundaki diğer yaklaşımı ise varlığına müsamaha gösterilen Yahudilerin Hıristiyan toplumundaki hareket alanını kısıtlamaya yöneliktir. Buna göre Yahudi bireyler bir Hıristiyan ile aynı imkân ve şartlara sahip olmamalı, ötekileştirilerek izole edilmelidirler.

Orta Çağ papaları XI.-XIII. yüzyıllar arasındaki süreçte Yahudi meselesine hem kendilerini ve kiliseyi temsil eden elemanlarıyla hem de seküler iktidarları muhatap aldıkları girişimleriyle müdahil olmuşlardır. Yahudilere karşı şiddet dalgalarının nüksetmeye başladığı XI. yüzyıldan itibaren papalar Avrupa'nın muhtelif bölgelerinde gerçekleşen bu tür şiddet olaylarına tepki göstermişlerdir. Örneğin papa II. Alexander (1061-1073), Narbonne şehrinin yöneticisini Yahudilere zarar verilmesini engellediğinden ötürü tebrik etmiştir.⁴⁷⁰ İspanya'da bir piskopos yine Yahudilere

⁴⁶⁸ Bkz. dipnot 98.

⁴⁶⁹ Solomon Grayzel, *The Church and the Jews in the XIII. Century*, The Dropsie College, Philadelphia, 1933, s. 12.

⁴⁷⁰ Edward A. Synan, *The Popes and the Jews in the Middle Ages: An Intense Exploration of Judaeo-Christian Relationships in the Medieval World*, The Macmillan Company, New York, 1965, s. 68.

yönelik bir saldırıyı bertaraf ettiği için papa tarafından kutlanmıştır.⁴⁷¹ 1066'da Müslümanlara karşı İspanyollara yardım eden Fransız askerler, Yahudileri katletmemeleri hususunda papa II. Alexander tarafından uyarılmışlardır.⁴⁷² İki asır sonra IX. Gregorius (1227-1241) Yahudiler lehine kararlar içeren iki belge yayınlamıştır. Bunlardan biri zorla vaftizi yasaklayıp Yahudilere can ve mal güvenliği temin ederken, öteki kan büyüü ve çocuk kurban etme gibi konulara temkinli yaklaşılmasını emretmekteydi.⁴⁷³ Papaların yanı sıra bazı din adamları da (tıpkı bir XII. yüzyılda Bernard of Clairvaux'nun yaptığı gibi) Yahudilerin selametini önemseyen görüşler ortaya koymuşlardır.

Kilise bazı kararnamelerle de bu tutumu muhafaza etti. Aralarında en meşhuru olan 1120 tarihli *Sicut Judaeis*, Yahudilerin dâhili ve hârici tehditlerden korunması amacıyla yayınlanan bir kararname olma özelliği taşımaktaydı. İlk olarak papa II. Callixtus (1119-1124) tarafından çıkarılan kararnamenin, XII. ve XIII. yüzyıl boyunca on altı papa tarafından benzerleri çıkarıldı.⁴⁷⁴ III. Alexander'ın (1159-1181) ilan ettiği benzer kararnamede Yahudiler lehine bazı düzenlemeler mevcuttu. Buna göre Hıristiyanlar vaftize direnen hiçbir Yahudiye şiddet uygulamayacak, onu yaralamayacak ve gasp etmeyecek, Yahudiler huzur içinde bayramlarını kutlayacak, Yahudi mezarlıklarına ve ölülerine saygısızlık yapılmayacaktı; aksi şekilde davrananları aforoz ve görevden azledilme gibi cezalar beklemekteydi.⁴⁷⁵ IV. Innocentius (1243-1254), Yahudilere sıkça yapılan kan suçlamalarının (Hıristiyanların çeşitli kötücül niyetlerle Yahudiler tarafından kanlarının dökülmesi) bitirilmesini istemiş,⁴⁷⁶ X. Gregorius (1271-1276) adlı tanıklık hususunda Hıristiyanlar ile Yahudiler arasında eşitliği sağlamaya çalışmış,⁴⁷⁷

⁴⁷¹ Synan, *a.g.e.*, s. 69.

⁴⁷² Bu askerler daha evvel Yahudi karşıtlığı konusunda tecrübelenmişti: Baer, *a.g.e.*, s. 47.

⁴⁷³ Marcus, *a.g.e.*, s. 152-154.

⁴⁷⁴ Mundill, *a.g.e.*, s. 128. Callixtus sonrası III. Eugenius, III. Alexander, III. Innocentius, IX. Gregorius ve IV. Innocentius gibi papalar tarafından bazı eklemeler ilave edilerek yayınlanmıştır: Solomon Grayzel, "The Papal Bull *Sicut Judeis*", *In Honor of Abraham A. Neuman*, Meir Ben-Horin (ed. ve diğerleri), Brill, Leiden, 1962, s. 252-254.

⁴⁷⁵ Grayzel, "The Papal Bull", s. 245.

⁴⁷⁶ Grayzel, "The Papal Bull", s. 258.

⁴⁷⁷ Grayzel, "The Papal Bull", s. 259.

Papa IV. Martin kendi döneminde (1281-1285) oldukça faal olan engizisyonun Yahudiler üzerinde oluşturduğu baskıyı ortadan kaldırmaya uğraşmıştır.⁴⁷⁸

Roma Kilisesi Yahudiler konusunda Augustinus yanlısı tutumunu muhafaza etse de XIII. yüzyıla gelindiğinde Dominiken⁴⁷⁹ ve Fransisken⁴⁸⁰ tarikatlarının etkisiyle Yahudiliğe olan yaklaşımını katılaştırdı. Zira her iki tarikat da Yahudiliğin artık hak bir inanış olmadığını ve Hıristiyanlıktan sonra meşruiyetini kaybettiğini iddia etmekteydi.⁴⁸¹ Onların bu yaklaşımı Avrupa'nın muhtelif bölgelerinde Yahudilere yönelik bazı uygulamalara da yansdı. 1220'li yıllardan itibaren İngiltere'ye ayak basan Dominikenler, Avrupa'nın başka bir bölgesinde rastlanmayan bir uygulama başlattılar. İngiliz din adamlarının da iş birliğiyle⁴⁸² Hıristiyanlığa geçen Yahudilerin barınması amacıyla *Domus Conversorum* adlı binalar kurdular.⁴⁸³ Birer manastır mantığı ile oluşturulan bu binalarda yemek ve dua gibi etkinlikler birlikte yapılıyordu.⁴⁸⁴ Burada ikâmet edenlerin bazıları Hıristiyan dininin birer görevlisi olma yolunu da seçiyordu.⁴⁸⁵ Kilise de bu oluşuma destek vermiş, Hıristiyanlığa henüz geçen Yahudileri korumaya çalışmıştı. Örneğin Papa IV. Honorius (1285-1287), *Domus Conversorum* üyesi Hıristiyanların eski Yahudi çevreleriyle olan ilişkilerini tehlikeli bulduğundan ötürü 1286'da iletişimi kısıtlayıcı bir karnâme yayınladı.⁴⁸⁶ *Domus Conversorum* seküler

⁴⁷⁸ Grayzel, "The Papal Bull", s. 261.

⁴⁷⁹ III. Honorius'tan aldığı izin sonucu Aziz Augustinus tarzını benimseyerek (katı bir yiyecek ve içecek geleneğini içeren) tarikat kurmalarına müsaade edildi: Simon Tugwell (ed.), *Early Dominicans Selected Writings*, Paulist Press, New York, 1982, s. 55. Kurucuları Dominic de Guzman 1234'te IX. Gregorius tarafından aziz ilan edildi.

⁴⁸⁰ Kurucusu Francesco d'Assisi'dir. Biyografisini yazan Thomas of Celano'ya göre hayatın bir evresinde yaşadığı hastalık sonucu dünyevî hayattan uzaklaşmış ve hatta tüm bu varlıklarını satmıştı. Sonrasında bir kardeşlik tarikatı (Order of Lesser Brethern) kurmuştu. Dominikenlerle benzer şekilde dünyevî şeylerden uzak olan Francesco'ya göre benimsediği yoksulluk onu zenginliğin şehvetinden koruyacaktı: Thomas of Celano, *Thomas of Celano's First Life of St Francis of Assisi*, İng. çev. Christopher Stace, Society for Promoting Christian Knowledge, London, 2000, s. 10, 14, 42-43. 1228 yılında IX Gregorius tarafından aziz ilan edildi.

⁴⁸¹ J. Cohen, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁸² Mundill, *a.g.e.*, s. 134.

⁴⁸³ Mundill, *a.g.e.*, s. 134.

⁴⁸⁴ Robert Stacey, "The Conversion of Jews to Christianity in Thirteenth-Century England", *Speculum*, cilt 67, Sayı 2, 1992, s. 273.

⁴⁸⁵ Stacey, *a.g.m.*, s. 276.

⁴⁸⁶ Stacey, *a.g.m.*, s. 279.

iktidar tarafından da büyük bir şevkle desteklenmiş, kral III. Henry (1216-1272) en meşhur finansörü olmuştur.⁴⁸⁷

Kilise Yahudilere yönelik tartışmalarda bazen beklenmedik müttefikler bulmuştur. Eski bir Yahudi olan Nicholas Donin (ö. ?) bunlardan biriydi. Donin, 1239 yılında papaya yolladığı bir mektupta Talmud'da Hıristiyan inancına temelden ters ve aşağılayıcı ifadelerin yer aldığını bildirmişti.⁴⁸⁸ Onun suçlamalarına göre Yahudi rabbileri İsa'nın öldürülmesini teşvik etmişlerdi⁴⁸⁹ ve eskiden beri kilise ve onu savunanları lanetlemek gibi bir uğraşları vardı.⁴⁹⁰ Saldırı için gerekli mazereti bulan papa harekete geçmekte gecikmedi. Talmud'un tüm Avrupa çapında toplatılması emretti, ardından Dominiken ve Fransiskan keşişlere teslim edilip yakılmasını buyurdu.⁴⁹¹ Talmud'a dair çalışmalar bile suç unsuru olarak değerlendirildi.⁴⁹² Paris Münazarası (*Disputation of Paris*) olarak bilinen ve Donin ile Yahudi alimi Yehiel ben Joseph (ö. 1286) arasında 1240'ta gerçekleşen tartışma, Talmud'un Hıristiyanlığa ve Hıristiyanlara yönelik "saldırganlığı" üzerineydi. Ancak bu münazara Talmud ile ilgili suçlamaları sonlandırmadı. Yakma girişiminin en etkili olduğu yer Fransa'ydı.⁴⁹³ Nitekim bir grup ileri gelen Yahudinin yakma sürecini durdurma çabası papa nezdinde olumlu karşılık bulsa da⁴⁹⁴ Talmud 1242'de Paris'te bir kez daha yakıldı.⁴⁹⁵

Hıristiyanlığa geçerek eski inancı olan Yahudiliğe eleştiriler yönelten yalnızca Donin değildi. Dominiken tarikatı üyesi olan keşiş Paul (Pablo Christiani, ö. 1274), Yahudilik inancının "hatalarını" ortaya sermek amacıyla XIII. yüzyılın önde gelen Yahudi âlimi Rabbi Moses ben Nahman'la (ö. 1270) bir tartışmaya girişti. 1263 yılında Aragon

⁴⁸⁷ Mundill, *a.g.e.*, s. 135.

⁴⁸⁸ Susan L. Einbinder, *Beautiful Death: Jewish Poetry and Martyrdom in Medieval France*, Princeton University Press, Princeton, 2002, s. 72.

⁴⁸⁹ Mundill, *a.g.e.*, s. 127.

⁴⁹⁰ Mundill, *a.g.e.*, s. 127.

⁴⁹¹ Chazan, *The Jews of Medieval Western Christendom*, s. 56.

⁴⁹² Frederick Schweitzer, *A History of the Jews: Since the First Century A.D.*, MacMillan, New York, 1971, s. 91.

⁴⁹³ Mundill, *a.g.e.*, s. 127.

⁴⁹⁴ Chazan, *The Jews of Medieval Western Christendom*, s. 148.

⁴⁹⁵ Einbinder, *a.g.e.*, s. 75.

krallığında vuku bulan tartışma tarihe Barselona Münazarası (Disputation of Barcelona) olarak geçmiştir. Tartışmada Mesih'in dünyaya gelip gelmediği, Yahudiliğin törensel gerekliliklerinin geçerliliği gibi meseleler ele alınmıştır.⁴⁹⁶ Kralın ve geniş bir Hıristiyan din adamı topluluğunun önünde gerçekleşen tartışmada galip taraf belirlenememiştir.

Uzun bir süre boyunca papalar Hıristiyan dünyanın nizamını sağlamak adına çeşitli tarihlerde toplantılar tertip etmiş, tüm inananları bağlayan kararlar çıkarmışlardır. Bu kararlar arasında Yahudileri de ilgilendirenler mevcuttur. XII. ve XIII. yüzyılda toplanan iki konsil Yahudi meselesi açısından bilhassa önemliydi. Bunlardan biri olup 1179'da toplanan III. Lateran Konsili'nde Hıristiyanların herhangi bir sebeple Yahudilerle (ve Müslümanlarla) aynı çatı altında bulunmaları ve Hıristiyanlarla alay edebilecekleri düşünüldüğünden Yahudilerin kutsal günlerde kapı ve pencerelerini açık tutmaları yasaklandı.⁴⁹⁷ Kilisenin Yahudilerin Hıristiyan toplumu içindeki varlığını düzenlemeye yönelik kararlar aldığı konsillerin en mühimi III. Innocentius (1198-1216) liderliğinde 1215 yılında toplanan IV. Lateran Konsili'ydı.⁴⁹⁸ Konsilde alınan kararlar Hıristiyan toplumun Orta Çağ ve sonrasındaki Yahudilik algısını şekillendirdi. Konsilin 26. kanonu Yahudilerin (ve Müslümanların) yaşadıkları meskenlerde Hıristiyan bir köleyi muhafaza etmelerini yasaklamış, bu yasağa rağmen bulunduğu yerden ayrılmayanları (Hıristiyanları) aforoz cezasıyla tehdit etmiştir.⁴⁹⁹ Bu kanonda geçen bir başka madde, Hıristiyanlığı seçen Yahudilerin mirastan menedilmelerini engellemeye yöneliktir.⁵⁰⁰ Kılık-kıyafet hususundaki hassasiyet de çıkarılan kanonlara yansımıştır. 68. kanon Yahudilerin Hıristiyanların önemli günlerinde göze çarpacak şekilde giyinmelerini yasaklamış, seküler iktidarı aksi yönde davranan Yahudileri cezalandırmaya teşvik etmiştir.⁵⁰¹ Bunun yanı sıra Yahudilere kıyafetlerinde birtakım

⁴⁹⁶ C. Roth, *a.g.m.*, s. 122-123

⁴⁹⁷ John A. Watt, "Jews and Christians in the Gregorian Decretals", *Studies in Church History*, cilt 29, 1992, s. 96-98.

⁴⁹⁸ Innocentius 1198'de Hıristiyan dünyanın prenslerine Yahudi tefeciliğini engellemek ve Yahudi-Hıristiyan ilişkilerini kısıtlamak amacıyla çeşitli mektuplar göndermiştir: Jacobs, *a.g.e.*, 186.

⁴⁹⁹ H. J. Schroeder (yay. ve İng. çev.), *Disciplinary Decrees of the General Councils: Text, Translations, and Commentary*, B. Herder Books Co., St. Louis, 1937, s. 233.

⁵⁰⁰ Schroeder, *a.g.e.*, s. 234.

⁵⁰¹ Schroeder, *a.g.e.*, s. 291.

ayırt edici işaretler taşıma zorunluluğu da getirilmiştir.⁵⁰² Örneğin Marsilya’da Yahudilerden sarı bir şapka ya da daire taşımaları istenmiştir.⁵⁰³ 69. kanon Hıristiyan toplum üzerinde yönetme yetkisi verilen Yahudiler konusundaki endişeleri dile getirmiştir. Kilise, 589’da bu tür yetkileri yasaklayan Narbonne Konsilini emsal göstererek uygulamanın tamamen bitirilmesini istemiştir.⁵⁰⁴ 70. kanonda kendi rızaları ile Hıristiyanlığı kabul eden Yahudilerden bazılarının, hala eski inançlarına dönük bazı yaklaşımları olduğu konusundaki şüpheler dile getirilmiştir.⁵⁰⁵

1096 yılında yaşanan ve ekseriyeti Ren vadisinde gerçekleşen Yahudi karşıtı eylemler, dönemin kaynaklarından da anlaşılacağı üzere intikam niteliği taşıyan bir güdüyle gerçekleştirildi. Amaç kabaca, çarımha gerilen İsa’nın öcünün, onun canına kastedenlerin takipçilerinden alınmasıydı. Gerçekleşen saldırılar her zaman aynı güç ve etkiyle gerçekleşmeyip şehirlerin iç dinamikleri (piskoposların müdahalesi ve Yahudi toplumunun tepkisi) olayların gelişimini etkiledi. Saldırıları genel bir politikaya dönüşmeyip azınlıkta kalan gruplar tarafından benimsendi.

Netice itibarıyla Katolik Kilisesi, Hıristiyan Avrupa dünyasında egemen olduğu dönemde Yahudilere yönelik yaklaşımı belirleyen ana unsur oldu. Yalnızca papalar değil diğer din adamları, seküler bazı kurum ve kişiler birer “öteki” olarak Yahudilere olan yaklaşımın inşasında rol aldılar. Seküler ve dinî irade bazı konularda ihtilaf içinde düşse de nihai olarak varılan sonuçlar iki grubu da tatmin etti. Çeşitli konsiller ve haricen çıkarılan kararnameler Yahudilerin Hıristiyan dünyasındaki konumunu belirginleştirmiş, çizilen sınırlara gelen ihlaller cezalandırılmayı da (örneğin İngiltere’de ve Fransa’da sürgün) beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte bilhassa Almanya’da imparatorlar Yahudileri kollayan kararnameler çıkarmışlardır. İspanya ise kozmopolit

⁵⁰² Yahudileri Hıristiyanlar içinde görünür kılmak ve olası münasebetlerin önüne geçmek adına IV. Lateran Konsili’nde “Yahudi rozeti” adlı bir uygulama icat edilmişti: Grayzel, *The Church and the Jews*, s. 61. Yahudilerin ve Sarazenlerin (Müslümanlar) Hristiyanlardan farklı giyinmesini talep ediliyordu, böylelikle gruplar arasında cinsel münasebetler engellenecekti: Grayzel, *The Church and the Jews*, s. 62.

⁵⁰³ Israel Abrahams, *Jewish Life in the Middle Ages*, The Jewish Publication Society, Philadelphia, 1993, s. 299.

⁵⁰⁴ Schroeder, *a.g.e.*, s. 291.

⁵⁰⁵ Schroeder, *a.g.e.*, s. 291-292.

yapısının bir üyesi olan Yahudilerle uzun süre birlikteliğini sürdürmüş, Yahudiler için bu bölgeden sürgün kararı XV. yüzyılın sonunda gelmiştir.

Wallace-Hadrill'in de ifade ettiği gibi Hıristiyanlık için Yahudilik “toplum içinde toplum, istirdiyeyi sonsuza dek rahatsız edecek bir inci” idi.⁵⁰⁶ Zaman zaman bu farklılığın ortadan kalkması adına Kilise ve ortakları çeşitli girişimlerde bulundu.⁵⁰⁷ Genel anlamda Hıristiyan dünyanın Yahudileri ötekileştirmesi üç aşamada gerçekleştirildi. Konstantin zamanından itibaren Yahudilik ile olan ortak kökler kurutulmuş ve akabinde “farklı” ve “gerçek” olan Hıristiyanlık inancı şekillendirilmiştir. Ardından Yahudiler ve Yahudilik, bu yeni vücut bulmuş Hıristiyan toplumda belirgin hale getirilip “işaretlenmiştir”. Nihai aşama ise izolasyondur; Yahudi topluluğunun fertleri Hıristiyan dünyanın üyelerinden ayrı tutulmaya başlanmıştır.

---

⁵⁰⁶ Wallace- Hadrill, *a.g.e.*, s. 53.

⁵⁰⁷ 576'da Clermont'da bir Yahudi sinagogun da yok edildiği olaylarda beş yüzden fazla Yahudi şehrin piskoposu tarafından “Hıristiyan birliğinin sağlanması adına” vaftiz edilmişti: Markus, *a.g.e.*, s. 79.

3. BÖLÜM: DAİMÎ ÖTEKİ RECONQUISTA VE HAÇLILAR ÇAĞINDA HİRİSTİYANLIK VE MÜSLÜMANLIK (XI.-XIII. YÜZYILLAR)

Müslüman Araplar VII. yüzyılda Arap Yarımadası sınırlarını aştığında dönemin iki büyük gücüyle komşu haline geldiler. Arap-İslâm fetihleri Sâsânî İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasına sebep olurken Doğu Roma'ya ise Suriye ve Mısır eyaletlerini kaybetti. Müslümanların ilerleyişi yalnızca bu başarılarla sınırlı kalmadı. Mısır ile başlayan Kuzey Afrika'nın fethi Tunus ve Mağrip ile devam etti. VIII. yüzyılın başlarında Müslümanlar İspanya'ya yöneldiler. Emevîlerin Afrika'daki valileri Vizigotların egemenliğindeki bu toprakları ele geçirmek üzere harekete geçtiler. Müslümanların İberya'yı ele geçirmeleri, Kuzey Afrika'nın fethinin zincirleme bir sonucuydu.⁵⁰⁸ Kuzey Afrika'yı silip süpüren Berberî-Arap koalisyonu, zafer ve ganimet hırsıyla Vizigot egemenliğindeki İberya'yı da fethetmeyi başardı. İlk zafer Tanca valisi Târik bin Ziyâd'ın (670-720) 711'de Vizigot kralı Roderick'i (710-711) mağlup etmesiyle gelmiş, 714 yılından itibaren bölgeye Emevî halifeleri tarafından valiler atanmaya başlamıştır.⁵⁰⁹ Bu ilerleme 732'de Puvatya mağlubiyetinde olduğu gibi kesintilere uğramış olsa da İberya'da Müslüman varlığı uzun asırlar boyunca devam etmiştir.

İberya Hıristiyanları, Kuzey Afrika'dan gelen savaşçılarla sürekli tazelenen Müslüman güçleri karşısında yarımadanın kuzeyine doğru çekildiler. Ancak süreç X. yüzyıl başlarından itibaren tersine döndü, zira Kastilya, Aragon, Leon krallıkları (XII. yüzyılla beraber Portekiz) gerek birlik olmaları sayesinde gerek Müslüman güçlerin kendi

⁵⁰⁸ Hugh Kennedy, *Endülüs: Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi*, çev. Ayşenur Demir, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019, s. 18.

⁵⁰⁹ Kennedy, *a.g.e.*, s. 34.

içlerinde düştüğü ayrılıklardan faydalanarak hâkimiyetlerini güneye doğru genişlettiler. Bu saldırıların neticesinde 1031’de yıkılan Endülüs hilâfetinin mirası, bu topraklardaki ufak Müslüman beylikler arasında paylaşıldı.⁵¹⁰

Endülüs’te Hıristiyanların yükselişinin milâdını 1085 yılında Toledo’yu (Tuleytula) almalarıyla başlatmak mümkündür. Bu kritik zaferden sonra İberyâ kralları yarımadaadaki Müslüman varlığını güneye doğru savurmaya başlamış, daha fazla ilerlemelerini engelleyen şey Berberi hanedanı Muvahhidlerin Mağrip’ten çıkagelen kuvvetleri olmuştur. 1195’te Muvahhid hükümdarı Ebû Yûsuf el-Mansûr (1184-1199), el-Erek’te (Alarcos) Kastilya ve müttefiklerini mağlup etmiş, rakiplerini dağıtmıştır.⁵¹¹ Ancak bu zafer Hıristiyanların ilerleyişini geçici olarak durdurmuş, Endülüs Müslümanları için nihai darbe 1212 yılında gelmiştir. Kastilya kralı VIII. Alfonso (1155-1214) Müslümanları *Las Navas de Tolosa* (İkâb) savaşında yenilgiye uğratmıştır. Cordoba (Kurtuba) 1236 senesinde Müslümanların elinden çıkmış, en mühim Endülüs şehirlerinden biri olan Sevilla (İşbilye) 1248’de Hıristiyan güçleri tarafından teslim alınmıştır.

Müslümanlar ve Hıristiyanlar İspanya için çetin bir mücadele verirken Akdeniz’in ortasında, Avrupa’nın Afrika kıtasına en yakın bir diğer toprağı olan Sicilya’da da benzer bir rekabet yaşandı. Bu dönemde Sicilya’ya Normanlar hâkimdi. Öncesinde ise adanın sahipleri Tunus merkezli Ağlebî hanedanıydı. Ada, IX. yüzyıldan itibaren Ağlebî akınlarının hedeflerinden biri olmuş, 831 ele geçirilen Palermo Müslümanların bölgedeki başkenti haline gelmişti. 878’de ele geçirilen Siracusa ile Müslümanların Sicilya hâkimiyeti tamamlanmıştı. Ancak Sicilya onlar için son durak değildi. İtalya anakarasına da yağma ve talan amaçlı akınlarda bulunmuşlar, 846 yılında bu akınlardan birinde Roma şehrini hedef almışlardı. Hıristiyan dünyanın merkez topraklarından olan İtalya’ya yönelik Müslüman tehdidi ciddi boyutlara ulaştı; öyle ki Roma’nın yanı başındaki Capua şehri Müslümanlar tarafından askeri üs olarak kullanılmaktaydı.⁵¹² Ancak Norman kuvvetlerinin İtalya’ya gelişiyle bölgedeki akınlar kesildi, sonrasında

⁵¹⁰ Kennedy, *a.g.e.*, s. 147.

⁵¹¹ Andre Clot, *Müslüman İspanya: 8-15. Yüzyıllar*, çev. Güllü Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s. 215.

⁵¹² Barbara M. Kreutz, *Before The Normans*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1991, s. 54

Sicilya'da iki asırdır devam eden Müslüman gücü erimeye başladı. Şüphesiz Normanları Müslümanlarla karşı karşıya getiren şey, İtalya'nın güneyine yerleştikten sonra hâkimiyet alanlarını daha da güneye yaymak istemeleriydi. Ancak Normanların adaya ilk askerî temaslarına dair farklı bir varsayım bulunur. Buna göre onlar adaya bir haçlı seferi ya da Müslümanlarla savaşmak amacıyla değil, Siracusa emirinin rakipleriyle olan savaşına yardım için ayak basmışlardır.⁵¹³ Bu yerel güçler arasındaki ihtilaflardan kârlı çıkan Normanlar olmuş, XII. yüzyıl sonlarında Güney İtalya ve Sicilya'nın tamamına hükmeder hale gelmişlerdir.

İspanya ve Sicilya'nın Hıristiyanlarca ele geçirilme süreçleri benzerlikler göstermekle birlikte arada birtakım farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin İspanyollar Endülüslülerin ellerindeki toprakları atalarına ait görürken, Normanlar için benzer bir değerlendirme imkânsızdı.⁵¹⁴ İlâveten İspanya'da Hıristiyan ilerleyişi Muvahhidler ve Murâbitlar karşısında iki önemli zoraki geri çekilme yaşamış, Sicilya'da ise Normanlar benzer şiddette engellemelerle karşılaşmamışlardır. Yine de kilise, kendi çekirdek bölgesine bu denli yakın olan bir coğrafyaya sık sık (belki İspanya için olduğundan daha endişeli) müdahalelerde bulunmuştur.

İspanya'da Müslümanlara karşı başlayan Hıristiyan ilerleyişini tanımlamak için icat edilen kavram *reconquista* olmuştur. Yeniden fetih anlamındaki bu sözcük Müslüman ilerleyişine karşı verilen ilk tepkiden başlayıp 1492'de Gırnata Emirliği'nin düşüşüne kadar geçen süreyi kapsamaktadır.⁵¹⁵ *Reconquista* bir süre sonra haçlı seferlerinin de eklemlendiği bir süreç olmuştur. Ancak İspanya'da Müslümanlar üzerine düzenlenen seferlerin 1096 evvelinde de birer haçlı seferi olup olmadığı meselesine daha detaylı değinmek gerekir. Öncelikle *reconquista* haçlı seferleri olarak bildiğimiz seferler silsilesinden daha eski bir tarihte başlamıştır. Her ne kadar bu yeniden fetih süreci bir

⁵¹³ Jeremy Johns, *Arabic Administration in Norman Sicily*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s. 32.

⁵¹⁴ Brian A. Catlos, *Infidel Kings and Unholy Warriors*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2014, s. 147.

⁵¹⁵ Bazı durumlarda Hıristiyan kaynaklar *reconquista*nın başlangıcını 717'de Vizigotlar tarafından Müslümanlara karşı kazanılan Covadonga zaferi olarak gösterir: Kennedy, *a.g.e.*, s. 38.

din savaşı hüviyetinde görünüyorsa da o esnada henüz bilinen anlamda bir haçlı düşüncesi teşekkül etmemiştir. Bölgenin Hıristiyan kralları topraklarını genişletmek adına buldukları fırsatları değerlendirmiş hatta bu niyetle dindaşları olan komşularına dahi saldırmaktan geri durmamışlardır.

Roma Kilisesi *reconquistayı* yakından takip etmiş ve papalar, bölgedeki temsilcileri, çıkardığı kararnameleri ve seküler iktidarlar vasıtasıyla sürecin içinde olmuştur. Bazı durumlarda seküler iktidarlar Müslüman güçlere karşı savaş açmaları hususunda bizzat kilise tarafından teşvik edilmiştir. Ancak tüm bunlar, 1096'dan önceki sürecin haçlı seferlerine dâhil olduğu sonucunu çıkarmak için yeterli değildir. Kaldı ki 1096 sonrasında da bir süre bölgedeki askerî faaliyetler Roma Kilisesi tarafından haçlı seferi olarak değerlendirilmemiştir. Bu durumun XII. yüzyılda değiştiği anlaşılmaktadır. Nitekim papa II. Callixtus (1119-1124) 1123'te İspanya'daki savaşları haçlı seferi olarak kabul ettiğini ilan etmiştir.⁵¹⁶ Dolayısıyla *reconquista* ve haçlı seferi kavramları ancak XII. yüzyılda birbirini çağrıştırmaya başlamıştır.⁵¹⁷ Bu dönemden itibaren *reconquista* için ilahi savaş (*guerra divinal*), kutsal savaş (*guerra santa*) gibi ifadelerin de kullanılmaya başladığı görülmektedir.⁵¹⁸

Reconquistaya alemdârlık eden seküler iktidarlar ele geçirdikleri şehirlerin eski egemenlerini yeni oluşturacakları sisteme adapte etmeye çalışmışlardır. Ancak Müslümanların Hıristiyan egemenler karşısındaki pozisyonlarını savaş ya da kuşatma esnasındaki şartlar belirlemiştir. Barbastro 1064'te düştüğünde Müslüman nüfus katledilmiş,⁵¹⁹ 1147'de Lizbon'u alan Portekizliler şehir sakinlerini yağmalamış ve bir

⁵¹⁶ R. A. Fletcher, "Reconquest and Crusade in Spain c. 1050-1150", *Transactions of the Royal Historical Society*, cilt 37, 1987, s. 42-43.

⁵¹⁷ Stanley G. Payne, *Spain: A Unique History*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 2008, s. 76.

⁵¹⁸ Payne, *a.g.e.*, s. 76.

⁵¹⁹ Alberto Ferreiro, "The Siege of Barbastro 1064-65: A Reassessment", *Journal of Medieval History*, cilt 9, 1983, s. 129.

grubu da öldürmüşlerdir.⁵²⁰ 1212 yılında Muvahhid kalesi Malagon Hıristiyanlara teslim olmasına rağmen kaleyi korumakla görevli garnizon katledilmiştir.⁵²¹ 1229'da Aragonluların kuşattığı Majorca şehrinde, kuşatma sonrası kanlı sahneler yaşanmıştır.⁵²² Priego ve Loja gibi ufak yerleşimlerinde de yağma, öldürme ve esir edilme vakaları kayda geçmiştir.⁵²³ Bazı durumlarda ise öldürmek yerine sürgün seçenekleri değerlendirilmiş, Cordoba⁵²⁴ ve Sevilla bu tür kararların verildiği yerler olmuştur.⁵²⁵

Müslümanların çok daha şanslı olduğu şehirler de vardı. Toledo 1085 yılında ele geçirildiğinde şehir sakinlerinin canları bağışlandı.⁵²⁶ 1099'da Naval ve 1122'de Borja, şehirde yaşayanların haklarının korunması şartıyla Hıristiyanlara teslim oldu; anlaşmaya göre Müslümanlar herhangi bir intikam hareketinin hedefi yapılmayacaktı.⁵²⁷ 1148'de Tortosa Müslümanlarının ele geçirilen bölgede kalmalarına, şehir içi yerleşimlerini terk etmeleri şartıyla müsaade edildi.⁵²⁸ 1238'de Valencia şehri, yöneticisine ve onun yandaşlarına dokunulmaması şartıyla teslim oldu.⁵²⁹ Tapınak şövalyeleri Chivert kalesini teslim aldıklarında Müslümanlara karşı yapılacak herhangi bir misillemeye müsaade edilmeyeceğini ilan etmişlerdi.⁵³⁰

⁵²⁰ Joseph F. O'Callaghan, "The Mudejars of Castile and Portugal in the Twelfth and Thirteenth Centuries", *Muslims Under Latin Rule: 1100-1300*, ed. James M. Powell, Princeton University Press, Princeton, 1990, s. 15.

⁵²¹ Carlos de Ayala Martinez, "Holy War and Crusade During the Reign of Alfonso VIII", *King Alfonso VIII of Castile: Government, Family and War*, ed. Miguel Gomez, Kyle C. Lincoln ve Damian Smith, New York, Fordham University Press, 2019, s. 155.

⁵²² Thomas N. Bisson, *The Medieval Crown of Aragon: A Short History*, Clarendon Press, Oxford, 2000, s. 64. Kral I. James kroniğinde, şehrin el-Medine adlı kapısında üç bin ölünün bulunduğu not düşülmüştür: *The Chronicle of James I. King of Aragon: Surnamed the Conqueror*, İng. çev. John Forster, cilt 1, Chapman and Hall Limited, London, 1883, s. 172.

⁵²³ Joseph F. O'Callaghan (yay. ve İng. çev.), *The Latin Chronicle of the Kings of Castile*, Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, Arizona, 2002, s. 95.

⁵²⁴ Kurtubalı Müslümanlara can ve mal güvenliği sağlanmış, taşınabilir varlıklarıyla şehri terk etmelerine müsaade edilmiştir: O'Callaghan, "The Latin Chronicle", s. 138.

⁵²⁵ Mackay, *a.g.e.*, s. 68.

⁵²⁶ Daha önce bahsedilenlere ek olarak kral, şehri terk edip geri gelmek isteyenlere de açık kapı bırakmıştır: O'Callaghan, "The Mudejars", s. 14.

⁵²⁷ Brian A. Catlos, "Secundum suam zunam: Muslims in the Laws of the Aragonese Reconquista", *Mediterranean Studies*, cilt 7, 1998, s. 15-16.

⁵²⁸ Bisson, *a.g.e.*, s. 32.

⁵²⁹ Bisson, *a.g.e.*, s. 66.

⁵³⁰ Robert Ignatius Burns, *Islam under the Crusaders: Colonial Survival in the Thirteenth-Century Kingdom of Valencia*, Princeton University Press, Princeton, 1973, s. 119. Chivert vakasında Müslümanlar lehine başka kolaylıklar da mevcuttu. Örneğin kendilerine ait otlak ve hapisanelere sahiplerdi, kaleye yapılacak bir saldırı haricinde askerî yükümlülüklerden muaflardı: *a.g.e.*, 119.

Reconquista sürecinin en belirgin uygulamalarından biri, Hıristiyanlarca ele geçirilen şehirlerdeki büyük Müslüman mabetlerinin kiliseye çevrilmesi⁵³¹ ya da cami gelirlerinin kiliselere bağlanması oldu.⁵³² 1085'te Toledo'da şehrin büyük camisi önce Müslümanların ibadetine bırakılmış, ancak daha sonra kiliseye çevrilmiştir.⁵³³ Valencia, Cordoba ve Huesca'da da camiler kiliseye dönüştürülmüştür.⁵³⁴ Kastilya kralı III. Fernando (1217-1252) 1236'da Cordoba'yı teslim aldığı anda şehrin artık bir Hıristiyan şehri olarak işaretlenmesi niyetiyle minarelere haçlar koydurmuştur.⁵³⁵ Jaen şehri 1246'da Kastilyalı III. Fernando tarafından ele geçirildiğinde şehirdeki en büyük cami kiliseye çevrilmiş, adı Santa Maria olarak değiştirilmiştir.⁵³⁶ Bazı durumlarda ezana da müdahale edilmiş, ancak büyük bir rahatsızlık yaratmadığı süreçte konu hakkındaki yasak es geçilmiştir.⁵³⁷ Genel anlamda camiler konusundaki karar kralın irade ve inisiyatifine bağlı olmuştur.

İspanya'da VIII. yüzyılda başladığı kabul edilen *reconquista* süreci bölgedeki sadece siyasî değil aynı zamanda demografik yapıyı da değiştirmiştir. Güneydeki Müslüman coğrafyasını hedef alan ve yıllardır devam eden Hıristiyan tazyiki, Hıristiyan hükümdarların tebaalarına çok sayıda gayrî-Hıristiyan unsurun eklenmesine neden olmuş, bir süre tıpkı Endülüs döneminde olduğu gibi Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar bir arada yaşamışlardır. Kavga ve ihtilaflar, bu üç topluluğun

⁵³¹ Bu uygulama "Muhammed'in pisliğini temizlemek" anlamına gelen *eliminata spurcicia Mahometi* tabiriyle ifade edilmiştir: Julie A. Harris, "Mosque to Church Conversions in the Spanish Reconquest", *Medieval Encounters*, cilt 3, 1997, s. 159.

⁵³² Harris, *a.g.m.*, s. 162-163.

⁵³³ Charles L. Tieszen, *Christian Identity amid Islam in Medieval Spain*, Leiden, Brill, 2013, s. 162.

⁵³⁴ O'Callaghan, *Reconquest and Crusade*, s. 205.

⁵³⁵ O'Callaghan, "The Latin Chronicle", s. 141.

⁵³⁶ Angus Mackay, *Spain in the Middle Ages: From Frontier to Empire 1000-1500*, The MacMillan Press, London, 1977, s. 66.

⁵³⁷ Peter Linehan, *Spain 1157-1300: A Partible Inheritance*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008, s. 96-97. Kral Aragonlu I. James Murcia'yı ele geçirdikten sonra bir grup Müslüman kendisini ziyaret etmiş ve sarayın bitişiğindeki caminin kendilerinde kalmasını istemişlerdir. Ancak kral sabaha karşı ezanı duymasının hoş bir şey olmayacağını söyleyerek bu teklifi kabul etmemiştir: Burns, *Islam under the Crusaders*, s. 188.

*convivencia*⁵³⁸ adı verilen bir arada yaşama tecrübesine engel olmamıştır. Sürtüşmeyi en aza indirmek ve grupların hak ve hukuklarını belirlemek özellikle seküler iktidarların sorumluluğunda olmuştur. Kilisenin de etkisini yansıtan düzenlemelerle hem Yahudiler hem de *müdeccen (mudejar)*⁵³⁹ adı verilen Müslümanlar, Hıristiyanlığın egemenliğindeki yeni düzende yerlerini almışlardır. Aragon kralı I. Jaime (1214-1276), Valencia'da Müslümanlar arasında İslâm hukukunun devamını sağlamıştır. Benzer bir durum, kralın 1266'da topraklarına kattığı Murcia için de geçerlidir. Kuşatma esnasında teslim şartları konusunda yapılan görüşmelerde kral, kuşatma altındaki Müslümanlara kendi egemenliğinde yaşayan Müslümanların varlığını örnek göstermiş, bu şekilde Müslümanları egemenliği altında yaşamaya ikna etmeyi ummuştur.⁵⁴⁰ 1248'de Kastilyalılara teslim olan Sevilla'nın teslimiyet şartları Valencia ile aynı doğrultudadır; işgal sonrasında şehirde ikamet etmek isteyen Müslümanlar belirli bir ödeme karşılığında dinî, ekonomik ve hukukî bağımsızlıklarını garanti altına alabilmişlerdir. Chivert alındığında Müslümanlara hac ibadetine yönelik bir engelleme yapılmayacağı garanti edilmiştir.⁵⁴¹ Aragonlu I. James Peniscola kalesini ele geçirdiğinde Müslümanlara eski özgürlüklerini muhafaza etmeyi vaat etmiştir.⁵⁴²

Convivencia, yukarıda görüldüğü gibi içinde barındırdığı üç unsuru aynı coğrafyada yaşatan, ancak Hıristiyanlar dışındaki diğer iki unsurun varlıklarına kısıtlama şartıyla müsamaha gösteren bir sistemin adıdır. Yahudilere ve Müslümanlara karşı yürürlüğe konan yasaların (bu iki grubun lehine veyahut aleyhine) referans aldıkları noktalar Katolik inancın izlerini taşımaktadır. Başka deyişle *reconquistanın* bir sonucu olarak ortaya çıkan *convivencia* içinde, seküler iktidarların Hıristiyanlığı (büyük ölçüde Katolik kısmını) temel alarak oluşturdukları yasalarla bu iki unsurun İspanyol-Katolik toplumdaki yerleri belirlenmiştir. Müslümanlar bu üç unsur arasında özellikle *reconquistanın* Hıristiyanlığa henüz kattığı topraklarda oldukça etkili olmuşlardır. Kültürel ve ekonomik etkinlik anlamında Müslümanlar olmaksızın işleyen bir sistemden

⁵³⁸ İspanyol tarihçi Americo Castro tarafından 1948'de, yarımadanın o dönemki sosyal-kültürel durumunu özetlemek adına kullanılmış bir ifadedir.

⁵³⁹ Kelime anlamı olarak "kalmasına izin verilen"dir: <https://www.britannica.com/topic/Mudejar>.

⁵⁴⁰ Burns, *Islam under the Crusaders*, s. 135.

⁵⁴¹ Burns, *Islam under the Crusaders*, s. 195.

⁵⁴² *The Chronicle of James*, s. 289.

bahsetmek oldukça zordur. Onların ekonomiye katkısı öylesine mühimdi ki dört asır boyunca Aragon krallığındaki en önemli gelir Müslümanlardan elde edilmiştir.⁵⁴³ Durumun farkında olan yarımada'nın hükümdarları çözüm olarak ele geçirdikleri bölgelerde Müslümanları yerlerinde tutmaya, kaçanları geri getirmeye ve hatta iskân amacıyla başka bölgelerden Müslüman yerleşimci almaya çalışmışlardır. Ancak Müslüman egemenliğinden yeni “kurtardıkları” yerlere tekrar Müslümanların getirilmesi Roma Kilisesi'nin hoşuna gitmemiş, örneğin Balear adalarına bu maksatla yapılan iskân hareketine papa IX. Gregorius tarafından tepki gösterilmiştir.⁵⁴⁴ Aragon kralları bu tür davetleri kilisenin açık reddine rağmen sürdürmüş, 1262'de Calatayud'da Müslümanlara yerleşim açmak amacıyla şehir içinde planlamalar yapılmıştır.⁵⁴⁵ Öte yandan *müdeccen*ler yarımada'nın her tarafında değilse de belirli bölgelerinde silah taşıyabilmişlerdir. Bu durumun en belirgin örneklerinden biri Valencia'da ortaya çıkmıştır. Müslüman erkekler silah taşımış, üretmiş ve hatta askerî idmanlar yapmış, Hıristiyanlar üzerinde otoriteleri olmamak kaydıyla kara ve deniz ordularında çeşitli görevler almışlardır.⁵⁴⁶

Convivencia yalnızca Hıristiyan kralların hâkimiyeti altında yaşayan Müslümanlarla sınırları değildi. Bazı durumlarda bu krallıklara boyun eğen Müslüman şehir devletleri de *convivencia*nın parçası oldular. Bu devletlerden bazıları askerî yenilgi sonucu Hıristiyanlara boyun eğmiş, bazıları da çeşitli siyasî sebeplerle kendi istekleri doğrultusunda bağlılık sunmuşlardır. Zaragoza emiri el-Muktedir, XI. yüzyıl gibi erken bir tarihte Navarra kralına bu türden bir bağlılık sunmuştur. Yapılan anlaşmaya göre el-Muktedir Aragon kralının kendisinden aldığı toprakları Navarra hükümdarı IV. Sancho'nun (1054-1076) yardımıyla geri alacak, ayrıca iki taraftan birinin dışarıdan bir

⁵⁴³ Robert Ignatius Burns, “Muslims in the Thirteenth-Century Realms of Aragon: Interaction and Reaction”, *Muslims under Latin Rule (1100-1300)*, ed. James M. Powell, Princeton University Press, Princeton, 1990, s. 65.

⁵⁴⁴ Gregorius bu tepkisinde tek değildi. Ondan evvel 1199'da III. Innocentius İspanya'da yapılan yerleştirmeleri eleştirmiş, 1245 yılında IV. Innocentius benzer girişimleri gerçekleştirenleri aforoz ile tehdit etmişti: Robert Ignatius Burns, “Immigrants from Islam: The Crusaders' Use of Muslims As Settlers in Thirteenth-Century Spain”, *The American Historical Review*, cilt 80, sayı 1, 1975, s. 26.

⁵⁴⁵ Ignatius, “The Immigrants”, s. 34.

⁵⁴⁶ Burns, “Muslims”, s. 85.

saldırıya uğraması durumunda birbirlerine yardım edeceklerdi.⁵⁴⁷ Benzer bir hadise XIII. yüzyılın ikinci yarısında Valencia'nın son Müslüman valisi Ebû Zeyd ile Aragon kralı I. Jaime arasında yaşandı. Hıristiyan ve Müslüman düşmanlarına karşı kralın himayesi altına giren vali, karşılığında malî ve askerî destek sunmakla mükellef tutuldu, zekât dışında kalan şehir gelirlerinin yüzde ellisini krala vermeyi kabul etti.⁵⁴⁸ Ancak bu türden bağlılık talepleri her zaman muhataplarından kabul görmüyordu. Aragon krallığından benzer bir şekilde yardım isteyen Toledolu Müslümanlar sert bir cevapla reddedilmişlerdi.⁵⁴⁹

Sicilya'daki süreç de İspanya'daki *reconquistad*akine benzer aşamalardan geçti. Aslına bakılırsa Müslümanların adadaki varlığı, Endülü's'teki dindaşlarının İspanya'daki varlığı kadar eski değildi. Buna bağlı olarak Endülü'slü Müslümanlardan sayıca daha azdılar. Yine de her iki bölgede Müslümanlara yönelik yaklaşımda standart denilebilecek uygulamalara gidildi. Sicilya'da saldırıya uğrayan şehir sakinleri eman diledikleri takdirde yağmaya ve öldürülmeye maruz kalmadan şehri terk edebilmiş ya da dinî hürriyetlerini koruyarak ikâmetlerini sürdürebilmişlerdir. Sicilya'nın Normanlar tarafından fethinde mihenk taşı olan Palermo şehri 1071 yılında içinde ikâmet edenlere verilen dinî özgürlük karşılığında Norman ordusuna teslim olmuş,⁵⁵⁰ Norman kralları içerisinde istisnalar olmak kaydıyla Müslüman uyrukların haklarını muhafaza etmeyi ve varlıklarına müsamaha göstermeyi tercih etmişlerdir. Dönemin kronikleri bu yöndeki eğilimi destekler nitelikte bilgilerle doludur. Coğrafyacı el-İdrîsî (ö. 1165) kral Tancred'in (Tancred of Lecce, 1189-1194) ele geçirdiği Sicilya yerleşimlerinde Müslümanlara karşı benimsediği hoşgörülü tutumdan söz etmiştir.⁵⁵¹ İtalyan kronik yazarı Peter of Eboli (ö. 1221) Palermo şehrinin karma yapısını tasvir ederken “üç

⁵⁴⁷ Fletcher, *a.g.m.*, s. 35.

⁵⁴⁸ *The Chronicle of James*, s. 49.

⁵⁴⁹ Tarihçi İbn İzâri'nin (ö. 1312'den sonra) anlatımına göre kral Toledolu Müslümanlardan “bu toprakları bırakıp kendi topraklarına (Cebelitarık ötesine) gitmelerini” istemiştir: Fletcher, *a.g.m.*, s. 37.

⁵⁵⁰ Geoffrey Malaterra, *The Deeds of Count Roger of Calabria and Sicily and of his Brother Duke Robert Guiscard*, İng. çev. Kenneth Baxter Wolf, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2005, s. 125.

⁵⁵¹ Graham A. Loud, *Roger II and the Creation of the Kingdom of Sicily*, İng. çev. Graham A. Loud, Manchester University Press, Manchester, 2012, s. 357.

dilden insanlarla donatılmış” ifadesini kullanmıştır.⁵⁵² XIII. yüzyılda Endülüs’ten Mekke’ye gitmek üzere uzun bir Akdeniz yolculuğuna çıkan İbn Cübeyr (ö. 1217),⁵⁵³ dönüş yolunda uğradığı İtalya’dan benzer manzaralar aktarmış, örneğin Messina’da Müslümanların kendilerine ait ibadethanelere sahip olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁴ Ayrıca Palermo’da bazı kısıtlamalar dışında Müslümanların inançlarına yönelik herhangi bir engel bulunmadığını, Trapani’de Müslümanlara ait camiler olduğunu, yakınlardaki Alcamo’da (Alkame) ikâmet edenlerin çoğunluğunun Müslüman olduğunu not düşmüştür.⁵⁵⁵ Görünüyor ki Norman hükümdarlarının bölgedeki gayrî-Hıristiyan unsurlara olan yaklaşımı İspanya’dakinden pek de farklı değildi. Burada da seküler iktidar bazen dinî yaklaşımı göz ardı ederek Müslümanların eski sistemdeki yerlerine dokunmamıştı.

Din değiştirme seküler iktidar tarafından dayatılan bir olgu olmamıştır. Özellikle erken dönem için bu yönde programlı bir girişimde bulunulmadı.⁵⁵⁶ Kastilya ve Aragon saraylarında olduğu gibi Sicilya’daki Norman sarayında da muhtelif görevler üstlenmiş çok sayıda Müslüman bulunmaktaydı. Eserinde II. William’ın (1166-1189) özellikle Müslümanlara karşı olan tutumunu öven İbn Cübeyr, kralın hizmetinde görevli önemli konumlara gelmiş Müslümanlardan bahsetmekte ve kralın Müslüman inancına olan saygısını bolca tasvir etmektedir.⁵⁵⁷ Sicilya Müslümanları arasında tıpkı Endülüslü dindaşları arasında olduğu gibi Hıristiyan ordularında savaşanlar mevcuttu. 1076’da Robert Guiscard’ın (1059-1085) ordusunda, 1098’de Capua prensi komutasında Müslüman askerler harp etmişti.⁵⁵⁸

⁵⁵² Graham A. Loud, *The Latin Church in Norman Italy*, Cambridge University Press, New York, 2007, s. 494.

⁵⁵³ 1145’te İspanya’da doğmuş olan İbn Cübeyr, Mekke’ye gidiş ve gelişini anlattığı eseri ile tanınmıştır.

⁵⁵⁴ İbn Cübeyr, *Endülüs’ten Kutsal Topraklara*, çev. İsmail Güler, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 242.

⁵⁵⁵ İbn Cübeyr, *a.g.e.*, s. 249-251.

⁵⁵⁶ Alex Metcalfe, *Muslims and Christians in Norman Sicily: Arabic Speakers and the end of Islam*, Routledge, New York, 2003, s. 33.

⁵⁵⁷ İbn Cübeyr, *a.g.e.*, s. 242-243.

⁵⁵⁸ Joshua C. Birk, *Norman Kings of Sicily and the Rise of the Anti-Islamic Critique: Baptized Sultans*, Palgrave, Northampton, 2016, s. 33-35.

Bütün bunlarla birlikte Sicilya’da Müslümanların aleyhine olan bazı uygulamalara da gidildi. Camiler Endülüs’te olduğu gibi kiliselere çevrilebilmekteydi. 1072’de adanın Müslüman başkenti olan Palermo’ya giren Normanlar, eski bir kilise iken camiye dönüştürülmüş olan yapıyı tekrar kilise haline getirdiler.⁵⁵⁹ Öte yandan Müslümanların [ve Yahudilerin] emrindeki Hıristiyan köle ve hizmetçiler ciddi bir sorun olarak görülmekteydi. II. Roger (1130-1154) tarafından 1140’ta yürürlüğe konan yasalardan biri bu duruma yasak getirdi. Yasağa uymayanlar, bu hizmetçileri sünnet ettiren ve dinî durumlarını değiştirenler ölüme mahkûm edilecekti.⁵⁶⁰

Roma Kilisesi Hıristiyanlığın iki güney diyarındaki gelişmeler karşısında mütemadiyen teyakkuzdaydı. İspanya’daki *reconquistaya* olan ilgisi 1096 öncesinde de mevcuttu. Papaların nezdinde, Endülüslülere karşı girişilmiş *reconquistanın* mümkün olduğunca muzaffer şekilde ilerlemesi çok önemliydi. Bu niyet doğrultusunda haçlı seferleri evvelinde de bölgedeki askerî faaliyetleri maddî ve manevî olarak desteklemişler, fırsat buldukça süreci yönlendirmişlerdi. Bu desteğin ilk belirgin örneklerinden biri, 1064 yılında Hıristiyanlarca kuşatılan Barbastro’da görüldü. Papa II. Alexander kuşatma öncesinde sefere katılacak olanlara günahlarının affedileceğini vaat eden bir kararname çıkarttı.⁵⁶¹ Şehir ele geçirildikten sonra ise sefere katılanları günahlarının affedildiğini söylediği bir mektupla ödüllendirdi.⁵⁶² Kastilyalı VI. Alfonso’nun (1072-1109) Toledo’yu ele geçirmesi, II. Urbanus’un (1088-1099) takdirini toplamıştı.⁵⁶³

Sicilya coğrafi olarak Roma’ya İberya’dan çok daha yakındı. Bu yakınlığın dezavantajı IX. yüzyılda kendini belli etti. Müslüman akınları anakarada Roma eteklerine kadar ilerleyince, papa IV. Leo (847-855) bu akınlara karşı bir duvar inşa ettirmek zorunda

⁵⁵⁹ Alex Metcalfe, *The Muslims of Medieval Italy*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009, s. 101.

⁵⁶⁰ Loud, *Roger II*, s. 319.

⁵⁶¹ Ferreiro, “The Siege of Barbastro”, s. 130.

⁵⁶² Ferreiro, “The Siege of Barbastro”, s. 129.

⁵⁶³ Horace K. Mann, *The Lives of the Popes in the Middle Ages VII*, B. Herder Book Co., London, 1925, s. 339.

kaldı.⁵⁶⁴ Normanların bölgeye gelişi Roma tarafından ilk safhada kabul görmemekle birlikte⁵⁶⁵ sonunda papalar bir şekilde Normanları Roma'nın nüfuzuna sokmuş, bu sayede güneyinde hizmete hazır yeni askerler bulmuştu. Normanlar kazandıkları her bölgeyi Roma'ya tescil ettiriyor, böylece İtalya'daki varlıklarını meşrulaştırıyorlardı. Karşılığında ise kiliseye askerî hizmet sunuyor, onu rakipleri karşısında güçlendiriyorlardı. 1059'da toplanan Melfi Sinodu'nda papa II. Nicholas (1058-1061) bağlılık ve hizmetlerinden dolayı Normanları çeşitli unvanlarla ödüllendirilmişti.⁵⁶⁶

Papalar Haçlı seferleri arifesinde tıpkı İspanya'da olduğu gibi İtalya ve Sicilya için de Hıristiyanları Müslümanlara karşı mücadeleye teşvik ettiler. XI. yüzyılın başlarında papalık yapmış olan VIII. Benedictus (1012-1024) İtalya ve Sicilya'da mukîm Hıristiyanları "İsa'nın düşmanları" ile çarpışmak adına savaşa çağırılmıştı.⁵⁶⁷ II. Alexander, Cerami savaşı (1063) sonrası Normanları, hem günahlarını affederek hem de bir papalık sancağı göndererek ödüllendirdi.⁵⁶⁸ Papa VII. Gregorius (1073-1085) aynı mücadelede farklı bir yöntem dile getirmiş, Sicilya kralı Roger'dan Hıristiyanlığı paganlar (Müslümanlar) arasında yaymasını istemişti.⁵⁶⁹ Akdeniz'e bir yabancı olarak gelen Normanlar, gerek Roma Kilisesi'nin teşvikiyle gerekse dönemin dinî atmosferinin etkisiyle kurtarıcı rolüne bürünmüş, dönemin birçok kronik yazarı onları "tanrı tarafından Sicilya'ya gönderilmiş" insanlar olarak tasvir etmiştir.⁵⁷⁰

Haçlı seferleri doğal olarak Avrupa'daki Hıristiyan kralların ilgisini cezbetmişti. Seferlerin dünyevî ve uhrevî getirilerinden faydalanmak isteyen hükümdarlar II.

---

⁵⁶⁴ James M. Powell, "The Papacy and the Muslim Frontier", *Muslims under Latin Rule (1100-1300)*, ed. James M. Powell, Princeton University Press, Princeton, 1990, s. 176-177.

⁵⁶⁵ Papa IX. Leo Norman egemenliğine karşı giriştiği mücadeleyi 1053'teki Civitate savaşında kaybetmiştir.

⁵⁶⁶ Metcalfe, *The Muslims*, s. 91.

⁵⁶⁷ Luigi Andrea Bertò, *Christians and Muslims in Early Medieval Italy: Perceptions, Encounters, and Clashes*, Routledge, New York, 2020, s. 36.

⁵⁶⁸ Malaterra, *a.g.e.*, s. 116.

⁵⁶⁹ Metcalfe, *Muslims and Christians*, s. 32.

⁵⁷⁰ Jeremy Johns, "The Greek Church and the Conversion of Muslims in Norman Sicily?", *Bosphorus: Essays in Honour of Cyril Mango*, ed. Stephanos Efthymiadis, Claudia Rapp, Dimitris Tsougarakis, Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1995, s. 134.

Urbanus ve ardıllarının çağrılıyla harekete geçmekte gecikmediler. Sicilya’da Norman soylularının en önemli isimlerinden Bohemond of Taranto (1088-1111) ilk haçlı seferine iştirak etmiş, neticede seferin sembol isimlerinden biri haline gelmişti. Nitekim kendisi haçlı seferleri sonucunda oluşturulan ilk haçlı devletinin (Antakya Prinkepsliği) kurucusuydu. Fakat haçlı seferlerine katılımda İspanyollar Sicilyalı Normanlar kadar rahat değillerdi. Roma Kilisesi de bu konuda onlardan büyük fedakârlıklar beklemedi. Hatta bu katılımın İspanya’da Müslümanlarla olan mücadeleyi zayıflatabileceği endişesiyle bu bölgeden Doğu’ya yapılacak seferlere katılımları sınırlandırmaya çalıştı. İspanya için haçlı seferlerinin başlangıcı, *reconquista* döneminde önemli bir eşiğin geçilmesinin temsili olmuştu. Zamanla ete kemiğe bürünen haçlı ideolojisi, doğal olarak İspanya’daki Hıristiyanları da Kudüs yoluna düşmeye ikna etti. Ancak yarımadaadaki askerî gücün topyekûn Kudüs cephesine yığılması, İspanya’nın daha fazla Müslüman hâkimiyetine girmesi demektir. Pirenelerin ötesinde her an saldırmaya hazır bir Müslüman dünya Roma Kilisesi için oldukça mühim bir tehditti. Papa II. Paschalis (1099-1118) bu endişe doğrultusunda kendi döneminde kutsal topraklara yapılan seferlere İberya’dan gelen katılımları engelledi⁵⁷¹ ve civar bölgelerde yaşayan Hıristiyanları İberya’daki savaşlarda yer almaya teşvik etti.⁵⁷² II. Callixtus da İberyalılara ülkelerinde kalmalarını ve topyekûn bir şekilde Murâbitlarla ve Mağribîlerle savaşmalarını emretti.⁵⁷³ 1148’de III. Eugenius (1145-1153) Müslümanlara karşı sefere çıkan VII. Alfonso’ya (1126-1157) bu durumun kilisede yarattığı memnuniyeti ilettili.⁵⁷⁴ Kilise çıkardığı kararnamelerle de İspanyol haçlıları anavatanlarındaki mücadeleyi sürdürmeleri konusunda teşvik etti. 1175’te III. Alexander (1159-1181), *Merore pariter* kararnamesi ile İberyalıları “İsa’nın takipçilerine zulmeden” Müslümanlara karşı savaşa davet etti.⁵⁷⁵ 1188’de III. Clemens (1187-1191), II. Callixtus’un yolundan giderek Müslümanlara karşı İspanya’da savaşa giden Hıristiyanlara, Doğu’daki haçlılarla benzer aflar lütfetti.⁵⁷⁶ Kilisenin coşkulu

⁵⁷¹ Horace K. Mann, *Lives of the Popes in the Middle Ages VIII*, B. Herder Book Co., London, 1925, s. 103.

⁵⁷² Pisalılar bu yönlendirme doğrultusunda 1114’te Majorca’ya saldırdılar: Mann, *Lives of the Popes VIII*, s. 103.

⁵⁷³ Patrik J. O’Banion, “What has Iberia to do with Jerusalem? Crusade and the Spanish Route to the Holy Land in the Twelfth Century”, *Journal of Medieval History*, cilt 34, No. 4, 2008, s. 384.

⁵⁷⁴ Giles Constable, “The Second Crusade as seen by Contemporaries”, *Traditio*, cilt 9, 1953, s. 257-58.

⁵⁷⁵ Martinez, *a.g.m.*, s. 122.

⁵⁷⁶ Bird, *a.g.e.*, s. 86.

desteği doğrultusundaki en trensl girişim, III. Innocentius (1198-1216) devrinde gerçekleşti. Innocentius Kastilya kralı VIII. Alfonso'yu Müslümanlara karşı savaş ama konusunda teşvik etmiş,⁵⁷⁷ savaş (Las Navas de Tolosa) ncesinde Roma şehri onun önderliğinde zafer için hep birlikte dua etmişti.⁵⁷⁸ Kilise yalnızca papalar nezdinde destek sunmamış, onun bölgedeki temsilcileri de vaatler ve teşvikler konusunda aktif olmuştu.⁵⁷⁹

Tüm bu çabalar Hıristiyanlığın Batı cephesindeki mücadelesini zinde tutmak adına gösterildi. Roma Kilisesi İşpanyolların İsa için duydukları savaşma şevkini, Kudüs yerine anavatanlarındaki savaşa kanalize etmelerini sağladı. Papalar birinci elden yayınladıkları kararnamelerle süreci yönlendirdi. Kilisenin emrindeki din adamları haçlı seferlerinde bir gelenek haline gelen dinî vaazlarını İşpanya için İşpanyol şehirlerinde yapmaya devam ettiler. Sürecin askerî ayağını oluşturan seküler iktidarlarsa Roma'dan gelecek desteği ancak memnuniyetle karşılayabilirlerdi. Zira hüviyetinin bir kısmı dinî olan *reconquista* sürecinde, Hıristiyan dünyasının en saygın konumundan gelecek olan destek başarı sağlanması adına oldukça kritikti. Örneğin Barcelona kontu, papalığın ltfunu ve korumasını kazanmak adına ülkesini papalık idaresine sokarken,⁵⁸⁰ Aragon kralı I. Pedro (1094-1104) kiliseye bağışta bulunmuş, karşılık olarak krallığın ele geçirdiği yerlerdeki kiliseler üzerinde tasarruf hakkı kazanmıştır.⁵⁸¹ 1143'te yeni kurulmuş Portekiz krallığı, meşruiyetini sağlamlaştırmak ve destek kazanmak adına papalık szerenliğini kabul etmiştir.⁵⁸²

⁵⁷⁷ Martinez, *a.g.m.*, s. 146.

⁵⁷⁸ Joseph F. O'Callaghan, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2003, s. 187.

⁵⁷⁹ 1147'deki Almeria kuşatmasındaki din adamları haçlı askerlerini yağma ve talan vaadiyle cesaretlendirdiler. Aynı yıl gerçekleşen Lizbon kuşatmasında Braga başpiskoposu, Müslümanları hırsız ve soyguncu olarak tasvir ettiği ve Hıristiyan inancını aşağılamakla suçladığı vaazlar verdi. Las Navas de Tolosa savaşı öncesinde bir Sisteryen keşiş Hıristiyanları savaşa katmak adına vaazlar verdi; ona göre Tanrı sevgisi adına savaşa katılım şarttı ve savaşcılarını sonsuz bir ihtiyaım beklemekteydi. Palma kuşatması esnasında orada bulunan bir din adamına göre buraya geliş amaçları "İsa Mesih'in düşmanlarını ldrmekti": O'Callaghan, *Reconquest*, s. 178-180.

⁵⁸⁰ Mann, *The Lives of the Popes VII*, s. 341.

⁵⁸¹ Mann, *The Lives of the Popes VII*, s. 343.

⁵⁸² Constable, *a.g.m.*, s. 260.

Kilise İspanya'nın “kurtuluşunda” bölge Hıristiyanlarının topyekûn mücadelesinin önemine istinaden bu birliği zedelemeye yönelik girişimleri kınamaktaydı. II. Callixtus bu amaç doğrultusunda *reconquistayı* sekteye uğratabilecek olanları aforoz ile tehdit etmişti.⁵⁸³ Benzer şekilde III. Caelestinus (1191-1198) İspanya'daki krallara ve prenseslere gönderdiği bir mektupta Müslümanlarla yapılan mücadeleye köstek olanların sert bir şekilde cezalandırılacağını dile getirmişti.⁵⁸⁴ Leon kralı IX. Alfonso (1188-1130) gibi bölgedeki Müslüman güçlerle ittifak içinde olanlar bilhassa hedefteydi. Muvahhidler ile anlaşan Leon krallığına karşı savaşanlara haçlıların mazhar olduğu türden bağışlanmalar vaat edildi, 1197'de Portekiz krallığı bu teklife açıkça muhatap oldu.⁵⁸⁵ Papa III. Caelestinus, Portekiz kralına iletildiği 1197 tarihli mektubunda “inancının aksine paganları koruyan ve Hıristiyanlara karşı savaşan” IX. Alfonso'ya karşı harekete geçilmesini istiyordu; bunu gerçekleştirenler Kudüs yolundakilerle ödül konusunda eşitlenecekti.⁵⁸⁶ Papa, Toledo ve Compostela başpiskoposlarını da krala karşı mücadele için harekete geçmeye teşvik etti; mücadeleye katılanlar Müslümanlara karşı savaşmış sayılacaktı.⁵⁸⁷ Üstelik bu savaşta kilisenin yanında yer alanları Kudüs'e gidenlere verilen türden bağışlanmalar bekliyordu.⁵⁸⁸

Sicilya'da Haçlı seferlerine katılımı engelleyecek kudrette bir Müslüman varlığı söz konusu değildi. Dolayısıyla kilisenin İspanya'dakine benzer önlemler almasına gerek yoktu. Ancak bazı dönemlerde Müslümanların kuzeye doğru baskı yapan gücüne karşı çare arayan papalar ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri olan VIII. Ioannes (872-882), Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki ateşkesleri ortadan kaldırıp İtalya'ya düşmanlarına karşı birleştirmeyi amaçlamıştı.⁵⁸⁹ Ateşkes konusunda direnen Napoli ve

⁵⁸³ Mann, *Lives of the Popes VIII*, s. 103.

⁵⁸⁴ Damian J. Smith, “Iberian Legations of Cardinal Hyacinth Bobone”, *Pope Celestine III (1191-1198): Diplomat and Pastor*, ed. John Doran, Damian J. Smith, Routledge, New York, 2016, s. 110.

⁵⁸⁵ Damian J. Smith, The Papacy, the Spanish “Kingdoms and Las Navas de Tolosa”, *Anuario de Historia de la Iglesia*, cilt 20, 2011, s. 160.

⁵⁸⁶ Smith, “Iberian Legations”, s. 111.

⁵⁸⁷ Smith, “Iberian Legations”, s. 106-107.

⁵⁸⁸ Smith, “Iberian Legations”, s. 107.

⁵⁸⁹ Fred E. Engreen, “Pope John the Eight and the Arabs”, *Speculum*, cilt 20, 1945, s. 325. Papa aynı zamanda Müslümanların İtalya'ya gelişini, hak yoldan ayrılan Hıristiyanlara karşı verilmiş bir ceza olarak değerlendirmiştir: *a.g.m.*, s. 319-320.

Amalfi gibi şehirler, 879 yılında kendilerini aforoz cezası karşı karşıya bulmuştu.⁵⁹⁰ Öte yandan Normanlar kutsal topraklara yapılan yolculukların alışılmış unsurlarından biri haline gelmişlerdi. Hıristiyanlığa tek faydaları da bu değildi. Krallıklarını kurdukları coğrafya kültürel anlamda bir dönüşüm yaşamıştı. Normanların Sicilya'daki varlığı bölgenin “Latinize” olmasını başlattı.⁵⁹¹ Adada hüküm sürmüş olan krallar, Roma Kilisesi'nin bölgedeki unsurlarını maddî anlamda taltif ettiler.⁵⁹² I. Roger (1071-1101) 1092'de Catania'yı ele geçirdiğinde şehrin sahip olduklarını kiliseye bahşetti.⁵⁹³ Papalığın desteği her zaman kritik bir konuydu; iki unsur arasında yaşanacak bir ihtilafta Norman krallığı tüm idarî işlerini yürüten bir din adamı bürokrasisinden mahrum kalabilirdi.⁵⁹⁴ Ancak benzer şekilde papaların da buldukları bu kuvvetli müttefikle bozuşmaya niyetleri yoktu. Catlos'un özetlediği şekliyle “papalığın savaşıllara, Normanların toprağa ihtiyacı vardı”.⁵⁹⁵

Reconquista döneminde (haçlılar çağı da dâhil) Katolik Kilisesi, ele geçirilen şehirlerde dinî yapılanmanın doğal olarak öncülerinden olmuş, bu durum bazı dönemlerde seküler otoritelerle çatışma yaratmıştır. Ancak uzlaşma daha fazladır. *Reconquistanın* birer parçası olan seküler ve dinî gruplar, bu sürecin kendilerine sağladığı olumlu katkıların farkında olduklarından çoğunlukla ihtilafların çözümü için çaba sarfetmişlerdir. Katolik Kilisesi *reconquistanın* mimarı olmamakla birlikte, sürecin devamlılığı açısından bir katalizör görevi gördü. Bu özelliği haçlı seferlerinin başlamasıyla birlikte daha çok hissedildi. Kilise için İspanya, İsa'nın egemenliğini kollarını açmış şekilde beklemekteydi. Bu durumun oluşmasında Müslüman güçlerin bölünmüşlüğü bir teşvik olarak görülmekle birlikte yarımada'nın Hıristiyan kralları da dinî itibar ve siyasî genişleme adına seferlere katılmaya meyilliydiler. Onların çoğu kilise ve papaların lütfunu bu dönemlerde özellikle beklemiş, bu niyetle Roma ile yakın temas halinde

---

⁵⁹⁰ Kreutz, *a.g.e.*, s. 59.

⁵⁹¹ Lyonn Townsend White, *Latin Monasticism in Norman Sicily*, The Medieval Academy of America, Cambridge, 1938, s. 58.

⁵⁹² Catlos, *Infidel Kings*, s. 146.

⁵⁹³ Metcalfe, *The Muslims*, s. 116.

⁵⁹⁴ Catlos, *Infidel Kings*, s. 157.

⁵⁹⁵ Catlos, *Infidel Kings*, s. 132.

olmuşlardır. II. Alexander'ın Barbastro kuşatması ile başlayan süreç çeşitli papaların İberyalı haçlı hükümdarlara verdiği teşviklerle devam etmiştir.

Kilise yalnızca savaşlarla ve fetihlerle ilgilenmemiş, fetih sonrası dönemde oluşan şartları belirlemede de rol almıştır. Hıristiyan âlemine yeni katılan topraklarda yabancı unsurların statüsü tartışma konusu olmuş ve Roma, yalnızca Müslümanlarla ilgili düzenlemelere değil *convivencianın* diğer üyesi olan Yahudilerle de ilgilenmiştir. Ancak Müslümanlar Yahudilere göre daha ciddi bir tehlike olarak algılanmıştı zira hem İberya içinde hem de Hıristiyan dünyanın sınırlarında askerî ve dinî ciddi bir güce sahipti.⁵⁹⁶ Öte yandan Hıristiyan dünya bir Yahudi işgali yaşamamıştır, ancak Müslümanlar Doğu'daki Hıristiyan topraklarının önemli bir kısmını, Sicilya ve İberya'yı ele geçirmiş, farklı yönlerden Hıristiyan dünyayı tehdit etmişlerdir. Kilise hem İspanya hem de Sicilya'da Müslümanların varlığı konusunun düzenlenmesi adına üç farklı yol izlemiştir. İlkinde fetihlerle ele geçirilen şehirlerin Müslüman nüfustan arındırılmasına olumlu bakılmış, ikincisinde ise kalmayı seçen Müslümanlara karşı tedricen Hıristiyanlığa döndürme politikası izlenmiştir. Üçüncü ve nihaî yol ise kısıtlamalar sisteminin devreye girmesidir. Roma Kilisesi en üst perdeden ilân ettiği kararnamele Hıristiyan âleminin egemenliği altındaki Müslümanları, İsa'yı takip eden dindar sürüden ayrı tutmaya çabalamıştır.

Haçlılar çağında Müslümanların Hıristiyan yapılmasına yönelik sistematik bir çaba gösterildiğine dair yeterli kanıt yoktur. Söz konusu Yahudiler olduğunda bu çabaya verilecek örnekler çeşitli olsa da Müslümanlar için aynı durum söz konusu değildir. Thomas Aquinas'a göre bunun sebebi "ne Eski ve Yeni Ahit'i kabul etmeyen" Müslümanlarla, onları İsa'nın dinine döndürmeye yönelik bir tartışmanın boşuna olmasıdır.⁵⁹⁷ Üstelik onlar doğru yolu bulacağı umulan "heretik Hıristiyanlar" olarak

⁵⁹⁶ James Muldoon, *Popes, Lawyers and Infidels*, The University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, 1979, s. 51.

⁵⁹⁷ Linehan, *a.g.e.*, s. 95.

görülmemiştir.⁵⁹⁸ Her ne kadar iki dinin ilk karşılaşmasında Hıristiyanlar İslâm dinini İsa'nın getirdiği dinden bir sapma olarak görseler de zamanla bu anlayış kuvvetli bir değişim geçirmiş, giderek Müslümanlar için pagan yakıştıması daha uygun bulunmuştur. Yine de hiçbir zaman Müslümanlara yönelik bir Hıristiyanlık propagandası yapılmamış değildir. Haçlı seferleri geneline bakıldığında, kutsal topraklarda ve civar Hıristiyan bölgelerde din değiştirtmeye yönelik ciddi bir çaba görülmemektedir. Ancak İspanya ve Sicilya gibi Hıristiyan dünyanın yanı başındaki bölgelerde bu tür çabalara rastlamak oldukça mümkündür. 1088'de, haçlı seferlerini başlatmış olan II. Urbanus, Toledo başpiskoposu Bernard de Sedirac'tan (İspanya'daki Müslümanları kastederek) "kâfirleri imana döndürmesini" istemiştir.⁵⁹⁹ Ne var ki bu tür taleplerin her zaman kabul görmediği anlaşılmaktadır. Müslüman uyruklarından ciddi bir gelir sağlayan seküler iktidarlar III. Innocentius'un tepkisini çekmiş, 1206'da papa bu liderleri aç gözlülüklerinden ötürü olası vaftizleri engellemekle suçlamıştır.⁶⁰⁰ Sicilya'da II. Roger'ın hükümdarlığının sonlarına doğru Yahudi ve Müslümanları vaftiz etmeye ciddi mesai harcadığı dönem kayıtlarına yansımıştır.⁶⁰¹ Süreci kolaylaştırmak adına gayri-Hıristiyan topluluklara çeşitli sosyal ve ekonomik teşvikler sunulmuştur.⁶⁰² Elbette vaftiz edilen Müslümanların bu konudaki samimiyetlerini tahmin etmek imkânsızdır. Ancak bazı durumlarda vaftiz olmayı isteyen kişilerin niyetleri kilise ve din adamlarını ikna edememiştir. Tarragona başpiskoposu 1246'daki Lerida

⁵⁹⁸ David M. Freidenreich, "Muslims in Western Canon Law 1000-1500", *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History Volume III (1050-1200)*, ed. David Thomas, Alex Mallet, Brill, Leiden-Boston, 2011, s. 42.

⁵⁹⁹ Benjamin Z. Kedar, *Crusade and Mission European Approaches Toward the Muslims*, Princeton, Princeton University Press, 1984 s. 46.

⁶⁰⁰ Robert Ignatius Burns, "Muslims in the Thirteenth-Century Realms of Aragon: Interaction and Reaction", *Muslims Under Latin Rule 1100-1300*, ed. James M. Powell, Princeton University Press, Princeton, 1990, s. 78.

⁶⁰¹ David S. Abulafia, "The End of Muslim Sicily", *Muslims under Latin Rule 1100-1300*, ed. James M. Powell, Princeton University Press, Princeton, 1990, s. 110.

⁶⁰² *Reconquistanın ilerleyişi ile birlikte çeşitli sebeplerle Hıristiyanlığı seçenler olmuş, ancak bu mühtedilerin yeni sisteme adapte olmalarında birtakım pürüzler çıkmıştır. Örneğin mallarını kaybetme ve ihtida etmelerinden ötürü hain olarak damgalanma gibi zorluklar yaşamışlardır. Bu noktada seküler iktidarlar devreye girmiş ve çeşitli koruyucu kararlar çıkarmışlardır. 1263'te Aragon krallığında I. James Hıristiyanlığa geçmiş olanların hem kendilerini hem de mülklerini daha önce mensup oldukları topluluktan koruyan kararlar çıkarmıştır. 1276 yılında çıkarılan bir kararla da evvelce yaşanmış olan mülk kayıpları tazmin edilmeye çalışılmıştır: Robert Ignatius Burns, *Journey from Islam: Incipient Cultural Transition in the Conquered Kingdom of Valencia (1240-1280)*, *Speculum*, cilt 35, sayı 3, 1960, s. 339-341.*

Konsili'nde, Müslümanlar arasında kölelik hizmetinden kurtulmak amacıyla vaftiz edilmeyi isteyenlerin olduğuna dair gözlemini dile getirmiştir.⁶⁰³

Müslümanlar üzerine yapılan ve papalar tarafından da desteklenen seferlerde ele geçirilen şehirlerdeki gayrî-Hıristiyan unsurların kaderlerini tayin etmede başat unsurlardan olan seküler otoriteler bazen kilisenin hilâfına kararlar alsalar da nihayetinde Roma'nın görüşleri yok sayılmamaktaydı. Bu görüşler XII. ve XIII. yüzyıllarda Katolik dünyanın din adamlarının katıldığı bazı mühim konsillerde daha yüksek perdeden dile getirildi. Haçlılar çağında Roma kilisesi Lateran olarak adlandırılan dört büyük konsil topladı.⁶⁰⁴ Kilise makamlarının satılması (*simoni*), din adamlarının evliliği gibi konuların görüşüldüğü bu konsillerin özellikle son ikisinde (III. ve IV. Lateran), artık bünyesinde ciddi bir gayrî-Hıristiyan unsur barındıran Avrupa'nın bu "yabancı" gruplarla olan ilişkilerine dair de çeşitli düzenlemeler yapıldı. Yahudi ve Müslüman tebaalarına olan yaklaşımında büyük ölçüde kilisenin formüle ettiği bakışı referans alan seküler iktidarlar için bu konsiller hem daha anlaşılır hem de daha bağlayıcı sonuçlar doğurdu. Yalnızca konsillerin kararları değil aynı zamanda bu dönemde Roma Kilisesi'nin dümenini devralan papaların şahsi çabaları da süreçte etkiliydi.

1179'da III. Lateran Konsili, papa III. Alexander başkanlığında toplanmış, Hıristiyanlık içi meselelerin yanı sıra Müslüman ve Yahudiler hakkında birtakım kararlar çıkarmıştır. Konsilin 24. kanonu Müslümanlara askerî malzeme satılmasını ve Hıristiyanların Müslüman donanmasına gönderilmesini yasaklamaktaydı.⁶⁰⁵ 26. Kanonsa Yahudi ve

⁶⁰³ Josep Hernando Delgado, "From Islam to Christianity: Preaching, Conversion, and the Religious Practices of Muslim Slaves from the Fourth Lateran Council Through the Fifteenth Century", *Jews and Muslims under the Fourth Lateran Council: Papers Commemorating Octocentenary of the Fourth Lateran Council (1215)*, ed. Marie-Therese Champagne, Irvén M. Resnick, Brepols, Turnhout, 2018, s. 202.

⁶⁰⁴ Sırasıyla 1123, 1139, 1179 ve 1215.

⁶⁰⁵ Anne J. Duggan, "Conciliar Law 1123–1215: The Legislation of the Four Lateran Councils" *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period (1140–1234): From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*, ed. Wilfried Hartmann, Kenneth Pennington, The Catholic University of America Press, Washington, 2008, s. 317. Daha açık şekilde "miğferler için odun ya da Sarazen (Müslüman) gemileri için kaptan" tedariki yasaklandı: Ryan Szpiech, "Saracens and Church Councils: From Nablus

Müslümanları ev işlerinde yararlanmak adına Hıristiyan köleler edinmekten menetti, yasağa uymayan Hıristiyanlara aforoz cezası getirdi.⁶⁰⁶ Hıristiyan olmayan unsurların Avrupa saraylarında görev almaları da uzun süredir kilisenin engel olmaya çalıştığı bir durumdu. İspanya ve Sicilya’da fetihler gerçekleştirmiş olan seküler iktidarlar, Müslüman unsurları devlet kademelerinde görevlendirmekten çekinmemişti. Ancak kilisenin artan baskısı bu tür girişimleri azaltmış, muhtelif bölgelerde kilisenin görüşüyle paralel uygulamalar başlamıştır. İspanya’da VII. Alfonso 1130 senesinde Yahudileri ve Müslümanları Hıristiyanların dâhil olduğu davalarda hâkim olmaktan menetti. Segovia’da gümrük ve vergi toplama işlerinde Yahudilerin ve Müslümanların görev almaları yasaklandı. XIII. yüzyılın başlarında Portekiz’de herhangi bir Müslümanın sarayda görevlendirilmesi artık mümkün değildi.⁶⁰⁷ Ancak konsil kararlarının dikkate alınmadığı uygulamalar da mevcuttu. Kutsal Roma imparatoru II. Frederick, idaresi altındaki Sicilya’da Yahudilere ve Müslümanlara yönelik kısıtlamaları gevşek tuttu; zira sadece inançları nedeniyle çeşitli haklardan mahrum bırakılmalarına karşıydı.⁶⁰⁸

IV. Lateran Konsili 1215 yılında, Orta Çağ papalarının en kudretlilerinden III. Innocentius liderliğinde Roma’da toplanmıştı. Konsil ekseriyetle Kathar sapkınlığına ve Yahudilere dair göndermelerde bulunmuş olmakla birlikte 68. kanon Müslümanları da ilgilendiriyordu. Buna göre Yahudi ve Müslümanlar kılık-kıyafet konusunda kendilerini Hıristiyanlardan ayırt edecek belirginlikte giyinecek, Hıristiyanların kutsal günlerinde kamusal alanlarda bulunmaktan sakınacak, seküler iktidar da olası ihlallerin takipçisi olacaktı.⁶⁰⁹ Konsilin bu adımı, XIII. yüzyıldan başlamak üzere uzun bir süre boyunca gayrî-Hıristiyan unsurların sosyal alandaki görünürlüklerini etkileyen başlıca kısıtlama

---

(1120) to Vienne (1313–14)” *Jews and Muslims under the Fourth Lateran Council: Papers Commemorating Octocentenary of the Fourth Lateran Council (1215)*, ed. Marie-Therese Champagne, Irvn M. Resnick, Brepols, Turnhout, 2018, s. 121. 1229 yılında toplanan Lerida Konsili’nde Hıristiyanların Müslümanların hizmetinde çalışması meselesi tekrar ele alınacaktı: Delgado, *a.g.m.*, s. 200.

⁶⁰⁶ Schroeder, *a.g.e.*, s. 233.

⁶⁰⁷ O’Callaghan, “The Mudejars”, s. 35.

⁶⁰⁸ David S. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, Oxford University Press, New York-Oxford, 1988, s. 209.

⁶⁰⁹ Schroeder, *a.g.e.*, s. 290-291.

oldu. Bu dönemde nüfuzu artan kilise, etkisini seküler iktidarların üzerinde de hissettirmiş ve onları bu kısıtlamalar minvalinde davranmaya zorlamıştır. 1239'da IX. Gregorius, Tarragona Sinodu'nda toplananlara 1215'te kararlaştırılan kılık-kıyafet kısıtlamalarını tekrarlamış, ayrıca Yahudi ve Müslümanlara dadılık yapanların Hıristiyan mezarlıklarına gömülemeyecekleri hususunda uyarıda bulunmuştur.⁶¹⁰ 1252'de Sevilla'da Hıristiyanlarla aynı kentlerde ikâmet eden Müslümanların kıyafetlerinin beyaz, kırmızı, yeşil olması yasaklanmış,⁶¹¹ Müslümanlara belirli bir saç kesim şekli getirilmiştir.⁶¹² Benzer bir yasaklama 1258'de Valladolid'de tekrarlanmış, ilâveten Müslümanlar sakal bırakma mecburiyetinde bırakılmışlardır.⁶¹³ 1268'de Jerez'de Müslümanların ayakkabı renkleri dahi kısıtlamaya konu olmuştur.⁶¹⁴

Her iki konsilde mevzu bahis olan kısıtlamalar Hıristiyan egemenliğinde kalmayı seçmiş olan Müslümanlar ve aynı zamanda Yahudiler için geçerliydi. Ancak İspanya özelinde, Müslümanlara yönelik alınmış olan kısıtlayıcı kararların uygulanması gecikmeli oldu.⁶¹⁵ Zira bölgede ciddi bir Müslüman nüfus bulunuyordu.⁶¹⁶ Muhtemelen bu sebeple İberyalı krallar kısıtlamaların uygulanışında Yahudileri sıkça anarken Müslümanları işaret etmekten kaçındılar; hatta papa III. Honorius Toledo piskoposunu kılık-kıyafet konusunda uyarırken, Müslümanları es geçip Yahudileri ima etmişti.⁶¹⁷

İspanyol hükümdarlar her ne kadar kısıtlamaları Müslüman tebaalarına uygulamakta acele etmeseler de Roma Kilisesi'ne kesin bir karşı çıkış göstermemişlerdir. Ne var ki

⁶¹⁰ Duggan, *a.g.m.*, s. 185.

⁶¹¹ O'Callaghan, "The Mudejars", s. 30.

⁶¹² Maribel Fierro, *Routledge Handbook of Muslim Iberia*, Routledge, London, 2020, s. 543.

⁶¹³ O'Callaghan, "The Mudejars", s. 31.

⁶¹⁴ O'Callaghan, "The Mudejars", s. 32.

⁶¹⁵ Ucles'de, Müslümanlarla savaşma maksadıyla kurulmuş olan Santiago tarikatı bile, kıyafet yasağını derhal uygulamak gibi bir yola gitmedi: Clara Almagro Vidal, "Military Orders, Muslims, and the Fourth Lateran Council in Castile" *Jews and Muslims under the Fourth Lateran Council: Papers Commemorating Octocentenary of the Fourth Lateran Council (1215)*, ed. Marie-Therese Champagne, Irven M. Resnick, Brepols, Turnhout, 2018, s. 173.

⁶¹⁶ Ana Echevarria, "The Marks of the Other: The Impact of Lateran IV in the Regulations Governing Muslims in the Iberian Peninsula", *Jews and Muslims under the Fourth Lateran Council: Papers Commemorating Octocentenary of the Fourth Lateran Council (1215)*, ed. Marie-Therese Champagne, Irven M. Resnick, Brepols, Turnhout, 2018, s. 184.

⁶¹⁷ Echevarria, *a.g.m.*, s. 184.

XIII. yüzyılda Müslümanlar tarafından çıkarılan isyanlar, kilisenin arzu ettiği doğrultuda kısıtlamaları uygulamaya koyma konusunda daha kararlı adımlar atmalarına sebep olmuştur. Kutsal Roma imparatoru II. Frederick ise XIII. yüzyılda o esnada imparatorluğa dâhil olan Sicilya’da yaşanmış bir Müslüman isyanı sonrası farklı bir karar aldı. İmparatorun emriyle İtalya anakarasında Lucera adlı kent Müslümanlara tahsis edildi. Sürgünün sebebi Müslümanların yarattığı huzursuzluktu.⁶¹⁸ Adada XII. yüzyılla birlikte değişen demografik yapı bu huzursuzluğun başlıca sebeplerindendi. İtalya’dan göçle gelen yerleşimciler nüfus yapısını Müslümanlar aleyhine değiştirmeye başlamışlardı. Bu göçmenlerden olan Lombardiyalılar, 1160’lı yıllarda Müslümanlara yönelik katliamlarda yer aldılar.⁶¹⁹ *Monte Cassino* kroniğine göre 1190’lı yıllarda da adada yaşanan politik kaos içinde birçok Müslüman öldürüldü.⁶²⁰ Adayı politik bir keşmekeşe sürükleyen asıl olay ise Frederick’in naipliğini yapan Markward von Annweiler’in (ö. 1202) papa III. Innocentius ile ters düşmesi ve bu durumun adayı papalık ile savaşa sürüklemesiydi.⁶²¹ Bu mücadele esnasında papa nezdinde Roma Kilisesi’nin tavrı “havuç ve sopa” olarak tasvir edilebilir. Zira Innocentius bir yandan Müslümanları adaya ilerlemekte olan haçlılar ile tehdit ederken⁶²² öte yandan kendini Müslümanların muhafızı olarak sundu.⁶²³ Markward sonrası dönemde ise Müslümanların İtalya’dan gelenlerin neden olduğu Latinizasyon karşısında hissettikleri huzursuzluk çeşitli isyanları tetiklemiş ve II. Frederick mezkûr kararı almıştı.

Görüldüğü üzere Müslümanlarla ilgili sürgün kararında seküler sebepler etkili olmuştu. Ancak kilise Müslümanlar konusunda atılacak adımları din eksenli tasarlıyordu. Papa IV. Alexander (1254-1261) 1258’de İngiltere kralı III. Henry’den (1216-1272) Luceralıları bahane ederek şehre karşı bir haçlı seferi yapmasını istedi.⁶²⁴ 1266’da yine

⁶¹⁸ Richard of San Germano (ö. 1243) kroniğinde II. Frederick’in adanın huzuru adına bu sürgünü tercih ettiğini yazmıştır: Johns, “The Greek Church”, s. 133.

⁶¹⁹ Abulafia, “The End”, s. 108.

⁶²⁰ Birk, *a.g.e.*, s. 266.

⁶²¹ Innocentius’un bu ihtilaf süresince Markward’a karşı kullandığı argümanların ortak noktası Müslümanlardı. Markward papa tarafından ikinci Selahattin olmakla ve Sicilya’yı tekrar Müslüman hâkimiyetine vermeye çalışmakla itham edilmişti: Abulafia, *Frederick II*, s. 96.

⁶²² Birk, *a.g.e.*, s. 283.

⁶²³ Abulafia, *Frederick II*, s. 99.

⁶²⁴ David S. Abulafia, “The Last Muslims in Italy”, *Dante Studies with the Annual Report of the Dante Society*, sayı 125, 2007, s. 277.

bir taht mücadelesinde taraf olan Lucera Müslümanları, bu sefer de IV. Clemens'in (1265-1268) eline haçlı seferi kozunu verdiler.⁶²⁵ Papa bu durumu lehine çevirerek Lucera'ya girmiş, seferin vaizlerinden Eudes Chateauroux'ya (ö. 1273) göre Hıristiyanlık olası bir Müslüman istilasının “köprübaşı” şehrini ele geçirmişti.⁶²⁶

İmparatorun emriyle gerçekleşen bu sürgüne yaklaşık seksen yıl boyunca Roma'dan gelen tepki ortak endişeler taşımaktaydı. Coğrafi yakınlık ya da Lucera'nın Müslümanlık propagandası yapılan bir yer haline gelme ihtimali kilisede devamlı bir endişe yaratmıştı. Bu “tehdidin” ortadan kaldırılması adına 1233'te IX. Gregorius imparatorun iznini aldıktan sonra “kafirler” ve “cehennemin çocukları” olarak nitelendirdiği Müslümanlara⁶²⁷ Hıristiyanlık propagandası yapmaları için Dominikenleri gönderdi.⁶²⁸ Ancak aynı Frederick IV. Innocentius tarafından Müslümanlarla dost olmakla suçlanacaktı.⁶²⁹ Nitekim imparator Müslümanların ihtidasi konusunda ağır davranmaktaydı. Bunun elbette ki bir sebebi vardı. II. Frederick yüz elli yıl Hıristiyan egemenliğinde kalıp kimlikleri ve dinlerini koruyan Müslümanların inatçılığının bilincinde olup⁶³⁰ onları din değiştirmeye zorlamak yerine kendiliğinden Hıristiyan olmalarını beklemekteydi. Ne var ki 1300 yılında gelindiğinde şehrin ekseriyeti hala İslâm inancına bağlıydı.⁶³¹ Bir din değiştirme süreci yaşanmışsa bile bu, White'ın ifadesi ile “göze çarpmadan sessizce ilerlemişti”.⁶³²

İmparatorun 1223'teki emriyle başlayan süreç, 1300 yılında toplu tutuklanma ve Lucera nüfusundan on bin kişinin köle olarak satılmasıyla son buldu.⁶³³ Lucera'da yaşananlar, Hıristiyan-Müslüman ilişkilerinde rol alan tüm unsurları tek bir örnekte

⁶²⁵ Christoph T. Maier, “Crusade and Rhetoric Against the Muslim Colony of Lucera: Eudes of Chfiteauroux's Sermones de Rebellionem Sarracenorum Lucherie in Apulia”, *Journal of Medieval History*, cilt 21, 1995, s. 350-351.

⁶²⁶ Maier, *a.g.m.*, s. 362.

⁶²⁷ Birk, *a.g.e.*, s. 307.

⁶²⁸ Abulafia, “The Last Muslims”, s. 275.

⁶²⁹ Birk, *a.g.e.*, s. 310-311.

⁶³⁰ Abulafia, *Frederick II*, s. 147.

⁶³¹ Abulafia, “The Last Muslims”, s. 275.

⁶³² White, *a.g.e.*, s. 58.

⁶³³ Abulafia, “The Last Muslims”, s. 284.

göstermesi açısından önemlidir. Kilisenin dünyevî nüfuzu ve ruhanî gerekçeleriyle seküler iktidarların pragmatist beklentileri arasında uzun bir mücadele yaşanmıştır. Hıristiyanlık âlemi tarihinde müstesna bir tecrübe yaşamış, uzun yıllar boyunca Hıristiyan dünyanın ortasında bir Müslüman kenti var olmuş ve üstelik Hıristiyan bir imparator tarafından korunup kollanmıştır.

Şüphesiz Hıristiyanlık dünyasında Müslümanlara yönelik yaklaşımın ideolojik bir arka planından söz etmek mümkündür. Avrupa'daki Müslüman varlığı ile sürgün ve kısıtlama gibi önlemlerle baş edilmeye çalışılırken buna İslâm dini ile entelektüel bir mücadele eşlik etmiştir. Hıristiyanlar, Müslümanlarla olan ilk temaslarından itibaren İslâmiyet'e yönelik içinde buldukları şartlara göre değişen yorumlar geliştirmişlerdir. Hıristiyan bilginler yanı başlarında büyüyen bu inancı irdelemek ve gerektiğinde yaftalamak adına çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. İlk temas döneminde kullanılan nispeten yumuşak dil, zaman içerisinde (Müslümanların oluşturduğu tehdidin büyümesiyle birlikte) bu özelliğini yitirmiş ve daha saldırgan bir hâl almıştır. Örneğin Hıristiyan ilahiyatçılar başlangıçta İslâm'ın Hıristiyanlıktan bir sapma olduğu, başka deyişle Hıristiyanlığın sapkın bir mezhebi olduğu görüşü dile getirmişken⁶³⁴ sonraları İslâm peygamberi, İslâm inançları ve Kur'ân hakkında ağır ithamlar içeren görüşler ortaya koymuşlardır.⁶³⁵

⁶³⁴ Bu görüşün en mühim savunucusu olan Yuhannâ ed-Dımaşkî (749?), *De Haeresibus* adlı eserinde İslâm peygamberinin bir tesadüf sonucu Eski ve Yeni Ahit hakkında bilgi sahibi olduğunu ve buradan yola çıkarak yeni bir inanış oluşturduğunu ifade etmiştir: Hugh Goddard, *Ortaçağdan Günümüze Hıristiyan Müslüman İlişkileri*, çev. Şükrü Alpagut, Say Yayınları, İstanbul, 2018, s. 75. Ona göre Müslümanların dini "batıl bir hurafe" ve bir "sapkınlıktır": Zafer Duygu, *İslâm ve Hıristiyanlık: Hıristiyanlara Göre İki Dinin Karşılaşması ve İlk Etkileşimler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s. 414.

⁶³⁵ Burada zikredeceğimiz iki örnek Kur'ân'ın bir vahiy kitabı olmadığını iddia eden Bizanslı Niketas (IX. yüzyıl) ve Hz. Muhammed'i sahte bir peygamber ve İslâm'ı bir şiddet dini olarak resmeden Theophanes the Confessor'dur (ö. 818): bkz. Schadler, *a.g.e.*, s. 195; *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, İng. çev. Cyril Mango ve Roger Scott, Clarendon Press, Oxford, 1997, s. 464; Goddard, *a.g.e.*, s. 100. İslâm hakimiyeti altında yaşayan Hıristiyan ilahiyatçıların bile böyle ithamlarda bulunmaktan çekinmedikleri görülmektedir. Theodore Ebû Kurre (ö. 812'den sonra) ve Abdülmesih el-Kindî (IX. yüzyıl) bu isimlerdendir. Onların İslâm dini ve peygamberini hedef alan görüşleri hakkında bkz. Goddard, *a.g.e.*, s. 95-96; Duygu, *İslâm ve Hıristiyanlık*, s. 424; Schadler, *a.g.e.*, s. 196.

XI.-XIII. yüzyıllar arasında Avrupa’da Katolik din adamları da Kur’ân ve İslâm peygamberi üzerinden açtıkları tartışmalarla bir reddiye külliyyatı oluşturdular.⁶³⁶ Bu tür eleştirilerin en kapsamlısı XII. yüzyılda yapıldı. Peter the Venerable patronajında Robert of Ketton (ö. 1160) tarafından Toledo’da hazırlanan Kur’ân’ın Latince çevirisi bu teolojik tartışmada dönüm noktası oldu. Çeviri için seçilen mekân ve daha geniş anlamda coğrafya son derece önemlidir. Zira Toledo eski bir Endülüs, dolayısıyla İslâm merkeziydi. Çevirinin birinci derece muhatapları İspanya’nın Mozaraplarıydı,⁶³⁷ ama Peter için Müslümanlar dahi bu çeviride hikmetler aramalıydılar. Peter, Müslümanları sapkınlar olarak nitelerek istediğini ancak onlardan kâfir ya da paganlar olarak bahsetmenin daha isabetli olduğunu söylüyordu.⁶³⁸ Peter’ın bu denli teferruatlı bir çalışmaya girişmesinin başlıca nedeni, Hıristiyan dünyada İslâmiyet ile fikrî mücadele edecek olanlara bir cephane sağlamaktı.⁶³⁹ Dominiken keşişi Riccoldo da Monte di Croce XIII. yüzyılın sonlarına doğru kaleme aldığı *Contra legem saracenorum* isimli Kur’an reddiyesi, İslamiyet’i tüm sapkınlıkların birleşimi ilan etmişti.⁶⁴⁰ İslamiyet’i eleştirmeye etmeye yönelik eserler yalnızca açıklamalı Kur’an çevirileri ya da reddiyeleriyle sınırlı değildi. Muhammed peygamber üzerinden yapılan eleştirilerle İslamiyet’in en önemli figürü merkeze konmaktaydı. En önemli suçlama kuşkusuz putperestlikti. İslam peygamberi sıkça bir put olarak tasvir ediliyor dolayısıyla Müslümanlara yönelik bir pagan çağrışımı ortaya çıkarılıyordu.⁶⁴¹ İlk haçlı seferinin kronik yazarlarından olan Raoul de Caen, Kudüs’ün alınması sonrasında yaşanan olaylarda tasvir ettiği değerli taşlarla bezeli bir heykelin İslam peygamberi olduğunu

⁶³⁶ Haçlılar çağı bu tür eserler yönünden zengindir. Ramon Marti 1250’li yıllarda yazdığı *De seta Mahometi* adlı eserinde İslâm peygamberini Matta İncil’inde adı geçen sahte peygamber olarak nitelermekte, Müslümanların cennet algısını cinsellik ve yiyecekten ibaret görmekteydi: John Tolan, *Sons of Ishmael: Muslims through European Eyes in the Middle Ages*, University Press of Florida, Miami, 2008, s. 39-40. Jaen piskoposu Pedro Pascual da benzer bir eser (*Sobre la seta Mahometana*) kaleme aldı: Tolan, *a.g.e.*, s. 139.

⁶³⁷ İslâm dinine geçmemekle birlikte dil, kültür ve yaşam tarzı bakımından Araplaşmış İspanyollar.

⁶³⁸ Peter the Venerable, *Peter Venerable: Writings Against the Saracens*, İng. çev. Irvan M. Resnick, The Catholic University of America Press, Washington, 2016, s. 46.

⁶³⁹ Burman, çevirinin bazı hususlarda eksik olduğundan ötürü eleştirildiğini belirtir. Örneğin Ketton’ın çevirisinde bazı kelimelerin anlamlarını yitirdiğini ya da bilerek çeviri dışında bırakıldığını söylemiştir: “Tafsir and Translation”, *Speculum*, cilt 73, s 3, 1998, s. 705.

⁶⁴⁰ John Tolan, *Faces of Muhammad*, Princeton University Press, Princeton, 2019, s. 62-63.

⁶⁴¹ Tolan, *Faces*, s. 18. Anonim *Chanson d’Antioche* kroniğine göre haçlıların Kudüs’e gelme nedeni İsa’yı öldüren paganlardan intikam almaktı ve bu niyetle paganizmin merkezine gelmişti: Tolan, *Faces*, s. 26.

iddia etti.⁶⁴² XII. yüzyıl başlarında Embricho von Mainz, *Vita Mahumeti* adlı bir *antihagiography* örneği yazmıştı. *Hagiography*lerde Hıristiyan azizlerin hayatları anlatılırken, Embricho bu eserinde İslam peygamberinin hayatını azizlerin bir karşıtı olacak şekilde anlattı.⁶⁴³ Eski bir Yahudi olup Hıristiyanlığa geçen Petrus Alfonsi (ö. 1140), *Dialogues against the Jews* (1109) adlı eserinde Muhammed peygamber “hilekâr” ve “sahte peygamber” olmakla itham etmişti.⁶⁴⁴ Bu resmediliş edebiyata da yansımış, bir Fransız şair olan Jean Bodel (ö. 1210) oyunlarından birinde Muhammed peygamberi putperestliği çağrıştıran bir imge olarak tasvir etmişti.⁶⁴⁵

Roma Kilisesi için İspanya ve Sicilya, Hıristiyanlıktan “kâfirler” tarafından kopartılan, ancak İsa’nın azimli takipçileri tarafından geri alınması planlanan iki bölgeydi. Her iki yer de kilisenin tamamlamaya çalıştığı Hıristiyan Avrupa mozağının birer parçasıydı. Haçlılar çağı kilisenin bu yönde yoğun çaba sarf ettiği kritik bir aşamayı temsil eder. Hıristiyanlığın bu en büyük kilisesi, ona verilmiş olan enstrümanları en son aşamasına kadar kullanmaya gayret göstermiş, papalar, din adamları, krallar, prensler bu amaç için doğrudan ya da dolaylı olarak sürece dâhil edilmiştir. Nihayetinde Katolik Kilisesi Müslüman egemenliği öncesi kısa bir süre etkin olduğu İberya’da bir kez daha görünür hale gelmeye başlamış, Sicilya tekrar Roma’nın yörüngesine girmiştir. 1096’dan itibaren Hıristiyanlık, Müslümanlık tarafından uzun yıllar boyunca maruz kaldığı taarruzu haçlı seferleriyle tersine çevirebilmiştir. Uzun vadede Hıristiyanların (haçlıların) Endülüs’te ve Sicilya’da sağladığı başarı Kutsal Topraklara nazaran daha büyüktür. Zira Müslüman dünyanın kalbinde filizlenen Hıristiyan adacıkları, XIII. yüzyıl sonunda tamamen ortadan kalkarken, İberya’da aynı dönemde artık sağlam şekilde yerleşmiş Hıristiyan güçler mevcuttur. Sicilya artık Afrika’daki Müslüman topraklarına müdahale etmeyi tasarlayan Hıristiyan krallarca yönetilmektedir. Hıristiyanlık dinî anlamdaki yekpare yapısını çoğunlukla tamamlarken, az miktardaki gayrî-Hıristiyan unsuru da zamanla eritmiştir.

⁶⁴² Ralph of Caen, *The Gesta Tancredi*, İng. çev. B. Bachrach ve D. Bachrach, Ashgate, 2005, s. 144.

⁶⁴³ Muhammed peygamber için toplulukları yoldan çıkararak bir kişi imajı çizilmiştir: Tolán, *Sons of Ishmael*, s. 1-3.

⁶⁴⁴ Tolán, *Faces*, s. 55.

⁶⁴⁵ Tolán, *Faces*, s. 35.

4. BÖLÜM: VAAZ, SAVAŞ, ENGİZİSYON: XIII. YÜZYILDA ROMA KİLİSESİ VE KATHAR SAPKINLIĞI

Hıristiyanlık tarihi ortodoks inançtan ayrılmış olan ve kilise tarafından sapkın olarak nitelenen inançlarla doludur. Aryanizm, Donatizm gibi erken dönem “sapkın inanışların” yanında binli yıllarda da benzer ortodoks olmayan inanışlar mevcuttu. Kişi ya da grupları ortodoks inançtan ayırıp “sapkın” konumuna düşüren sebeplerin başında üçlü teslis inancı geliyordu. Ancak Kilise’nin XIII. yüzyılda sıkı bir kavgaya tuttuğu Katharizm üçlü teslisi tamamen yok saymış, yerine düalist bir inanış getirmiştir. Bu yönüyle Katharizm Kilise’nin mücadele ettiği birçok sapkın gruptan kendini ayırmıştır. Katharizm Avrupa’nın birçok bölgesinde görülmüş olmakla birlikte bu bölüm ağırlıklı olarak Güney Fransa ve Kuzey İtalya’daki Kathar gruplarını inceleyecektir. Albi⁶⁴⁶ haçlı seferinin muhatapları olmaları nedeniyle esas anlatı Languedoc (Güney Fransa) Katharları üzerine olacaktır.

Kathar ifadesi (İng. *Cathar*) Yunanca saf, pür anlamına gelen *catharos* kelimesinden gelmektedir.⁶⁴⁷ Pegg, kelimenin açıkça ilk defa Köln’deki sapkınları tanımlamak için (1163) Eckbert von Schönau tarafından yazılan *Sermones contra Catharos* adlı eserde kullanıldığını belirtmiştir.⁶⁴⁸ Katharizmin düalist bir inanış olması onu Doğu kaynaklı Maniheizm ile ilişkili kılmaktadır. Daha detaylı bakıldığında Katharizme Paulikanlık ve Bogomilizm gibi inanışlarının da etki ettiği görülmektedir. Her iki inanç da Hıristiyanlığın Doğu ve Batı kolunda kabul görmeyecek radikal düşünceler

⁶⁴⁶ Albi haçlı seferi adını seferin hedef aldığı yoğun sapkın nüfuslu bir Güney Fransa kenti olan Albi’den almıştır.

⁶⁴⁷ Martin ise XII. yüzyıl Fransız teoloğu Alain de Lille’i (ö. 1202-3) referans göstererek bu ismin onlara kedilere (Latince *cattus*) tapmaları iddiasından ötürü verildiğini yazar: *Orta Çağ’da Avrupa’da Alevi Hareketi Katharlar*, çev. Barış Baysal, Kalkedon, İstanbul, 2009, s. 52. Lambert da bu görüşe katılır, ancak bunun Katharların kedi kılığına giren Lucifer’a taptığı şeklindeki bir “iftiradan” ileri geldiğini ekler: *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*, çev. Erdem Gökyaran, Kabalcı, İstanbul, 2015, s. 85.

⁶⁴⁸ Mark Gregory Pegg, “On Cathars, Albigenses, and Good Men of Languedoc”, *Journal of Medieval History*, cilt 27, sayı 2, 2001, s. 191-192.

barındırmaktaydı. Paulikanlık VII. yüzyıl ortalarında Ermenistan'da ortaya çıkmış olup etkisi Doğu Roma döneminde Bulgaristan'a kadar yayılmıştır.⁶⁴⁹ Paulikanlar inanış olarak ortodoks Hıristiyanlık'tan önemli farklılıklar gösterebilir de⁶⁵⁰ kendilerini Hıristiyan olarak tasvir etmişlerdir.⁶⁵¹ Paulikanlığın Bulgaristan'da yayılması sonrası ortaya çıkan Bogomilizm için de benzer bir durum söz konusudur.⁶⁵² Bogomiller, topraklarında serpiildiği Ortodoks Kilisesi'ni reddediyor, haçın bir cinayet mirası olduğunu, iblislerin kiliselerde yaşamayı sevdiğini ve şimdiki evlerinin Konstantinopolis Kilisesi olduğunu söylüyorlardı.⁶⁵³

Katharizmin temelindeki düalizmin nereden geldiği sorusunun ilk cevabı bahsedildiği gibi Doğu'dur. Ancak Doğu'dan nasıl etkilendiği konusu berrak değildir. Bu konuda iki görüş bulunmaktadır. Birincisi İtalya'daki Katharların Bulgaristan'daki düalistlerle olan benzerliklerinden yola çıkarak⁶⁵⁴ Bogomilizmin Balkanlar'dan (büyük olasılıkla Bulgaristan'dan) ticarî yollarla ve savaşla Kuzey İtalya'ya, oradan da Fransa'nın güneyine ulaşmış olduğunu savunmaktadır. Runciman da savaşın aracı rolüne değinip Fransız haçlılarının seferler esnasında Maniheizt düşünceleri Batı'ya taşıdıklarını

⁶⁴⁹ Teophanes, imparator V. Constantinus'un VIII. yüzyıl ortalarında Ermenileri Trakya'ya yerleştirdiğini, böylece burada Paulikan inancının yayıldığını not düşmüştür: Janet Hamilton ve Bernard Hamilton (yay. ve İng. çev.), *Bizanslı Heretiklerin Tarihi: Bizans Dünyasında Hıristiyan Düalist Heretikler (650-1405)*, çev. Barış Baysal, Kalkedon, İstanbul, 2010, s. 82.

⁶⁵⁰ Petrus Sicilus, *Historia Manichaeorum qui Pauliciani dicuntur* adlı eserinde -düşmanlık içeren bir üslupla- Paulikan inancı hakkında konuşmaktadır. Buna göre Paulikanlar İsa'nın Meryem'den dünyaya geldiğini kabul etmemekte, haçı ve Eski Ahit'i tamamen reddetmekte, Kilise büyüklerini yok saymaktadırlar: J. Hamilton, *Bizanslı Heretiklerin Tarihi*, s. 104-106.

⁶⁵¹ Anne Elizabeth Redgate, "Catholicos John III's Against the Paulicians and the Paulicians of Tephrike", *Armenian Sebastia/Sivas and Lesser Armenia*, ed. Richard G. Hovannisian, Mazda Publishers, Los Angeles, 2004, s. 83.

⁶⁵² Obolensky, Paulikanların X. yüzyılda daha az kültürlü pagan Bulgarları etkileyerek Bogomilizme giden yolu açtıklarını belirtir: *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism*, Cambridge University Press, Middlesex, 1972, s. 68.

⁶⁵³ Runciman, *The Medieval Manichee*, s. 77.

⁶⁵⁴ Obolensky'nin bu benzerlikler konusunda dile getirdiği ilk örnek Katoliklerin Katharlara yönelik kullandıkları *Bulgarorum haeresis* tanımlamasıdır. Ayrıca İtalya'daki Katharların kendilerini *Bulgari*, *Bolgari* gibi isimlerle andıklarını ve bölgede *Bulgari*, *Bulgaro* ve *Bulgarini* soyadlı pek çok ailenin olduğunu dile getirmiştir. Kilise kurumuna olan karşıtlıkları ve şeytanın tanrının oğlu olduğu yönündeki inançları diğer örneklerdir: *The Bogomils*, s. 287-88. Ayrıca Katharlar tarafından hürmet edilen *Secret Book* adlı kitabın Latinceye tercüme edilmek üzere Bulgaristan'dan Lombardiya'ya getirilmesi de bu bağlantının bir delili olarak sunulur: Janko Lavrin, "Bogomils Bogomilism", *The Slavonic and East European Review*, cilt 8, sayı 23, 1929, s. 270.

belirtmektedir.⁶⁵⁵ İkinci görüş ise belirli bir seviyede Doğu etkisini kabul etmekle birlikte düalizmin XII. yüzyıl ortalarından evvel Avrupa’da bulunduğu fikrine karşı çıkmaktadır.⁶⁵⁶ XIII. yüzyılda Kilise’nin savaş açtığı Katharların ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı meselesi tıpkı düalist inanışlarının kaynağı gibi net değildir. Zira Kathar ismi ile adlandırılan “sapkınlara” İznik Konsili’nde bile rastlamak mümkündür.⁶⁵⁷ Diğer pek çok düalist inanışlarla olan benzerlikleri bu hususun netleştirilmesini zorlaştırmaktadır. Örneğin XI. yüzyılda, haçlılar çağının başında da Kathar inancının özellikleriyle benzerlikler gösteren birçok inanış mevcuttu.⁶⁵⁸ Ancak yine de bu inanışları Katharizmin öncüleri olarak değerlendirmek zordur.

Katharizm ile ilgili olarak göze çarpan ilk husus düalizm etkisinin sembolü olan iki tanrılı inanç sistemidir. Bu ikiliğe sebep olan şey kötülüğün varlığıdır. Diğer bir deyişle tanrı var ise kötülüğe neden müsaade ettiği sorusuna bulunan cevaptır. Düalizm ve onu benimseyen Katharizm bu soruya iyiliğin ve kötülüğün kaynaklarını birbirinden ayırarak cevap vermiştir. Katharizm, iki unsurun da birer tanrı tarafından yaratıldığı düşüncesiyle cenneti yaratan iyi tanrı ve dünyayı (cehennemi) yaratan kötü tanrı şeklinde bir ayırım yapmıştır. İnsanlık bu iyi ve kötü iki tanrı arasındaki savaşın mücadelesindeki askerlerdir. Bu savaş alanı yaşamın sürdüğü maddî dünyadır. Maddî

⁶⁵⁵ Runciman, *The Medieval Manichee*, s. 118.

⁶⁵⁶ Runciman’ın düalizmin Avrupa’ya gelişi konusundaki tarihlendirmesine Fransız tarihçi Antoine Dondaine itiraz etmiştir. Runciman, Katharizm’e etki eden düalist inanışların binli yılların başından itibaren Avrupa’da bulunduğu dikkat çekerken Dondaine, bu etkinin XII. yüzyıl ortasından evvel gerçekleştiği görüşüne karşı çıkmaktadır: Jeffrey Burton Russell, *Dissent and Reform in the Early Middle Ages*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1965, s. 192. Russel ise Runciman’ın görüşünü, Avrupa’da Hıristiyanlığın ilk bin yılında ortaya çıkmış bazı düalist hareketler üzerinde yaptığı analizlerle eleştirir. Buna göre bu inanışların ekseriyetinde düalizmin Doğu’dan geldiğine dair bir anlatı yoktur, bazılarındaysa köken olarak Avrupa’dan bölgeler verilmektedir. Bahsi geçen düalizm Doğu düalizminden farklıdır ve XII. yüzyıl ortasından evvel belirgin şekilde adı geçen Bogomil misyonerler söz konusu değildir: *a.g.e.*, s. 201-202.

⁶⁵⁷ Sapkın olmakla suçlanan bu grubun XII. yüzyıldaki Katharlar ile bir ilişkisi yoktu: Martin, *a.g.e.*, s. 35.

⁶⁵⁸ Fransız keşiş Ademar de Chabannes (ö. 1034) 1022 tarihli raporunda Maniheist inanıştan etkilendikleri gerekçesiyle Orleans’da bir grup kilise mensubunun görevine son verildiğini yazmıştır. Arras-Cambrai piskoposu 1025’te bir grup sapkının evliliği reddettiğini, havari ve şehitlerin dışındakilerin kutsanmaması gerektiğini savduklarını belirtmiştir. 1028 yılında Monforte’de bir piskopos, sorguladığı sapkının et yemeyi reddettiğini aktarmıştır. Waso piskoposu papaya (yaklaşık 1043-48 yılları arasında) evliliği, et yemeyi ve hayvan öldürmeyi reddeden bir sapkının varlığından bahsetmiştir: Walter L. Wakefield ve Austin P. Evans (yay. ve İng. çev.), *Heresies of the High Middle Ages*, Columbia University Press, New York, 1991, s. 75, 83, 87, 90.

dünya ve içindekiler tamamıyla kötü tanrıya aittir. Katharların erişmek istediği iyi tanrı ise cennette hüküm sürmekte ve ruhları maddî dünyadan kurtulup kendisine ulaşacak olan Katharları beklemektedir. Ancak Katharizm'deki iki tanrılı inanış Doğu'daki düalist akrabalarının etkisiyle farklılaşmıştır. Neticede biri ılımlı diğer mutlak olarak tasnif edilen iki yorum ortaya çıkmıştır. Bu farklılığın detayları şöyledir: İlimli düalizmde⁶⁵⁹ iyi tanrı kötü olandan kuvvetli durumdadır. Mutlak düalizmde ise birbirine tam manasıyla denk iyi ve kötü olan iki tanrı söz konusudur. Düalizmin bu iki farklı tanrı yorumu Batı'daki Katharlar arasında kendine yer bulmuştur.

Katharizm yalnızca üçlü teslisi kökten reddeden yönüyle değil başka konularda da Katolik Hıristiyanlıktan farklı kabullere sahiptir. Öncelikle İsa figürü Roma Kilisesi'nin kabul ettiği halinden farklıdır. İsa Hıristiyanları kurtarmak adına dünyaya gelecek ama bu görevini dünyevî bir bedenle yerine getirmeyecektir; zira insan bedeni maddî dünyaya dolayısıyla kötü tanrıya aittir.⁶⁶⁰ Bakire Meryem'in konumu da reddedilmektedir. Katharlar onun İsa'nın annesi olduğu yönündeki kabule karşıdır.⁶⁶¹ Haç sembolü İsa'nın öldürülmesinin bir emaresi olmasından ötürü herhangi bir hürmete layık değildir. Fizikî anlamda bir Kathar kilisesinden bahsetmek zordur.⁶⁶² Zira Katharizm Kilise'nin ve ruhban sınıfının varlığını, onların tanrıyla insan arasındaki aracı rolünü reddetmiştir. Buna uygun olarak Katharizm'de belirgin bir ruhban sınıfı yapılanması yoktur. Kathar toplumu üç unsurdan oluşmuştur. İlki, din adamı olarak

⁶⁵⁹ Bu tip düalizmde tanrının İsa (Christ) ve Lucifer olmak üzere iki oğlu bulunmaktadır. Lucifer tanrı tarafından yaratılmış kutsal bedenleri esir etmiştir, tanrı ise kurtarıcı olarak İsa'yı gönderecektir: Bernard Hamilton, "Cathar Links with the Balkans and Byzantium", *Cathars in Question*, ed. Antonio Sennis, York Medieval Press, Woodbridge, 2016, s. 131. Katolik ilahiyatçı Moneta Cremonensis'e göre ılımlı düalizmde tanrı maddî olan dünyayı şeytanın şekillendirmesine müsaade etmiştir: Peter Biller, "Cathars and the Material World", *Studies in Church History*, cilt 46, 2010, s. 90.

⁶⁶⁰ Bernard Hamilton, "The Cathars and Christian Perfection", *Studies in Church History Subsidia*, cilt 11, 1999, s. 11.

⁶⁶¹ Lambert, "Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar", s. 26. Ayrıca maddî olan her şeyin kötülüğe ait olması düsturundan ötürü İsa'nın doğumu meselesi de Katharlar tarafından aynı minvalde değerlendirilmiştir. Katharlar genel anlamda aziz kültüne karşı olup Roma Kilisesi'nin bu konu üzerinden fayda sağladığını düşünmekteydiler: Sarah Hamilton, "The Virgin Mary in Cathar Thought", *The Journal of Ecclesiastical History*, cilt 56, sayı 1, 2005, s. 26.

⁶⁶² Maddî dünyaya karşı takınılmış olan retçi Kathar tavrı, bu minvalde bir kilisenin inançları içindeki varlığını engellemiştir. Fizikî anlamda bir kilise Katharlar açısından şeytanî bir araçtır: Michael Costen, *The Cathars and the Albigensian Crusade*, Manchester University Press, Manchester and New York, 1997, s. 66.

nitelenebilecek ve *kusursuzlar*⁶⁶³ olarak adlandırılan kişilerdir. Diğer ikisi yalnızca Kathar vaazlarını dinleyen *dinleyiciler* ve bu inancı temel özellikleriyle kabul etmiş olan *müminlerdir (credentes)*.⁶⁶⁴ Kusursuzlar Kathar inancının temel yapıtaşlarıdır. Kusursuz olmak Kathar inancı içinde bu inanışa mensup olanların yükselebileceği en üst noktayı temsil eder.⁶⁶⁵ Bu inancının getirdiği kurallara sıkı sıkıya riayet edilerek erişilen merteye, kişiye Kathar toplumu içinde bazı sorumluluklar yükler. Örneğin Katharizmi kabul etmiş bir “mümin”, son nefesinde gerçekleştirmekle yükümlü olduğu *consolamentum* isimli ayini bir kusursuz vasıtasıyla gerçekleştirebilir.⁶⁶⁶ Kathar inancının üyeleri dünyevî olan her şeye karşı mesafeli olmak durumundadır. Örneğin Katharizm’de tüketilen yiyeceklerden bu yiyeceklerin elde edilmiş yöntemine kadar katı kurallar bulunmaktadır.⁶⁶⁷ Bir Katharın beslenme amacıyla sıcakkanlı bir varlığı öldürmesine müsaade yoktur. Halihazırda öldürülmüş olanı da yemesi yasaktır. Evlilik ve çocuk sahibi olmak, Katharizmin temelindeki iki tanrılı inanışın bir neticesi olarak yasaklanmıştır. Esasen bu durum yiyecekler konusundaki yasağı da kapsamaktadır. Zira Katharlara göre maddî dünyada bulunan sıcakkanlı varlıklar (hayvanlar ve insanlar) birer ruha sahiptir ve bu ruhlar buldukları fiziki bedenlerde hapislerdir. Öldürülen hayvanların tüketilmesi bu yüzden yasakken çocuk sahibi olmak da yeni esir ruhlar meydana getireceğinden engellenmiştir. Katharların ölüme olan yaklaşımı da farklıdır. Yargılanma ve hesap verme gibi inançların yanı sıra Araf da reddedilmektedir.⁶⁶⁸

⁶⁶³ Katharizmi Katoliklikten ve belki de sapkın kabul edilen diğer inançlardan farklı kılan bir özelliği bu mertebeye kadınların da gelebilmesidir. Üstelik erkek bir kusursuzun olmadığı durumlarda törenleri yürütmeye yetkileri mevcuttur: Lambert, *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*, s. 155. Barber’a göre erkek ve kadın kusursuzlar arasında bir fark yoktu: “Women and Catharism”, s. 48-49. 1209’da kadın kusursuzların varlığına dair bir örnek kayda geçmiştir. Engizisyon kayıtları Fransa’da Arnaude ve Peronne adlı iki kız kardeşin *consolamentum* olarak kusursuz olduğunu söylemekteydi: Malcolm Barber, “Women and Catharism”, *Reading Medieval Studies*, cilt 3, 1977, s. 46. Fransa’da 1230 ve 1240’larda da benzer örnekler mevcuttu.

⁶⁶⁴ Martin, *a.g.e.*, s. 54.

⁶⁶⁵ Bir yıllık zorlu bir test sonucu kişi kusursuz rütbesine erişebilmekteydi. Su ve ekmek perhizinin yanı sıra hayvansal gıdaların tüketimi (süt, peynir yumurta) balık dışında yasaktı. Zira Katharlar balıkların üreme tipinin diğer hayvanlarınkı gibi olmadığına, onların sudan meydana geldiğine inanıyorlardı: Lambert, *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*, s. 145-46.

⁶⁶⁶ Vaftiz reddediliyordu; ancak *consolamentum* isimli benzer bir uygulama vardı: Gordon Leff, *Heresy in the Later Middle Ages*, cilt 2, Manchester University Press, New York, 1967, s. 451-452. *Consolamentum* ayini için bkz: Martin, *a.g.e.*, s. 55-57.

⁶⁶⁷ Edward Burman Katharların bu yasaklarını üç kümede özetlemiştir: Et, süt ve yumurta yasağı (*signaculum oris*), sıcakkanlı varlıkların öldürülmemesi (*signaculum manus*) ve cinsel ilişkiden uzak durma (*signaculum sinüs*): *The Inquisition: The Hammer of Heresy*, The Aquarian Press, Northamptonshire, 1984, s. 20.

⁶⁶⁸ Hamilton, “The Cathars” s. 23.

Avrupa’da Albi haçlı seferinin muhatabı olan Katharlar XII. yüzyılda ortaya çıktı. Haçlılar çağına ait dönem kaynaklarında Katharizmin temel kabulleriyle paralel inanışlara sahip grupların varlığından bahsediliyordu. Örneğin 1145’te yazılmış olan bir mektup, Liege’de vaftize inanmayan, İsa’nın kanının ve bedeninin kutsal olmadığını düşünen bir grup sapkını kayda geçmişti.⁶⁶⁹ 1160’ta Perigueux’da (Fransa) haça hürmeti reddeden bir grupla karşılaşılmıştı.⁶⁷⁰ İtalya’da Katharlara yönelik en erken bilgi Milan başpiskoposu Galdino (ö. 1176) tarafından kayda geçmişti.⁶⁷¹ Başpiskopos, Milan’ın o dönemde dinî manadaki kaotik ortamında Katharlara karşı vaazlar vermiş ancak, onların gerçek kimliğini sonra öğrenebilmişti.⁶⁷² Moore bu dönemin (XII. yüzyıl) sapkın yönelimlerini ikiye bölmüştür. İlk Hıristiyan köktencilik olarak tanımlanabilecek ve temsilcisi Valdoculuk olan görüş, öteki ise ortodoks Hıristiyanlık ile en temel noktada ters düşen Katharizm’dir.⁶⁷³ Lambert Valdoculuğu dinî otorite eksikliğinin sonucunda sapkınlığa dönüşen bir hareket olarak tanımlamıştır.⁶⁷⁴ Valdocular bir dönem Kilise ile uzlaşmalar da hem Valdo’nun tanrı tarafından seçildiğine olan inançları hem de zengin kilise üyeleri bu uzlaşmaya zarar vermiştir.⁶⁷⁵

Katharizmin XII. yüzyıldaki serüveni belirgin manada 1163’te Köln’de yakılan Katharlar ile başlamıştır. Buradaki varlıkları ilk olarak 1145’te Eberwin von Helfenstein (ö. 1152) tarafından afişe edilen bu grup evlilikten, cinsel ilişkiden ve hayvansal

⁶⁶⁹ R. I. Moore, *The Birth of Popular Heresy*, Edward Arnold Publishers Ltd., London, 1975, s. 78-79.

⁶⁷⁰ Moore, *a.g.e.*, s. 80. Perigueux’lu keşiş Heribert 1140 tarihli mektubunda Katharlardan bahsetmiştir. Bu Fransa’daki Kathar varlığının ilk izidir: Andrew Roach, *The Relations of the Italian and Southern French Cathars 1170-1320*, Oxford: Wolfson College, Doktora Tezi, 1989, s. 25.

⁶⁷¹ İtalya’ya Katharizm muhtemelen Avrupa’nın kuzeyinden gelmiştir: Roach, *a.g.m.*, s. 34. XII. yüzyılın önemli Kathar karşıtlarından Hugh Eteriano, *Contra Patarenos* (İtalya’da Katharlara sıklıkla Patarini denirdi) isimli eserinde Katharların ortodoks Hıristiyanlığa yönelik eleştirilerine cevap vermiş, Katharların İsa’nın kanı ve bedeni, haça hürmet konusundaki karşı çıkışlarını teolojik bir üslupla çürütmeye çalışmıştır: Hugh Eteriano, *Contra Patarenos*, ed. ve yay. ve İng. çev. Janet Hamilton Brill, Leiden ve Boston, 2004, s. 184-190.

⁶⁷² Roach’un ifadesiyle onların cahil bir ayaktakımı olmadıklarını anlamıştır: *a.g.m.*, s. 28.

⁶⁷³ Valdoculuk Kilise’ye ekseriyetle yozlaşma, zenginleşme ve bürokratlaşma eleştirileri yöneltiyordu. Katharizm ise iki tanrılı inancı öncelemesi sebebiyle monoteist Hıristiyanlığa temelden zıttı: R. I. Moore, “The Origins of Medieval Heresy”, *History*, cilt 55, sayı 183, 1970, s. 22-23.

⁶⁷⁴ Lambert, *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*, s. 91.

⁶⁷⁵ Lambert, *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*, s. 95.

gıdalardan uzak durmaktaydı. Daha sonra *Poplicani* (Paulikan ifadesinin bir versiyonu) olarak tanımlanan bu düalist sapkınlar, mezkûr sapkınlığı engellemek isteyen başrahip Eckbert von Schönau (ö. 1184) vesilesiyle cezalandırıldı.⁶⁷⁶ Eckbert aynı zamanda bu sapkınlığa karşı yazılar kaleme almış, Flandra’da *Phipli*, Fransa’da *Texerant* ve Almanya’da *Cathar* olarak bilinen “saklanmışların” Avrupa’da etkilerini artırdıklarına dikkat çekmiştir.⁶⁷⁷

XII. yüzyılda Katharizm biri Lombardiya (İtalya) diğeri Languedoc’ta (Fransa) olmak üzere Avrupa’da iki önemli tutunma noktası elde etmiştir. Katharların Avrupa’nın diğeri bölgelerinde de varlıkları bilinmekle beraber esas etkilerini bu iki bölgede göstermişlerdir. İki bölgedeki Katharlar da ağırlıklı olarak ılımlı düalistlerdi. Fakat 1167-1176 yılları arasına tarihlenen Katharların ünlü St. Felix Konsili, Avrupa Katharları açısından mühim sonuçlar doğurdu ve konsilin sembol ismi olan “Papa” Nicetas bu konsil aracılığıyla hem İtalya hem de Fransa Katharlarını mutlak düalizm ile tanıştırdı.⁶⁷⁸ İlerleyen dönemlerde İtalya’da ılımlı düalizm tekrar etkin olmayı başarırken, Fransa mutlak düalizm uzun yıllar varlığını sürdürdü.

Katharizmin ortodoks Hıristiyanlıkla olan teması zamanla daha da yoğunlaşmıştı. Haliyle Katharların giderek belirginleşen varlığı Katolik Kilisesi’nin sürekli takibi altındaydı. Kilise açısından XIII. yüzyılın ilk çeyreği Avrupa’nın farklı coğrafyalarında mühim olayların yaşandığı bir dönem oldu. 1202’de IV. Haçlı Seferi ilan edilmiş,

⁶⁷⁶ Sapkınlar İngiltere’ye de ayak basmış ve burada *Publicani* olarak adlandırılmışlardır: Runciman, *The Medieval Manichee*, s. 122.

⁶⁷⁷ Yuri Stoyanov, *The Other God: Dualist Religions from Antiquity to the Cathar Heresy*, Yale University Press, New Haven and London, 2000, s. 191. Eckbert bu yazılarında Kathar inancının Maniheizm ile benzerliklerinden bahsediyor ancak kendine has özellikleri olduğunu da belirtiyordu: R. I. Moore, *The Origins of European Dissent*, Basil Blackwell Ltd., Oxford, 1985, s. 177. O, vaazlarından birinde sıraladığı on sapkınlık üzerinden Kathar inancının ortodoks Hıristiyanlık ile olan farklarını gözler önüne sermiştir. Bunlar su ile yapılan vaftiz, et yeme yasağı ve evlenme yasağı gibi konuları içermekteydi: R. Moore, “The Birth”, s. 90-92.

⁶⁷⁸ Hakkında çok fazla bilgi olmayan Nicetas, İtalya’da etkin olan ılımlı Bulgar düalizmi yerine mutlak Drugunthia düalizmini getirmiştir. Benzer bir değişim St. Felix sonrası Fransa’da da yaşanmıştır: Roach, *a.g.m.*, s. 35. Obolensky mutlak düalizmin kaynağı olarak Paulikanları işaret etmektedir: “Papas Nicetas: A Byzantine Dualist in the Land of the Cathars, *Harvard Ukrainian Studies*, cilt 7, 1983, s. 489. Dolayısıyla Papa Nicetas’ın Paulikan olma ihtimali bulunmaktadır.

1204'te seferin bir sonucu olarak Konstantinopolis Kilisesi patrikliğine Venedikli bir Katolik getirilmişti. 1212'de Hıristiyanlar Kastilya öncülüğünde Las Navas ile Müslümanları mağlup ettiler. 1215'te ise Kilise IV. Lateran Konsili ile tüm Avrupa'yı etkileyecek dinî kararlar çıkardı. Tüm bunların yanında 1209'da başlayan Albi haçlı seferi Kilise'ye en büyük hasımlarından birini yok etme fırsatı verdi. Katharizm XIII. yüzyıla gelindiğinde artık Roma Kilisesi'ne iki cepheden meydan okuyabilecek durumdaydı. İlk cephe Roma'nın yanı başındaki Lombardiya diğeri ise Güney Fransa (Languedoc) idi ki buradaki Katharlar ileride haçlı seferi ile cezalandırılacaklardı. Roma Kilisesi her iki bölgede de ortodoks Hıristiyanlığı tekrar egemen kılmak adına çeşitli girişimlerde bulunmaktaydı. Kilise'nin Kathar sapkınlığına karşı önlemleri, temsilcileri aracılığıyla sapkınlığı yerinde incelemek ve ortodoks Hıristiyanlığın propagandasını yapmaktı. Döneminin meşhur ilahiyatçısı Bernard of Clairvaux bu misyonla daha evvel (XII. yüzyıl) Languedoc'a gönderilmiş ve kısıtlı bir başarı sağlamıştı.⁶⁷⁹ Bir diğer örnekte Sisteryen din adamı Peter of Pavia önderliğinde bir grup 1178'de yine benzer bir maksatla Toulouse'a ayak bastı.⁶⁸⁰ İtalya'da bu tür propagandanın yapıldığı şehirlerden biri Orvieto'ydu. 1200 yılında Pietro of Parenzo Roma Kilisesi tarafından buraya sapkınlarla bahsedilen yöntemler dahilinde mücadele için gönderilmiş ancak iddia edildiğine göre sapkınlar tarafından suikasta uğramıştı.⁶⁸¹ Özellikle III. Innocentius döneminde Kathar sapkınlığının merkez bölgelerinden olan Languedoc'a çeşitli yetkilerle donatılmış Katolik din adamları gönderildi.⁶⁸²

⁶⁷⁹ Languedoc'taki sapkınlığın ciddi şekilde yerleştiğini gören Bernard tohum ekmeye geldiği tarlayı hâlihazırda kötü tohumlarla ekili olarak bulmuştu: Andrew Roach, *The Devil's World*, Routledge, London and New York, 2013, s. 69.

⁶⁸⁰ John Hine Mundy, *The Repression of Catharism at Toulouse: The Royal Diploma of 1279*, Pontifical Institute of Medieval Studies, Ontario, 1985, s. 12. Bu görev esnasında ortaya çıkarılan bir suçlunun hem mal varlığına el konulmuş hem de ona ait kale ve burçlar yıkılmıştı: Mundy, *a.g.e.*, s. 13.

⁶⁸¹ Carol Lansing, *Power & Purity: Cathar Heresy in Medieval Italy*, Oxford University Press, Oxford, 1988, s. 25.

⁶⁸² 1198'de Rainer of Ponza, 1200 yılında John of St. Paul ve 1203'te Pierre de Castelnau bu amaç doğrultusunda görevlendirilen din adamlarından birkaçıdır. Kendilerine aforoz, sapkınların mallarına el koyma gibi yetkiler verilmiştir. Yalnızca sapkınlar değil onları koruyup kollayanlar da hedef alınmıştır: Claire Maria Dutton, *Aspect of Institutional History of the Albigensian Crusades 1198-1229*, Bedford: Bedford New College, Doktora Tezi, 1993, s. 70-73. Ancak bu görevlilerin yetkileri sınırsız değildi. Örneğin sapkınlar konusunda görevini yerine getirmeyen bir piskoposu Roma'nın onayı olmadan azletme yetkileri yoktu: Dutton, *a.g.m.*, s. 85.

Kilise'nin Kathar tehdidinde verdiği karşılık papalar tarafından düzenlenen konsiller ve ilan olunan kararnamelerle desteklenmekteydi. Bu amaçla düzenlenen önemli konsillerden biri III. Lateran'dı. Konsilde (1179) çıkarılan 27. Kanon, teferruatlı bir şekilde sapkınlarla mücadele sürecini anlatmaktaydı. Bu süreci destekleyen kararnamelerden ilki 1184'te III. Lucius (1181-1185) tarafından ilan edildi. Papa Verona Konsili'nden sonra ilan ettiği bu kararnameyle (*Ad abolendam*) Katharlar ve çeşitli sapkın hiziplerin aforoz edilmesine hükmetti.⁶⁸³ Roma Kilisesi'nin sapkınlar hususundaki bir diğer kararnamesi (*Vergentis in senium*) III. Innocentius tarafından çıkarılmış olup 1199 tarihliydi. Sapkınların görünür halde olduğu Viterbo'da (İtalya) bizzat bulunan papa, tehlikeyle ilgili olarak birtakım önlemler almış⁶⁸⁴ ve nihayetinde mezkûr belge ortaya çıkmıştı.⁶⁸⁵ Papa III. Innocentius bu belgede sapkınların çeşitli haklardan mahrum bırakılmalarını ve hatta tıpkı Roma hukukunda "hainlere" yapıldığı gibi mallarına el konulmasını istiyordu.⁶⁸⁶ Kararnameye göre sapkınların yargılanmasında din adamları seküler iktidarla beraber çalışılacak, sapkın olduğu belirlenenlerin avukat ve notere başvurmalarına izin verilmeyecekti.⁶⁸⁷ Innocentius'un önlemleri bununla sınırlı kalmadı. Papa 1207'deki bir başka kararnamede (*Cum ex officii nostri*), sapkınlıktan hüküm giyenlerin mülklerinin paylaşılmasını ve bu kişilere patronaj sağlayanlara yaptırım uygulanmasını istedi.⁶⁸⁸ Albi seferi esnasında düzenlenen IV. Lateran Konsili de (1215) sapkınlarla ilgili laik ve dinî çevreden herkesi ilgilendiren kararlar çıkardı.⁶⁸⁹ 1213'te konsilin toplanması için harekete geçen Innocentius, başlıca

⁶⁸³ Kararname başpiskoposların ve piskoposların, sapkınlığın olduğu bölgeleri ziyaret edip şüphelilerin yargılanmasına öncülük etmelerini istemekteydi. Eğer kilise üyesi bir kişi bu tür bir sapkınlığa düşmüşse tüm unvanlarından arındırılıp cezalandırılmak üzere seküler iradeye teslim edilecekti: David Ayerst, A. S. T. Fisher, *Records of Christianity: Volume II Christendom*, Basil Blackwell, Oxford, 1977, s. 182.

⁶⁸⁴ Papa öncelikle şehrin önemli gruplarının sadakatini sağlamış, ardından tüm Patarini evlerinin yıkılmasını emretmiştir: *The Deeds of Pope Innocent III*, İng. çev. James M. Powell, The Catholic University of America Press, Washington, 2004, s. 231.

⁶⁸⁵ Innocentius bu belge ile sapkınlığı Roma hukukundaki *laesa majestatis* (egemen güce karşı işlenen suç) ile bir tutmuştur: Lambert, *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*, s. 133.

⁶⁸⁶ John C. Moore, *Pope Innocent II (1160-1216): To Root Up and to Plant*, Brill, Leiden ve Boston, 2003, s. 150.

⁶⁸⁷ *The Deeds*, s. 232.

⁶⁸⁸ Edward Peters, *Inquisition*, The Free Press, London, 1988, s. 49.

⁶⁸⁹ Konsilin ilk kanonu daha evvel kabul edilen ortodoks inancın tekrarı olup üçlü teslis öncelikli kabuldü. İncanın tek ve bir Evrensel Kilisesi vardı, onun dışında kalanlar için kurtuluş yoktu: Edward Peters (ed.), *Heresy and Authority in Medieval Europe: Documents in Translation*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1980, s.173-174. Konsilin üçüncü kanonu sapkınlarla ilgiliydi. Kilise Katolik inanca ve ortodoks kabullere aykırı yaklaşımları aforoz ve anathema ile cezalandırıyordu. Sapkınlıkla ilişkisi bulunan kişi laik zümredense mallarına el konuluyor, din adamı ise bağlı olduğu kiliseye veriliyordu. Uygun bir savunma ile suçsuzluğunu kanıtlayamayanlar anathema edilecek, aforozu bir seneden fazla

amaçları arasında sapkınlığın kökünü kazımak olduğunu dile getirmişti.⁶⁹⁰ Konsilin 2. kanonu bizzat isim vererek Fransız piskopos Pierre Lombard'ın (ö. 1169) üçlü teslisle alakalı yorumlarını ortodoks inanca aykırı bularak sapkın ilan etti.⁶⁹¹

Papaların ve Kilise'nin engizisyon öncesi dönemdeki sapkınlık karşıtı eylemlerine bakıldığında sapkınların belirlenmesi ve gözlem altında tutulması ile ortodoks inancın propagandasının en yaygın tedbirler olduğu görülmektedir. Özellikle bu kişi ve gruplara farklı araç ve amaçlarla patronaj sağlayanların cezalandırılması ya da caydırılmasına dikkat edilmiştir. Ancak ne ortodoksluğu diriltmeye çalışan kararnameler ve konsiller ne de sapkınlığın ele geçirdiği kentlere getirilen papalık yasakları ve buralarda propaganda yürüten temsilciler, Katharizm ve onunla ilintili sapkınlıkların yayılmasını engelleyemedi. III. Innocentius ve seleflerinin önderliğindeki Roma Kilisesi'nin bu konudaki çabaları mahsulsüz hasatlara dönüştü. XIII. yüzyılda Lombardiya ve Languedoc bölgeleri Kathar inancının sembol yerleri haline geldi. Fakat Kilise'nin sapkınlıkla mücadelede yetersiz kalan sistemi, papalık elçisi Pierre de Castelnau'nun (ö. 1209) fâil-i meçhul bir cinayete kurban gitmesiyle değişti. Neticede III. Innocentius'un Kathar sapkınlığı konusundaki yaklaşımı savaş isteyecek şekilde katılaştı.

Toulouse kontunun emriyle 1209'da öldürüldüğü söylenen Pierre de Castelnau'nun, son nefesinde katilinin yüzüne bakarak "benim affettiğim gibi Tanrı da seni affetsin" dediği söylenir.⁶⁹² O bu sözleri sarfetmiş olsun ya da olmasın papa III. Innocentius'tan bu tür bir bağışlama beklemek oldukça zordur. Elçisinin Katharlara karşı yürüttüğü bir görev

---

sürenler sapkın sayılacaktı. Sapkınlıkla mücadelede görevini yerine getirmede tereddüt edenleri aforoz bekliyordu. Sapkınlığı kesinleşenlerin herhangi bir kamu işinde çalışmaları, oy vermeleri ve mahkemelerde tanıklıkları yasaklanacaktı. Başpiskoposlar ve piskoposlar sapkınlık tehdidine karşı görev yerlerine yılda en az bir defa ziyaret gerçekleştirecekti. Bu ziyaretlerde denk gelirse sapkınlar yargılanacak, kendilerini aklayamazlarsa kanonlara göre cezalandırılacaklardı: Schroeder, *a.g.e.*, s. 242-244. Sapkınlığın kontrol altında tutulması adına Hıristiyanlar erginlik dönemlerinden itibaren yılda en az bir kez günah çıkaracaktı. Yeterli bir bahane olmaksızın bu emri terk edenler aforoz edilecekti: Peters, *Heresy and Authority*, s. 177.

⁶⁹⁰ Schroeder, *a.g.e.*, s. 236.

⁶⁹¹ Schroeder, *a.g.e.*, s. 240.

⁶⁹² Pierre des Vaux-de-Cernay, *The History of the Albigensian Crusade: Peter of les Vaux-de-Cernay's Historia Albigensis*, İng. çev. W. A. & M. D. Sibly, The Boydell Press, Woodbridge, 1998, s. 33.

esnasında suikasta kurban gitmesi ve cinayette Toulouse kontunun varlığına dair işaretler papayı sapkınlık sorununa daha dünyevî bir çözüm üretmeye itmiştir. Roma Kilisesi savaşa karar verdiğinde bunun yalnızca bir intikam seferi olarak gösterilmesinin yeterli bir teşvik olmayacağını farkındadır. Bu sebeple Sisteryen keşiş Arnold of Cîteaux'nun da (ö. 1225) yönlendirmesiyle sapkınlık ve ortaklarının üzerine bir sefer düzenlemeye karar verilmiştir. Bu sefer katılanlara alışıldık ayrıcalıklar vaat ediliyordu.⁶⁹³ Görünürdeki hedef Toulouse kontuydu.⁶⁹⁴ İçine düştüğü durumun ciddiyetini idrak eden kont geri adım atarak dramatik bir törenle tövbe etti.⁶⁹⁵ Dahası sapkınlara karşı yapılacak sefer için haçlı bile oldu.⁶⁹⁶

Albi haçlı seferi 1209'da Avrupa'nın muhtelif bölgelerinden gelen haçlıların Languedoc'a doğru yürüyüşüyle başladı. Haçlıların sapkınların ele geçirdiğini düşündükleri yerleşimlere olan yaklaşımı, savaş sonrasında sapkınlığa karşı oluşturulacak yaklaşımın habercisiydi. Bölgenin birçok kenti “zehrin temizlenmesi adına” yağma ve katliamlara maruz kaldı. Bu örneklerin ilki ve en meşhuru Beziers kentinde yaşananlardı. Haçlılar şehirde yağma ve katliam yapmış, akabinde meskenleri ateşe vermişlerdi.⁶⁹⁷ Hedef alınan bir diğer şehir olan Castres'daki sapkın avı suçluların yakılmasıyla sonuçlandı.⁶⁹⁸ Minerve'de ve Les Casses'ta Katharlar başta Katolik olmayı kabul etmeleri ümidiyle hayatta bırakıldılar, ancak neticede inançlarındaki ısrarları sebebiyle yakıldılar.⁶⁹⁹

⁶⁹³ Daha evvel Innocentius Languedoc'a gönderdiği temsilcilerine yardım edecek olanlara Roma'ya hacca gidenlere verilecek ödüllere vaat etti. 1204'te Fransa kralına sapkınlara mücadeleye destek olması için günahlarından arınma ödülü sözü verdi. 1209'da ise Provence bölgesine ve Avrupalı hükümdarlara sapkınlıkla olan mücadeleye verecekleri destek karşılığı af ve imtiyazlar önerdi: Dutton, *a.g.e.*, s. 141-144.

⁶⁹⁴ Döneme ait iki kaynak cinayetinin başlıca sorumlusu olarak görülen VI. Raymond (ö. 1222) için sert sözler sarfetmiştir. Pierre des Vaux-de-Cernay'ye göre düğ “herhangi bir kâfirden daha beterdi”: *a.g.e.*, s. 21.

⁶⁹⁵ Pierre des Vaux-de-Cernay, *a.g.e.*, s. 44.

⁶⁹⁶ Pierre des Vaux-de-Cernay, *a.g.e.*, s. 45.

⁶⁹⁷ Pierre des Vaux-de-Cernay *Historia Albigensis*'inde Beziers'yi hırsızların, eşkıyanın ve sapkınlığın yuvası olarak tasvir etmişti: s. 49. Bir Alman kroniği Sarazenlerden beri bu denli büyük bir katliam yaşanmamıştı. Roach, *The Devil's World*, s. 87.

⁶⁹⁸ Costen, *a.g.e.*, s. 130.

⁶⁹⁹ Pierre des Vaux-de-Cernay, *a.g.e.*, s. 84-85, 120. William of Tudela seferin ilk yıllarını anlatan kıymetli bir eser (*The Song of William of Tudela*) bırakmıştır. Burada kontun birtakım illegal kişileri koruduğu için aforoz edildiğini aktarmış, sefere katılım göstermeyenlerin içecek şarabı, giyecek kıyafeti olmayacağını ve köpekler gibi gömüleceklerini söylemiştir. Beziers kentindeki yağmaya da değinmiş,

Albi haçlı seferinin başlangıçtaki dinsel havası savaşın zamanla dönüştüğü toprak kavgası içinde kayboldu.⁷⁰⁰ Simon de Monfort⁷⁰¹ komutanlığındaki haçlılar Languedoc'taki cadı avında bölgeyi karış karış dolaşp şehirlere el koyarken, savaş bölgeye komşu güçleri de içine çekti. Bu güçlerden biri olan Aragon krallığı 1213'te Muret savaşında mağlup edildi. Haçlılar ana hedef olan Toulouse üzerinde net bir hakimiyet kuramadılar. Son aşamada savaşa dahil olan Fransa krallığı da seferi başarılı hale getirecek etkiyi yaratamadı. 1219 yılında Albi haçlı seferinin ilk safhası sona erdi. 1224'te toplanan Montpelier Konsili'nde Toulouse kontu VII. Raymond, Roma'ya itaat edip sapkınları kovuşturacağına dair söz verdi.⁷⁰² Ancak bu barış ve kontun sözü uzun ömürlü olmadı. Bir sonraki savaşın sonucunu bu sefer Fransa kralı ile imzalanan Paris Anlaşması (1229) belirledi. Gücü törpülenen kontun topraklarının önemli bir kısmı kuzeydeki Fransa krallığına bırakıldı.⁷⁰³

Roma Kilisesi'nin bu yirmi yıllık yıkıcı sürecin nihayetinde kazandıklarına bakıldığında sapkının Languedoc'ta tamamen bitirildiğini söylemek zordur. Bernard of Clairvaux'nun bahsettiği kötü tohumlar yok edilemediği gibi Roma'nın menzilinun erişemeyeceği yerlere dağıldı. Sapkının tutunduğu yerlerin "kurtarılması" daha evvel vaazlar vasıtasıyla denenmişti, ancak tıpkı savaş seçeneği gibi o da istenen etkiyi yaratamadı. Dolayısıyla Roma bu hasımla mücadele etme hususunda daha sistemli ve net sonuçlar verecek bir enstrümana ihtiyaç duydu. Bu enstrüman Albi seferiyle temelleri atılmaya başlayan engizisyon oldu. Vaaz ve savaşa eşlik eden engizisyonla birlikte sapkınılıkla olan mücadele başka bir yöne evirildi.

---

yağmadan pay alan bazı haçlıların ömürlük bir servete konduğunu dile getirmiştir: <https://ereader.perlego.com/1/book/1572529/9>. Laisse 4, 6, ve 23.

⁷⁰⁰ Runciman, *The Medieval Manichee*, s. 141.

⁷⁰¹ Albi haçlı seferinin esas komutanı olup 1218'de giriştiği Toulouse kuşatması esnasında öldürülmüştür.

⁷⁰² Costen, *a.g.e.*, s. 152.

⁷⁰³ Fransa'da aynı yıl IX. Louis çıkardığı bir kanunla (*Cupientes*) kraliyet memurlarına sapkınları soruşturma ve bölgelerindeki muhtemel sapkınları arama emri vermiştir: Peters, *Inquisition*, s. 51.

Hristiyan dünya 1200'lü yıllara gelinceye dek burada bahsedilemeyecek kadar fazla sayıda "sapkınlıkla" mücadele etmişti. Ancak çoğu zaman sistemli olmaktan uzak yüzeysel kabullerin beslediği türden bir yaklaşım söz konusuydu. Sapkınlığın tasviri, bu tasvire uyan kişiler ve verilecek cezalar konusunda bütüncül, tutarlı ve sistematik bir tavır ve kurumsallaşma ortaya konmadı. Ancak Albi haçlı seferiyle birlikte tüm bu kovuşturma sürecine Kilise öncülüğünde yeni bir nizam verilmeye başlandı. Sapkınlığın tasviri, bu sapkınlığa mensup kişilerin belirlenmesi ve mahkumlara uygulanacak cezalar artık daha tutarlı bir sürecin parçasıydı. Neticede Kilise, geçmişin tecrübelerini dönemin fırsatları ile birleştirmiş ve ortaya engizisyonu çıkarmıştı.

Roma Kilisesi haçlılar çağının başlangıcından engizisyonun ortaya çıkışına dek sapkınlarla olan mücadelesinde suçlu addettiği kişi ya da grupları çeşitli şekillerde cezalandırıyordu. Daha evvel bahsedildiği gibi sapkınlıkla suçlananlar arasında ceza olarak yakılanlar mevcuttu. Bazı durumlarda sapkınların sürülmesi de söz konusuydu. Orta Çağ'da ceza davalarında *accusatio*, *denunciatio* ve *inquisitio* olmak üzere üç farklı eylem türü mevcuttu.⁷⁰⁴ Engizisyon ise bu üçüncü türden ortaya çıkmış, XIII. yüzyılda kurumsallaşmaya başlamıştır.

Engizisyonun oluşumu çoğunlukla papa IX. Gregorius'a atfedilmektedir. Selefleri III. Innocentius'u ve III. Honorius'u⁷⁰⁵ aratmayacak şekilde sapkınlarla mücadelede kararlı olan papa, onlardan farklı olarak daha sistemli bir oluşum yaratmıştı. Bu minvalde değerlendirilebilecek ilk adım Paris barışından iki yıl sonra yayınlanan bir kararnameydi. IX. Gregorius'un 1231'de yayınladığı kararnameyle (*Excommunicamus*)

⁷⁰⁴ *Accusatio*'da davacı yazılı bir şekilde suçlamasını dile getirir, suçladığı kişi ile aynı anda mahkemede bulunurdu: A. L. Maycock, *The Inquisition: From its Establishment to the Great Schism*, Harper & Brothers Publishers, New York and London, 1927, s. 106. Kilise, tanıkları mahkemede ifşa etmesi nedeniyle bu sistemi engizisyonda kullanmak istememişti: *a.g.e.*, 109. *Denunciatio*'da resmi görevliler bir mahkeme oluşturarak çağırdıkları kişiyi yargılandırı. *Inquisitio*'da ise suçlu çağrılıp icap ederse hapsediliyordu. Ardından bir iddianame hazırlanıyordu ve sorguya çekiliyordu. Sanık tanıklar çağırabiliyor, avukat tutabiliyordu. Sanık suçlu bulunduğu vakit diğer iki türe göre daha hafif cezalar alıyordu: Henry Charles Lea, *A History of the Inquisition of the Middle Ages History*, cilt 1, Cambridge University Press, New York, 2010, s. 310.

⁷⁰⁵ Honorius 1220-1239 yılları arasındaki kararnameleriyle tüm sapkınları kanun dışı ilan etmiş, sapkınlığa tekrar dönenlere ölüm cezası getirmiştir: Lea, *a.g.e.*, s. 321.

sapkınlıkla suçlananlara yönelik detaylı kararlar alındı. Sapkınlıkla herhangi bir şekilde ilişiği bulunanlar otoritelere bildirilecek, şahitler yoluyla masumluğunu bir sene içinde ispatlayamamış olanlar sapkın sayılacaklardı (Lat. *purgatio canonica*, İng. *canonical expurgation*).⁷⁰⁶ Papa aynı yıl Regensburg'deki Dominikenlere gönderdiği mektupta (*Ille humani generis*) onlardan sapkınlığı takip etmelerini istedi ve buldukları taktirde ne yapmaları gerektiğine dair talimatlar verdi.⁷⁰⁷ Ancak kararnameler ve konsil kararları, denetlenmediği taktirde ölü doğan belgelerdi. Engizisyonun bu durumu aşması mezkûr kuralların yürütmesini sağlayacak olan engizisyoncular aracılığıyla oldu. İlk örnek Conrad von Marburg (ö. 1233) olsa da⁷⁰⁸ esasen engizisyona eleman yetiştirme anlamında en büyük katkıyı Orta Çağ'ın bu döneminde kurulan ve ünlenen Dominiken ve Fransisken tarikatları yaptı. Engizisyonun bu iki şövalyesi, kendi tarzlarındaki yaklaşımlarıyla engizisyona dahil oldu. Dominiken ve Fransiskenlerin engizisyondaki rolü, Kilise'nin onların bu alanda başarılı olabileceklerini düşünmesiyle başladı. Nitekim IX. Gregorius 1232'de oluşturduğu Roma Engizisyonu'nu Dominikenlere havale etti. Kelly'ye göre bunun sebebi iyi bir Hıristiyanlık eğitimi alan Dominikenlerin basit cahillik ile sapkınlığı ayırt edebilecek kalibrede olmalarıydı.⁷⁰⁹ Böylece IX. Gregorius döneminde dinî anlamdaki yetkinliklerinden ötürü iki tarikata mensup kişiler sapkınlıkla ilgili davalarda engizisyoncu konumunda görev aldılar.⁷¹⁰ Fransa'da ilk görevlendirilen engizisyonculardan biri Dominiken tarikatına mensup eski sapkın olan Robert le Bougre'di.⁷¹¹ Robert Douai'de on sapkının yakılmasına öncülük etmiş (1236), üç yıl sonra Mont-Wimer'de yüz seksen üç Katharı kazığa bağlatarak yine

⁷⁰⁶ Burman, sapkınlıktan vazgeçmeyenlerin ömür boyu hapsedilmesi, sapkınlıkla suçlananlara temyiz şansının verilmemesi, avukatlar tarafından savunulmamaları gibi kararların bu kararnameyle kanunlaştığını belirtir: *a.g.e.*, s. 33.

⁷⁰⁷ Sapkınlar bulunduğu vakit dinî ve seküler yasalara göre muamele göreceklerdi: Peters, *Inquisition*, s. 56.

⁷⁰⁸ Conrad, suçlarını itiraf edenlerin kafalarının kazıtılması ve inkâr edenlerin yakılması gibi uygulamalarının yarattığı nefret sonucu öldürüldü: Roach, *Devil's World*, s. 134. Conrad'ın suikasta kurban gitmesinde son olarak bir kontu sapkın olmakla suçlamasının payı da vardı: R. I. Moore, *The War on Heresy*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2012, s. 280.

⁷⁰⁹ Joseph F. Kelly, *History of Heresy: How Historical Forces Can Create Doctrinal Conflicts*, Liturgical Press, Minnesota, 2012, s. 101.

⁷¹⁰ B. Hamilton, Dominiken ve Fransisken rahiplerinden çok azının engizisyoncu olduğunu iddia etmiştir: *The Medieval Inquisition*, Holmes & Meier Publishers Inc., New York, 1981, s. 38.

⁷¹¹ Jeniffer Kolpacoff (ed.), *Herbert Grundmann (1902-1970): Essays on Heresy, Inquisition, and Literacy*, Deane, İng. çev. Steven Rowan, York Medieval Press, Woodbridge, 2019, s. 126.

yaktırmıştı.⁷¹² Güney Fransa’da (Languedoc) ilk olarak 1234’te görevlendirilen engizisyoncuların hepsi Dominiken tarikatındandı. Burada sapkın olarak gömülenlerin kemikleri yakıldı, henüz hayatta olanlar bağışlanmanın ön şartı olarak Kutsal Topraklara gönderildi.⁷¹³ İtalya’da Dominiken engizisyoncusu John of Vicenza 1233’te Verona’da bir grup sapkının yakılmasına önyak oldu.⁷¹⁴

Engizisyon, temelleri IX. Gregorius devrinde atılmış, ancak sınırları tam anlamıyla belirlenmemiş bir organizasyondur. 1240’lı yıllarda yapılan bazı konsiller bu sınırların keskinleşmesine hizmet etti.⁷¹⁵ 1242’de tertiplenen II. Tarragona Konsili esasen Aragon krallığındaki Valdocuları hedef alsa da genel anlamda tüm sapkınlıklara karşı kararlar çıkardı. Burada sapkınlıkla ilişkili olanlar belirli bir tasnife tâbi tutuldu.⁷¹⁶ Bir diğeri papa IV. Innocentius döneminde 1243’te düzenlenen Narbonne Konsili’ydi. Konsil engizisyon sürecinin ilerlemesine engel olan boşlukları doldurma amacındaydı. Alınan kararlardan biri, kişiyi sapkın olmakla suçlayanların durumuyla ilgiliydi. Konsil bu kişilerin isimlerinin gizli tutulmasını ve tam emin olmadan kişilerin sapkınlıkla itham edilmemesini emreliyordu.⁷¹⁷ IV. Innocentius’un devrine denk gelen bir diğerkonsil 1246’daki Beziers Konsili oldu. Konsil kendisinden öncekilerde de belirtilen temel bir uyarıyı yineliyor, sapkınları görüldüğü vakit yetkililere bildirilmelerini telkin ediyordu.⁷¹⁸ IV. Innocentius selefi gibi engizisyon için önemli bir figürdü. Ona ait

⁷¹² Dönemin Sisteryen bir kronik yazarı bu katliamı “Tanrı’yı memnun edecek bir holokost” olarak tasvir etmiştir: Burman, *a.g.e.*, s. 37

⁷¹³ Costen, *a.g.e.*, s. 169.

⁷¹⁴ Malcolm Lambert, *The Cathars*, Blackwell Publishers, Oxford, 2000, s. 129-130.

⁷¹⁵ Kilise’nin yanı sıra seküler iktidarlar da bu minvalde kararlar çıkarmaktaydı. Bunlardan biri olan II. Frederick’in *Liber Augustalis*’inde sapkınların Hıristiyanlığa karşı olan tutumları ihanet olarak değerlendiriliyor, ölülerinden geriye kalanların dahi yargılanması talep ediliyordu. Ayrıca sapkınları koruyup kollayanların müebbet sürgüne gönderilmesi ve mallarına el konması kararlaştırılmıştı. Bu kişilerin çocuklarını da sapkınlığa yardım edenlere uygulanan cezaların benzerleri beklemekteydi: Peters, *Heresy and Authority*, s. 208-209.

⁷¹⁶ Sapkınlar, sapkınlığından şüphelenilenler, sapkınlığını koruyanlar ve tövbe etmesi sonrasında tekrar sapkınlığa düşenler şeklinde kategoriler oluşturulmuştu. Sapkınların destekçileri de birer şüpheliydi, dolayısıyla kamu önünde tövbe ederek kendilerini aklamaları gerekiyordu: John H. Arnold ve Peter Biller (ed. ve İng. çev.), *Heresy and Inquisition in France 1200-1300*, Manchester University Press, Manchester, 2016, s. 225-226. Peters, *Inquisition*, s. 63.

⁷¹⁷ *Heresy and Inquisition*, s. 245. Konsil ayrıca sapkınlığa karşı imkânı olduğu halde mücadele etmeyenlerin ve tekrar bir sapkınlığın içine düşenlerin de cezalandırılmasını istemekteydi: *a.g.e.*, s. 240.

⁷¹⁸ Ortodoks inancın propagandası açıkça vaaz edildiğinde herkesin doğru olanı bildiği varsayılacak böylece sapkınlık suçlamalarındaki cehalet bahanesi ortadan kaldırılacaktı: *Heresy and Inquisition*, s. 202-205.

kayda geçmiş üç belge bu ehemmiyeti doğrular nitelikteydi. Belgelerin ilki olan *Super extirpatione*, İtalya'yı Dominikenler ve Fransiskanlar arasında iki engizisyon bölgesine ayırmıştı.⁷¹⁹ 1252'deki *Ad Extirpanda* ile engizisyona en tartışmalı özelliklerinden biri eklendi. Engizisyonculara işkence⁷²⁰ altında itiraf alma seçeneği sunulmuş, tekrar sapkınlığa dönenler için kazığa bağlanarak yakılma cezası öngörülmüştü.⁷²¹ Mezkûr belge ilerleyen dönemlerde engizisyona yapılan en büyük eleştirilerin başlıca kaynağı haline gelecekti. Son olarak papa tarafından 1254'te yayınlanan bir kararname (*Licet ex omnibus*) engizisyoncuların profiline dair bir tasvir sunmaktaydı. Buna göre engizisyonla meşgul kimseler ortodoks inanca sıkı sıkıya bağlı ve vaaz vermede ehil kimseler olmalıydı.⁷²² Papa IV. Innocentius devri engizisyoncuların aktivitelerini yoğun şekilde devam ettirdiği bir dönem oldu. Yakılmalar ve işkenceli sorgulanmalar sembol yöntemler olmaya başladı. 1245'te Le Mas'da Kathar oldukları gerekçesiyle altı kardeş yakıldı.⁷²³ Bernard de Caux 1243-1245 arası engizisyoncu olarak görev yaptığı Agen ve Cahor'da mal varlığına el koyma gibi cezalarla biten yirmi beş davayı kayda geçmişti.⁷²⁴ Bernard ve ortağı Jean de St. Pierre'in 1245-1246 arasında görev yaptıkları Lauragais'de sapkınlık o kadar kuvvetliydi ki beş bin küsur kişi bu şüphe ile sorgulanmıştı.⁷²⁵

Engizisyon kurumu XIII. yüzyılın ilk yarısı bittiğinde başlangıcındaki hamlılığından oldukça uzaklaşmış, daha sistemli ve organize bir hal almıştı. 1240'lı yılların engizisyon üyelerinin sapkınlığın serptildiği bölgelerdeki mücadelesi, belli bir forma kavuşmuş olan engizisyonun talimatlarıyla devam etmekteydi. Engizisyoncular öncelikle sapkınlığın belirlendiği bölgelere gönderiliyor, akabinde burada aralarında noterlerin, din

⁷¹⁹ Bu belge ile papa Fransiskanları engizisyon hususunda görevlendirmek için çağırılmıştı: Burman, *a.g.e.*, s. 43.

⁷²⁰ Hıristiyanlığın erken dönemlerinde işkenceye farklı bakışlar söz konusuydu. VII. yüzyıldaki Visigothic Code (*Lex Visigothorum*) işkenceye bazı sınırlamalar getirmişti. Örneğin alt tabakadan birinin işkenceyle yargılanması için karıştığı suçun değerinin 50 solididen az olması gerekiyordu. Ayrıca köleler efendileri adına işkenceye maruz kalmazdı: S. P. Scott (yay. ve İng. çev.), *The Visigothic Code (Forum Judicum)*, The Riverdale Press, Boston, 1910, s. 194-196.

⁷²¹ İşkence seçeneğine ilk etapta yalnızca İtalya'daki sorgulamalarda kullanılmak üzere izin verildi: Burman, *a.g.e.*, s. 41.

⁷²² Burman, *a.g.e.*, s. 52-53.

⁷²³ Lambert, *The Cathars*, s. 153.

⁷²⁴ B. Hamilton, *The Medieval Inquisition*, s. 170.

⁷²⁵ R. Moore, *The War on Heresy*, s. 302.

adamlarının ve bazı durumlarda silahlı korumaların olduğu bir grup tarafından karşılanıyorlardı.⁷²⁶ Ardından sapkınlıkla suçlananlar hem savcı hem de hâkim denilebilecek bir kimliğe sahip olan engizisyoncuların önüne getiriliyorlardı.⁷²⁷ Sorgulama iki farklı metotla gerçeklemlmekteydi. *Inquisitio specialis* tek bir şüphelinin evinde sorgulanmasını ve akabinde toplum önünde kendisine atfedilen suçların tekrarlanmasıyla başlıyordu. Bu süreçten sonra engizisyoncu tarafından yargılanıyor ve duruma göre cezasına karar veriliyordu.⁷²⁸ *Inquisitio generalis* ise çok sayıda sapkının toplum önünde bir araya getirilerek sorgulanması şeklindeydi.⁷²⁹ Sorgulama yöntemleri *Ad Extirpanda* ile gelen işkence seçeneğiyle farklı bir hüviyete büründü.⁷³⁰ Sapkınlar için en büyük ceza elbette ölümdü. Yakılma işlemleri halk önünde yapılıyor, keşişler son bir itiraf için kenarda bekliyordu.⁷³¹ Kazığa bağlanarak canlı halde yakılan suçlular, ortodoks inançtan sapanlar için en büyük ibretti.⁷³² Daha düşük şiddetli ceza hapisti. Suçlunun durumuna göre tutukluluk süresi ömür boyu ya da belli bir zaman dilimi olabiliyordu. Herhangi bir şekilde sapkınlığa bulaşıp hayatta kalanların, biri göğüse biri omuza olmak üzere iki haç takmaya mecbur bırakıldığı da oluyordu; bu uygulama kişinin toplum tarafından da işaretlenmesi ve dışlanması adına yapılmaktaydı.⁷³³ Sıklıkla uygulanan bir ceza da sapkınların mallarına el koyulmasıydı. İtalya’da el koyulan malların üçte biri engizisyon görevlilerine veriliyor, Fransa’da bu gelir krala bırakılıyordu.⁷³⁴ Cezalar çoğunlukla hâlâ hayatta olan sapkınlar üzerinden veriliyordu. Ancak bazı örneklerde engizisyon vefat etmiş sapkınları dahi yargılamıştı. Örneğin 1231 yılında Fransa’da öldükten sonra sapkın olduğu keşfedilen Galvan isimli bir kişi

⁷²⁶ Zoe Oldenbourg, “The Procedure of the Inquisition”, *The Inquisition*, ed. Brenda Stalcup, Greenhaven Press, San Diego, 2001, s. 64.

⁷²⁷ Oldenbourg, “The Procedure”, s. 67.

⁷²⁸ Burman, *a.g.e.*, s. 57.

⁷²⁹ Burman, *a.g.e.*, s. 58.

⁷³⁰ İşkence ilk etapta engizisyoncuların uygulamasına izin verilmeyen bir yöntemdi. 1256’da IV. Alexander’ın izniyle kendilerine bu yetki verildi. Burman altı farklı işkence çeşidinden bahsetmektedir: (1) aşırı su yutturma, (2) ateşin önünde bekletme, (3) elleri arkada birleştirerek yüksek bir yere asma (Filistin askısı olarak da bilinen strappado), (4) tekerleğe bağlayarak dövme, (5) tahta bir çerçeve üzerine yerleştirerek eklemelere hasar verme, (6) ayak ve ayak bileklerini ezme: Burman, *a.g.e.*, s. 62-65.

⁷³¹ Burman, *a.g.e.*, s. 72.

⁷³² Yakma işlemi genellikle kraliyet görevlileri tarafından ifa edilmekteydi: Walter L. Wakefield, *Heresy, Crusade and Inquisition in Southern France (1100-1250)*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1974, s. 181.

⁷³³ Burman, *a.g.e.*, s. 68.

⁷³⁴ Kral bu para sayesinde engizisyoncuların, sapkınların tutulduğu hapisane görevlilerinin ve suçluların giderlerini ödemekteydi: Burman, *a.g.e.*, s. 69.

mezarından çıkarılmış, cesedi yerlerde sürüklenmiş ve nihayetinde yakılmıştı.⁷³⁵ 1234'te Albi'deki bir diğer örnekte sapkın oldukları öldükten sonradan tescillenen kişilerin cesetleri halkın tepkisine rağmen yakılmıştı.⁷³⁶ Çok sayıda örneği olan bu uygulama 1268'de Orvieto'da da görüldü. Haklarında hüküm verilenlerden altmış yedisi diri on sekizi ölüydü; ölü olanların mezarları açılmış, cesetleri yakılmış, çocukları mirastan mahrum edilmiş ve evleri yıkılmıştı.⁷³⁷

Ana hedefi sapkınlığın ortadan kaldırılması olan engizisyon, bu amaçla gittiği yerlerde her zaman hoşgörüyü karşılanmadı. Şehirlerde ikamet edenler (soylu ya da sıradan insan) amaçları ne derece kutsal olursa olsun engizisyoncuların sapkın avına açıkça destek vermekten uzak durabiliyorlardı. Bazen nüfuzu kuvvetli olan soylu bir Kathar bazen de yoksulluğuyla halkın sempatisini kazanmış bir kusursuz kovuşturmadan kaçabiliyordu. Bu korumacı tavır engizisyonun tutuklama ve yargılama gibi işlemlerini geciktirebiliyordu. Örneğin 1234'te Narbonne'da halktan bir grup, Dominiken engizisyoncusunun verdiği tutuklama kararını engellemişti.⁷³⁸ Kent yöneticilerinin dâhil olduğu tepkiler de mevcuttu; Toulouse'da seküler iktidarın kararıyla engizisyonculara herhangi bir şekilde mal satılması yasaklanmıştı.⁷³⁹ 1258'de Floransa'da görev yapan Fransiskan engizisyoncusu Giovanni di Oliva, yerel halktan o kadar az destek gördü ki engizisyon yetkilerini kullanmak yerine yalnızca şehri papalık yasağı (*interdict*)⁷⁴⁰ altına sokmakla yetinmişti.⁷⁴¹ 1234'te Albi'de olduğu gibi ölülerin mezarlarından çıkarılıp sokaklarda sürüklenmesi ve yakılması bu manzaraya tanık olanların gözünde katlanılabilir bir eylem değildi. En katı tepki engizisyoncuların öldürülmesiydi. 1209'da papalık temsilcisi Pierre de Castelnau, bir söylentiye göre Toulouse kontunu aforoz ettiği için öldürülmüştü. Conrad von Marburg sapkınlara verdiği cezaların kurbanı oldu.

⁷³⁵ Wakefield, *Heresy*, s. 210.

⁷³⁶ Costen, *a.g.e.*, s. 171.

⁷³⁷ R. Moore, *The War on Heresy*, s. 309.

⁷³⁸ Wakefield, *Heresy*, s. 144.

⁷³⁹ Wakefield, *Heresy*, s. 219.

⁷⁴⁰ Bu durumdaki bir şehirde vaaz, vaftiz ve evlilikler kilise dışında yapılıyor, ölülerin kilise bahçesine gömülmesi yasaklanıyordu.

⁷⁴¹ Holly J. Grieco, "Pastoral Care, Inquisition, and Mendicancy in the Medieval Franciscan Order", *The Origin, Development, and Refinement of Medieval Religious Mendicancies*, ed. Donald S. Prudlo, Brill, Leiden ve Boston, 2011, s. 139.

1242'de bir grup engizisyon görevlisi Avignonet'de kurulan pusu sonucu katledildi.⁷⁴² Peter of Verona'nın sapkınlığa karşı İtalya'da kazandığı başarının bedelini 1252'de canıyla ödedi.⁷⁴³

Engizisyonun eylemleri karşısında iki farklı Kathar tepkisi ortaya çıktı. İlki ve cüretkâr olanı kusursuzların engizisyon karşısında kaçmak yerine yerlerinde kalmalarıydı.⁷⁴⁴ Haliyle bu seçenek beraberinde onlar için hayatî tehlike getirmekteydi. Zira dikkatsizce verilecek bir vaaz ya da sergilenecek bir davranış kusursuzun ifşasına neden olabilirdi. Kusursuzların inançlarındaki inatları göz önünde bulundurulduğunda, yakalandıkları taktirde sonlarının ölüm olması kaçınılmazdı. Bunun yanında sürgünü seçip yabanda gözden kaybolmayı tercih edenler de mevcuttu. Sapa ve yerleşim yerlerine uzak bölgeler arasında yapılan bu yolculukta kusursuzların en büyük yardımcısı *inananlardan* gördükleri maddi yardımlardı.⁷⁴⁵ Bu tür kaçışlar bazen Katharlara sempati duyan soyluların topraklarını kusursuzlara açmasıyla da bitebiliyordu. Montsegur, Katharların engizisyonun menziline çıkmak adına doluştukları bir yer olmuş, ancak 1243'te başlayıp 1244'te biten uzun bir kuşatma sonucu düşmanın eline geçmişti. Yüzlerce kusursuz devasa bir odun yığnında toplanarak yakılmış, inananlar olarak adlandırılan grup da onların ardından aynı akıbete maruz kalmıştı.⁷⁴⁶

Katharizm, Albi seferi ve engizisyonun çabaları sonucu Hristiyan toplum içindeki görünürlüğünü kaybetmeye başladı. Özellikle Kilise'nin yakın takibindeki kusursuzlar için fark edilmeden yaşamak giderek zorlaştı. Zira onlar Roma Kilisesi'nin Katharizm ile olan mücadeledeki başlıca hedefleriydi. Bu durum Katharizmin, dinî yükümlülükleri dar bir çevreye yüklemesinden ileri gelmekteydi. Ehl-i kitâb dinlerinden farklı olarak bu inancın vecibeleri, kendini o dine mensup gören herkes için geçerli değildi. Yalnızca kusursuz olarak adlandırılan grubun bu vecibelere sıkı sıkıya riayet etmeleri bekleniyordu. Katharizme sempati duyanlar ya da vaazlarını dinleyenler *consolamentum* ayini dışında daha evvel bahsedilen yasaklara uymak zorunda değillerdi. Bu ayırım

⁷⁴² Wakefield, *Heresy*, s. 169-170.

⁷⁴³ Burman, *a.g.e.*, s. 40.

⁷⁴⁴ Zoe Oldenbourg, *Massacre at Montsegur: A History of the Albigensian Crusade*, İng. çev. Peter Green, Pantheon Books, New York, 1961, s. 310.

⁷⁴⁵ Oldenbourg, *Massacre*, s. 313-314.

⁷⁴⁶ Oldenbourg, *Massacre*, s. 363.

engizisyonun özellikle kusursuzlar konusunda daha dikkatli ve elbette daha sert davranmasına sebep oldu.

Öte yandan Albi haçlı seferi doğrudan bir Kathar-Katolik savaşı değildi. Esasen bu savaş papanın bir araya getirdiği Katoliklerle, onun sapkınlara patronaj sağladığını iddia ettiği Katolikler arasında cereyan etmişti. Ayrıca Katharlar en başından itibaren kendilerini başka bir inancın takipçisi olarak görmemekte, kendilerini Hıristiyan olarak tanımlamaktaydılar. Sefer sonrasında ortaya çıkan engizisyonun hapsetme ve yakma uygulamaları Roma Kilisesi ve engizisyoncuların temel gayesi değildi. Maksat sapkınlığa bulaşmış olanların Kilise'ye geri döndürülmeleriydi. Bu niyet haçlılar çağının karakteristik özelliklerinden biriydi. Sisteryen keşişleri uzun bir süre Avrupa'daki çeşitli sapkın hiziplere karşı insanları ortodoksluğa çağıran vaazlar vermişlerdi. Engizisyon için de benzer bir durum söz konusuydu. Fransisken ve Dominiken keşişleri (*friars*) başlangıçta Sisteryenlerle benzer bir misyon üstlendiler. Ancak engizisyon bu sürece işin şansa bırakılmadığı bir sistem getirdi. Ortodoksluğun ihyası yalnızca teoride kalmamış, sapkınlıkla itham edilenler çeşitli yöntemlerle sorgulanmaya başlamıştı. *Inquisitio* ile "ikna" edilenler tekrar Katolik olabiliyorlardı; bağışlanma sanıkların ortodoksluğa dönmeye ne kadar istekli olduklarına bağlıydı. Ancak problem kusursuzlar noktasında başladı. İnançlarını inkâr etmeme prensibine sıkıca bağlı olan bu kişilerin kırılmayan direnci, engizisyoncuları işkence yöntemini daha fazla kullanmaya itti. Hâlihazırdaki yakma uygulamasıyla birleşen işkence ile engizisyonun inatçı sapkınlara olan yaklaşımı netleşti. Yakma cezası Kilise'nin Katharizm gibi ciddi tehdit unsuru olan sapkınlıklara karşı gösterdiği sıfır toleransın yansımasıydı. Kişinin asma ya da başka bir idam yönetimi yerine yakılarak öldürülmesi kendisiyle birlikte inancının da tamamen yok olmasını sembolize ediyordu. Bazılarının mezarından çıkarılarak yakılmasının sebebi buydu. Ölümünden kısa ya da çok daha uzun süre sonra bile yapılabilen bu işlemle Kilise aynı zamanda sapkınlara şöyle bir mesaj veriyordu: sapkınlığa karşı mücadelede suçluların kaçışı mümkün değildi ve Kilise ortodoks imandan farklı bir inanca mensup olarak ölenleri mezarlarında dahi takip etmekteydi. Neticede III. Innocentius'un Albi haçlı seferi evvelinde dile getirdiği niyaz

kabul olmuştu. Albi haçlıları ve onların ardından engizisyon, Kathar sapkınları için Müslümanlar için olduğundan daha ağır bir darbe oldu.

SONUÇ

Roma Kilisesi 1095 yılında II. Urbanus önderliğinde ilk haçlı seferini vaaz ettiğinde belirlediği hedef yalnızca Müslümanlardı. Ancak bu durum Kilise'nin Katolik Hıristiyan âlemi adına Hıristiyanlığın hasımlarına eklemeler yapmasını engellemedi; zamanla Yahudiler, Ortodoks Hıristiyanlar ve Katharlar da tıpkı Müslümanlar gibi hedef haline getirildiler. Haçlılar çağı boyunca başta Roma Kilisesi ve onun ortaklarının ötekileştirme politikası, içinde öldürme, sürgün, cezaî işaretleme, din değiştirmeye zorlama ve aforoz gibi uygulamalar barındıran şiddet ideolojisi sonucunda mezkûr dört grup Katolik Hıristiyan toplumu içerisinde eridi ya da marjinalize edildi. Kilise'nin bu süreçteki başat yardımcıları olan seküler iktidarlar, ötekilerin belirlenmesi ve cezalandırılmasında Kilise ile uyum içinde çalıştı. Bazı durumlarda yaşanan anlaşmazlıklar iki tarafın karşılıklı fayda sağlama niyetleri neticesinde çözüme kavuşturuldu. Neticede seküler güçler, ötekiye karşı verilen cezalandırma işleminin genellikle yöneticisi ve denetçisi oldular.

Kilise'nin ötekileştirme politikasına eşlik eden şiddet ideolojisini, Avrupa çapında inançsal bir saflaştırma hareketinin aracı olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Her ne kadar Kathar meselesinde olduğu gibi bazı olaylar bu düşünceyi akla getirse de bazı ötekilerin belirli kalıplar içinde muhafazasına müsaade edildiği görülmektedir. Burada belirleyici olan etken Kilise'nin düşman skalasında ötekiyi nereye konumlandığı ve onunla ilgili tehdit algısının şiddetiydi. Neticede Kilise öteki olarak değerlendirdiği tüm gruplar için standart bir uygulama geliştirmede. Her birine dimağında yüzyıllardır biriktirmiş olduklarıyla muamele etti. Öte yandan ötekilere yönelik yaklaşımın temelleri sabit kalmakla beraber bu yaklaşımda yüzeysel değişiklikler hep mümkün oldu. Örneğin İslâm dininin Hıristiyanlığın sapkın bir kolu olduğu şeklindeki düşünce yerini Müslümanların pagan ya da kâfir oldukları düşüncesine bıraktı. *Reconquista*, haçlılar çağının sonunda Müslümanları Cebelitarık ve

Sicilya'nın ötesine attı; hâlâ Katolik toplum içinde yaşamını sürdürenlerse Kilise'nin belirlediği öteki kalıbı içinde yaşamlarını sürdürdüler. IX. yüzyılda Müslüman Arapları Roma şehrinden uzak tutmak adına yapılan *Leonine Duvarı* işlevini kaybetmişti; ama Avrupa'nın başka yerlerinde şimdi gözle görülmeyen yeni duvarlar inşa edilmekteydi. Hıristiyan dünya XIII. yüzyılın sonunda Kutsal Topraklardaki direniş noktalarını kaybetmiş olsa da İspanya ve Sicilya gibi çekirdek Hıristiyan topraklarını Müslüman egemenliğinden çıkarmayı başarmış, yerlerinde kalan Müslümanların sadece siyasî hakimiyeti kaybettikleri için değil aynı zamanda Kilise'nin kendilerini bir öteki olarak hedef alan kısıtlayıcı karar ve uygulamaları nedeniyle hayatları zorlaşmıştı.

Yahudiler tüm ötekiler içerisinde Katolik toplumunda varlığını sürdüren en eski grup olup haçlılar çağında konumları birçok değişikliği uğradı. Haçlı seferleri esnasında muhtelif yerlerde maruz kaldıkları katliamlar Kilise tarafından onaylanmamakla beraber bu durum kendilerine tanınan toleransı artırmadı. Roma Kilisesi Yahudileri hedef alan şiddet eylemlerine kapı aralar nitelikte kararlar almaktan geri durmamaktaydı. Yahudilerin geçim kaynakları ve toplumsal görünürlükleri Kilise tarafından devamlı surette gözlem altında tutuldu ve yeniden değerlendirildi. Neticede belirli şartlar dâhilinde Müslümanlarla beraber Hıristiyan Katolik toplumun varlıklarına müsamaha gösterilen iki üyesi oldular. Ancak onların konumu her zaman Müslümanlarınkinden daha karmaşık oldu. Yahudiler haçlılar çağı boyunca kendilerine biçilen “gerçek inancın” tanıkları olmakla Hıristiyanları yoldan çıkarma rolleri arasında gidip gelseler de ilk tercih hep daha ağır bastı. Ne var ki Roma Kilisesi Yahudilerin kendilerine ve Katolik Hıristiyanlara bu tanıkların kimliklerini ve sınırlarını hatırlatmayı bir görev bildi.

İlginç bir şekilde Ortodoks Hıristiyanlar da kendilerine yardım amacı güden haçlı seferlerinin kurbanları oldular. Bizans'ın en başından beri umduğundan fazlasını içeren Batı yardımı, 1204'te dinî ve siyasî merkezi olan Konstantinopolis'i kaybetmesine neden oldu. Seferlerin başlangıcından itibaren Katolik ve Ortodoks dünya, birbirleriyle ilgili bir güven sorunuyla karşı karşıya kaldı. Dördüncü haçlı seferi daha evvel

gerçekleşmiş olan dinsel kavgaların beslediği düşmanlığı açık ihtilafa dönüştürdü. Haçlıların şehir ve şehir halkına yönelik tutumu, Katolik din adamlarınca meşrulaştırıldı. Seferi onaylamayan Roma Kilisesi bile zaferden kendine pay çıkarmanın peşine düştü. Ortodoks Hıristiyanlık uzun süre hafızalarında kalacak olan elli yedi yıllık bir Latin işgali yaşadı. Yine de Haçlılar çağında Kilise'nin şiddet ideolojisinden en az etkilenenler Ortodokslar oldular.

Katharlar tüm ötekiler içinde Kilise tarafından tehdit boyutu en yüksek unsur olarak görüldü ve buna uygun olarak özellikle XIII. yüzyılda uzun ve şiddetli bir kovuşturmayla maruz bırakıldılar. Kilise, kendi öğretisine arka bahçesinden gelen bu tehditkâr yoruma hiçbir şekilde taviz verme niyetinde değildi. Güney Fransa'dakiler başta olmak üzere birçok Avrupa şehrinde halk, kazığa bağlanmış bir grup inatçı Katharın Katolik engizisyoncular tarafından yakıldığına pek çok kez tanık oldu. Düalist Kathar inancı, engizisyon ve Roma Kilisesi'nin Katolik Hıristiyan toplumunu yekpare tutma çabaları karşısında silinip gitti.

Tüm bu süreçte Roma Kilisesi kontrolden uzak ve her yeni olayla başka yöne savrulan bir pozisyonda olmadı. Kilise, uzun yıllar boyunca dinî ve siyasî kaosun Hıristiyan dünyaya verdiği hasarın bilincindeydi. Dolayısıyla eylemlerinde kaosa neden olacak hamlelerden uzak durdu. Örneğin Müslümanları Avrupa'dan çıkarmak istemesinin sebeplerinden biri, onların Hıristiyanlığın sınırlarındaki dindaşlarını kaosa neden olabilecek bir müdahaleye çağırabilecekleri korkusuydu. Elbette bunun yanında Hıristiyanların İslâmî propaganda ile Müslüman olmalarından da endişe ediliyordu. Yahudiler yine dinî bir propaganda ile Hıristiyanların din değiştirmesine neden olabilir ya da onları zayıf düşürecek eylemlere girişebilirlerdi. Bu korkulardan ötürü her iki grup da kontrol altındaki bir sosyal alana hapsedilmek istendiler. Ortodoks Hıristiyanlık, Katolik Kilisesi'nin bir ve bütün Hıristiyanlık ideali adına tekrar hâkimiyet altına almayı umduğu bir gruptu. Bundan dolayı Kilise başta onaylamadığı bir seferi nihayetinde kutsamak durumunda kalmıştı. Katharlar ise Hıristiyan dünyayı içeriden zayıflatma ihtimali olan en güçlü unsur olarak görüldü. Öğretileri yoksulluk ve

çilecilik gibi dinî erdemler içerdiğinden onlarla daha kuvvetli bir mücadeleye gerek duyuldu. Bu hususta gösterilecek zayıflık, Kilise'nin ve Katolik Hıristiyan dünyanın bütünlüğünü oldukça zor bir duruma sokabilirdi.

Kilise Hıristiyanlık dünyasının birlik ve selameti için tehdit olarak algıladığı unsurları sindirmeye, kendi bakış açısıyla dinî-siyasî kaoslara son vermeye çalışırken elinde olmadan yeni kaoslar yarattı. Kilise'nin Doğu Roma başkentine yönelik bir saldırıya olan itirazı 1204'teki Katolik zaferinin gölgesinde kaybolup gitti. Albi haçlı seferi tüm Languedoc'u kasıp kavururken, Beziers örneğinde olduğu gibi sapkınlar ve inananların birlikte cezalandırıldığı kaotik ortamlar da husule geldi. Yahudiler Ren vadisinde Hıristiyan fanatiklerin elinde ölürlen Roma Kilisesi şiddetli bir karşı çıkış göstermedi. Sicilya'da Müslümanlar bizzat papa tarafından yaratılmak istenen kaosla tehdit edildiler.

Roma Kilisesi'nin şiddetin türü ve ölçüsüne getirdiği nizamdan ötürü tüm bu sürecin merkezindeydi. O, neticedeki başarısı tartışmaya açık olmakla beraber üzerinde hakimiyet kurduğu Hıristiyan dünyayı yine kendi hakimiyeti altında tutabilmek için dümeninde kendisinin olduğu (ve öyle kalmaya çalıştığı) bir şiddet ideolojisi geliştirdi. Topladığı konsillerin, çıkarttığı kararnamelerin, muhataplarına gönderdiği mektupların amacı, ideolojisini kendisinin belirlediği şiddeti tüm Katolik dünyada yaygınlaştırmak ve böylece ötekileri "yola getirmektir".

KAYNAKÇA

BİRİNCİL KAYNAKLAR

- Alfred J. Andrea (yay.), *Contemporary Sources for the Fourth Crusade*, Brill, Leiden ve Boston, 2008.
- August C. Krey (yay.), *The First Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses and Patricipants*, Princeton University Press, Princeton, 1921.
- Edward Peters (yay.), *Heresy and Authority in Medieval Europe: Documents in Translation*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1980.
- Ernoul Kroniği Haçlı Seferleri Tarihi: Selahaddin Eyyubi ve Kudüs 'ün Fethi*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.
- Eusebius, *The History of the Church from Christ to Constantine*, ed. Andrew Louth, İng. çev. G. A. Williams, Penguin Books, London, 1965.
- Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak: Kudüs Seferi*, çev. İlcan Bihter Barlas. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Geoffroi De Villerhardouin ve Henri de Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, çev. Ali Bertkay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- Graham A. Loud (yay. ve İng. çev.), *Roger II and the Creation of the Kingdom of Sicily*, Manchester University Press, Manchester, 2012.
- H. J. Schroeder (yay. ve İng. çev.), *Disciplinary Decrees of the General Councils: Text, Translation, Commentary*, B. Herder Books Co., London, 1972.
- Hugh Eteriano, *Contra Patarenos*, yay. ve İng. çev. Janet Hamilton, Brill, Leiden ve Boston, 2004.

- Ignatios the Deacon, *The Life of the Patriarch Tarasios*, İng. çev. Stephanos Efthymiadis, Ashgate, Aldershot, 1998.
- Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118- 1176)*, çev. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.
- İbn Cübeyr, *Endülüs'ten Kutsal Topraklara*, çev. İsmail Güler, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003.
- İbn Kalanisi, *Şam Tarihine Zeyl: I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Janet Hamilton ve Bernard Hamilton (yay. ve İng. çev.), *Bizanslı Heretiklerin Tarihi: Bizans Dünyasında Hıristiyan Düalist Heretikler (650-1405)*, çev. Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010.
- Jessalyn Bird, Edward Peters ve James M. Powell (ed.), *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre 1187-1291*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2013.
- John A. Arnold ve Peter Biller (yay. ve İng. çev.), *Heresy and Inquisition in France 1200-1300*, Manchester University Press, Manchester, 2016.
- Joseph F. O'Callaghan (yay. ve İng. çev.), *The Latin Chronicle of the Kings of Castile*, Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, Arizona, 2002.
- Nikephoros: Patriarch of Constantinople Short History*, İng. çev. Cyril Mango, Dumbarton Oaks, Washington, 1990.
- Niketas Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, İng. çev. Harry J. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit, 1984.
- Peter of les Vaux-de-Cernay, *The History of the Albigensian Crusade: Peter of les Vaux-de-Cernay's Historia Albigensis*, İng. çev. W. A. Sibly ve M. D. Sibly, The Boydell Press, Woodbridge, 1988.
- Peter the Venerable, *Peter the Venerable: Writings Against the Saracens*, İng. çev. Irvn M. Resnick, The Catholic University of America Press, Washington, 2016.
- Ralp of Caen, *The Gesta Tancredi*, İng. çev. B. ve D. Bachrach, Ashgate, 2005.
- * (yay ve İng. çev.), *The Book of Pontiffs (Liber Pontificalis)*, The University of Liverpool Press, Liverpool, 2010.
- Raymond Davis (yay. ve İng. çev.), *The Lives of the Ninth-Century Popes (Liber Pontificalis)*, Liverpool University Press, Liverpool, 1995.

- Richard Price ve Michael Gaddis (yay. ve İng. çev.), *The Acts of the Council of Chalcedon*, Liverpool University Press, Liverpool, 2005.
- Robert De Clari, *İstanbul'un Zaptı (1204)*, çev. Beynun Akyavaş, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- S. P. Scott (yay. ve İng. çev.), *The Visigothic Code (Forum Judicum)*, The Riverdale Press, Boston, 1910.
- Shlomo Eidelberg (yay. ve İng. çev.), *The Jews and the Crusaders: The Hebrew Chronicles of the First and Second Crusades*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1977.
- Simon Tugwell (ed.), *Early Dominicans Selected Writings*, Paulist Press, New York, 1982.
- Susan B. Edgington (yay. ve İng. çev.), *Albert of Aachen Historia Ierosoliminita: History of the Journey to Jerusalem*, Clarendon Press, Oxford, 2007.
- The Chronicle of James I. King of Aragon: Surnamed the Conqueror*, İng. çev. John Forster, Chapman and Hall Limited, London, 1883.
- The Chronicle of Theophanes*, İng. çev. Harry Turtledove, The Pennsylvania Press, Philadelphia, 1982.
- The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, İng. çev. Cyril Mango ve Roger Scott, Clarendon Press, Oxford, 1997.
- The Deeds of Count Roger of Calabria and Sicily and of his Brother Duke Robert Guiscard*, İng. çev. Kenneth Wolf Baxter, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2005.
- The Deeds of Pope Innocent III*, İng. çev. James M. Powell, The Catholic University of America Press, Washington, 2004.
- The Letters of St Bernard of Clairvaux*, İng. çev. Bruno Scott James, Cistercian Publications, Michigan, 1998.
- The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*. İng. çev. Clyde Pharr, Princeton University Press, Princeton, 1952.
- Thomas of Celano, *Thomas of Celano's First Life of St Francis of Assisi*, İng. çev. Christopher Stacey, Society for Promoting Christian Knowledge, London, 2000.

ARAŞTIRMA ESERLER

ABRAHAM, Israel, *Jewish Life in the Middle Ages*, The Jewish Publication Society, Philadelphia, 1993.

ABULAFIA, David S., *Frederick II: A Medieval Emperor*, Oxford University Press, New York-Oxford, 1988.

— "The End of the Muslim Sicily", *Muslims under Latin Rule 1100-1300*, ed. James M. Powell, Princeton University Press, Princeton, 1990, s. 103-135.

— "The Last Muslims in Italy", *Dante Studies with the Annual Report of the Dante Society*, sayı 125, 2007, s. 271-287.

ADENEY, Walter F., *The Greek and Eastern Churches*, Morrison & Gibb Limited, Edinburgh, 1908.

ALEXANDER, Paul J., "Religious Persecutions and Resistance in the Byzantine Empire of the Eighth and Ninth Centuries: Methods and Justification", *Speculum*, cilt 52, sayı 2, 1977, s. 238-264.

ANGOLD, Michael, *A Byzantine Government in Exile: Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Oxford University Press, Oxford, 1975.

— *The Byzantine Empire 1025-1204*, Longman, New York, 1997.

— *The Fourth Crusade: Event and Content*, Routledge, London, 2003.

— "Thomas Morosini, First Latin Patriarch of Constantinople (1205-1211): A Re-Appraisal", *Crusading and Trading Between West and East: Studies in Honour of David Jacoby*, ed. Sophia Menache, Benjamin Z. Kedar ve Michel Balard, Routledge, New York, 2019, s. 17-35.

ASBRIDGE, Thomas, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul, 2014.

- AYERST, David ve A. S. Fisher, *Records of Christianity: Volume II Christiendom*, Basil Blackwell, Oxford, 1977.
- BACHRACH, Bernard S., *Early Medieval Jewish Policy in Western Europe*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1977.
- BAER, Yitzhak, *A History of the Jews in Christian Spain, From the Age of Reconquest to the Fourteenth Century*, cilt 1, İng. çev. Louis Schoffman, Varda Books, Illinois, 2001.
- BARBER, Malcolm, "Women and Catharism", *Reading Medieval Studies*, cilt 3, 1977, s. 45-62.
- BARNARD, Leslie, "The Theology of the Images", *Iconoclasm*, ed. Anthony Bryer ve Judith Herrin, John Goodman & Sons, Birmingham, 1975, s. 7-15.
- BAUER, Susan Wise, *Ortaçağ Dünyası*, çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018.
- BAYNES, Norman H., *Byzantine Studies and Other Essays*, Greenwood Press, Connecticut, 1974.
- BENBASSA, Esther, *The Jews of France: A History From Antiquity to the Present*, İng. çev. M. B. DeBevoise, Princeton University Press, Princeton, 1999.
- BILLER, Peter, "Cathars and the Material World", *Studies in Church History*, cilt 46, 2010, s. 89-110.
- BIRK, Joshua C., *Norman Kings of Sicily and the Rise of the Anti-Islamic Critique: Baptized Sultans*, Palgrave, Northampton, 2016.
- BISSON, Thomas N., *The Medieval Crown of Aragon: A Short History*, Clarendon Press, Oxford, 2000.
- BOGUSLAWSKI, Steven C., *Thomas Aquinas on the Jews*, Paulist Press, New York, 2008.
- BRADBURY, Jim, *Philip Augustus: King of France 1180-1223*, Routledge, New York, 2013.
- BRAND, Charles M., *Byzantium Confronts the West 1180-1204*, Harvard University Press, Cambridge, 1968.

- BREMMER, Jan N., "Iconoclast, Iconoclastic, and Iconoclasm: Notes Towards a Genealogy", *Church History and Religious Culture*, cilt 88, 2008, s. 1-17.
- BROWN, Peter, *The Rise of the Western Christendom: Triumph and Diversity AD 200-1000*, Wiley-Blackwell, Sussex, 2013.
- BURMAN, Edward, *The Inquisition: The Hammer of Heresy*, The Aquarian Press, Northamptonshire, 1984.
- "Tafsir and Translation", *Speculum*, cilt 73, sayı 3, 1998, s. 703-732.
- BURNS, Robert Ignatius, "Immigrants from Islam: The Crusaders' Use of Muslims As Settlers in Thirteenth-Century Spain", *The American Historical Review*, cilt 80, sayı 1, 1975, s. 21-42.
- *Islam under the Crusaders: Colonial Survival in the Thirteenth-Century Kingdom of Valencia*, Princeton University Press, Princeton, 1973.
- "Journey from Islam: Incipient Cultural Transition in the Conquered Kingdom of Valencia (1240-1280)", *Speculum*, cilt 35, sayı 3, 1960, s. 337-356.
- "Muslims in the Thirteenth-Century Realms of Aragon: Interaction and Reaction", *Muslims under Latin Rule 1100-1300*, ed. James M. Powell, Princeton University Press, Princeton, 1990, s. 57-103.
- BURY, J. B., "Charles the Great and Irene", *Hermathena*, cilt 8, sayı 17, 1891, s. 17-37.
- CALLAHAN, Daniel F., "Millennial Fears and the Development of Western Anti-Judaism", *The Journal of the Ecclesiastical History*, cilt 46, 1995, s. 19-35.
- CAPUTO, Nina, "The Barcelona Disputation: Texts and Contexts", *Perichoresis*, cilt 18, sayı 4, 2020, s. 21-39.
- CATLOS, Brian A., *Infidel Kings and Unholy Warriors: Faith, Power, and Violence in the Age of Crusade and Jihad*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2014.

- "Secundum suam zunam: Muslims in the Laws of the Aragonese Reconquista", *Mediterranean Studies*, cilt 7, 1998, s. 13-26.
- CHADWICK, Henry, "The Origin of the Title 'Oecumenical Council'", *The Journal of Theological Studies*, cilt 23, sayı 1, 1972, s. 132-135.
- CHAZAN, Robert, "Christian and Jewish Perceptions of 1096: A Case Study of Trier", *Jewish History*, cilt 13, 1999, s. 9-22.
- . *The Jews of Medieval Western Christendom 1000-1500*, Cambridge University Press, New York, 2006.
- CHEYNET, Jean-Claude, *Bizans Dünyası: Bizans İmparatorluğu (641-1204)*, çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.
- CLOT, Andre, *Müslüman İspanya: 8.- 15. Yüzyıllar*, çev. Güllü Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021.
- COHEN, Jeremy, "The Jews as the Killers of Christ in the Latin Tradition from Augustine to the Friars", *Traditio*, cilt 39, 1983, s. 1-27.
- COHEN, Mark R., *Haç ve Hilal Altında: Ortaçağda Yahudiler*, çev. Ahmet Fethi, Köprü Kitapları, İstanbul, 2013.
- COLMAN, J. Barry (ed.), *Reading in Church history, Volume One: From Pentecost to the Protestant Revolt*, The Newman Press, Maryland, 1960.
- CONSTABLE, Giles, "The Second Crusade as seen by Contemporaries", *Traditio*, cilt 9, 1953, s. 213-279.
- COSTEN, Michael, *The Cathars and the Albigensian Crusade*, Manchester University Press, Manchester and New York, 1997.
- CROIX, Geoffrey, "Aspect of the 'Great' Persecution", *Harvard Theological Review*, cilt 47, sayı 2, 1954, s. 75-113.

- "Why Were the Early Christians Persecuted?", *Past & Present*, cilt 26, sayı 1, 1963, s. 6-38.
- ÇELİK, Aydın, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- DAVIES, P. S., "The Origin and Purpose of the Persecution of AD 303", *The Journal of Theological Studies*, cilt 40, sayı 1, 1989, s. 66-94.
- DAWSON, Christopher, *The Making of Europe*, Sheed & Ward, New York, 1945.
- DE BARROS, Maria Filomena Lopes, "Living as Muslims Under Christian Rule The Mudejars", *Routledge Handbook of Muslim Iberia*, ed. Maribel Fierro, Routledge, London, 2020, s. 535-552.
- "The Muslim Minority in the Portuguese Kingdom (1170-1496): Identity and Writing", *E-Journal of Portuguese History*, cilt 13, sayı 2, 2015, s. 18-35.
- DEANE-KOLPACOFF, Jeniffer, *Herbert Grundmann (1902-1970): Essays on Heresy, Inquisition, and Literacy*, İng. çev. Steven Rowan. York Medieval Press, Woodbridge, 2019.
- DEFERRARI, Roy J. (ed.), *Saint Augustine: Treatises on Marriage and Other Subjects*, İng. çev. Charles T. Wilcox, The Catholic University Of America Press, Washington, 1955.
- DELGADO, Josep Hernando, "From Islam to Christianity: Preaching, Conversion, and the Religious Practices of Muslim Slaves from the Fourth Lateran Council Through the Fifteenth Century", *Jews and Muslims under the Fourth Lateran Council: Papers Commemorating Octocentenary of the Fourth Lateran Council (1215)*, ed. Maria-Therese Champagne ve Irven M. Resnick, Brepols, Turnhout, 2018, s. 199-223.
- DIEHL, Charles, *Leo III and the Isaurian Dynasty (717-802)*, *The Cambridge Medieval History*, cilt 4, ed. J. R. Tanner, W. Preville-Orton ve N. Brooke, Cambridge University Press, Cambridge, 1923, s. 1-26.

- DUGGAN, Anne J., "Conciliar Law 1123-1215: The Legislation of the Four Lateran Councils", *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period (1140–1234): From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*, ed. Wilfried Hartman ve Kenneth Pennington, The Catholic University of America Press, Washington, 2008. s. 318-367.
- DUYGU, Zafer, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Kitap, İstanbul, 2017.
- *İslâm ve Hıristiyanlık: Hıristiyanlara Göre İki Dinin Karşılaşması ve İlk Etkileşimler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021.
- *Nikomedia ve Hıristiyanlık İlk Beş Yüz Yıl*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- DVORNIK, Francis, *Byzantium and the Roman Primacy*, İng. çev. Edwin A. Quain, Fordham University Press, New York, 1966.
- *Konsiller Tarihi: İznik'ten II. Vatikan'a*, çev. Mehmet Aydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.
- "The Patriarch Photius and Iconoclasm", *Dumbarton Oaks Papers*, cilt 7, 1953, s. 67-97.
- *The Photian Schism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1970.
- ECHEVARRIA, Ana, "The Marks of the Other: The Impact of Lateran IV in the Regulations Governing Muslims in the Iberian Peninsula", *Jews and Muslims under the Fourth Lateran Council: Papers Commemorating Octocentenary of the Fourth Lateran Council (1215)*, ed. Maria-Therese Champagne ve Irven M. Resnick, Brepols, Turnhout, 2018, s. 183-199.
- EINBINDER, Susan L., *Beautiful Death: Jewish Poetry and Martyrdom in Medieval France*, Princeton University Press, Princeton, 2002.
- ELUKIN, Jonathan, *Living Together Living Apart: Rethinking Jewish-Christian Relations in the Middle Ages*, Princeton University Press, Princeton, 2007.
- ENGREEN, Fred E., "Pope John the Eight and the Arabs", *Speculum*, cilt 20, 1945, s. 318-330.

- EVANS, G. R. (ed.), *The I. B. Tauris History of the Church: The Church in the Early Middle Ages*, I. B. Tauris, London & New York, 2007.
- EVERY, George, *The Byzantine Patriarchate 451-1204*, Society for Promoting Christian Knowledge, London, 1947.
- FERREIRO, Albert, "The Siege of Barbastro 1064-65: a reassessment" *Journal of Medieval History*, cilt 9, 1983, s. 129-144.
- FIERRO, Maribel, *Routledge Handbook of Muslim Iberia*, Routledge, London, 2020.
- FLETCHER, R. A., "Reconquest and Crusade in Spain c. 1050-1150", *Transactions of the Royal Historical Society*, cilt 37, 1987, s. 31-47.
- FLOROVSKI, George, "Origen, Eusebius, and the Iconoclastic Controversy", *Church History*, cilt 19, sayı 2, 1950, s. 77-96.
- FRASSETTO, Michael, "Augustine's Doctrine of Witness and Attitudes Toward the Jews in the Eleventh Century", *Church History and Religious Culture*, cilt 87, 2007, s. 287-304.
- FREDRIKSEN, Paula, *Augustine and the Jews*, Yale University Press, New Haven, 2008.
- FREIDENREICH, David M., "Muslims in Western Canon Law 1000-1500", *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History Volume III (1050-1200)*, ed. David Thomas ve Alex Mallet, Brill, Leiden-Boston, 2011, s. 41-69.
- FREND, William H. C., "Christianity in the Roman Empire", *The Christian World: A Social and Cultural History*, ed. Geoffrey Barraclough, Harry Abrams Inc. Publishers, New York, 1981, s. 45-61.
- "Prelude to the Great Persecution: The Propaganda War", *Journal of Ecclesiastical History*, cilt 8, 1987, s. 2-18.
- GALTUNG, Johan, "Violence, Peace, and Peace Research", *Journal of Peace Research*, cilt 6, sayı 2, 1969, s. 167-191.

- GIBBON, Edward, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil, cilt 3, İndie Yayınları, İstanbul, 2019.
- GODDARD, Hugh, *Ortaçağdan Günümüze Hıristiyan Müslüman İlişkileri*, çev. Şükrü Alpagut, Say Yayınları, İstanbul, 2018.
- GOLB, Norman, "New Light on the Persecution of French Jews at the Time of the First Crusade", *American Academy for Jewish Research*, cilt 34, 1966, s. 1-63.
- GOLDIN, Simha, *The Ways of Jewish Martyrdom*, Turnhout, Brepols, 2008.
- GRAYZEL, Solomon, "Jews and the Ecumenical Councils", *The Jewish Quarterly Review*, cilt 57, 1967, s. 287-311.
- *The Church and the Jews in the XIII. Century*, The Dropsie College, Philadelphia, 1933.
- "The Papal Bull Sicut Judeis", *In Honor of Abraham A. Neuman*, ed. Meir Ben-Horin, Bernard D. Weinryb ve Solomon Zeitlin, Brill, Leiden, 1962, s. 243-281.
- GREGOIRE, Henri, "The Byzantine Church", *Byzantium An Introduction to East Roman Civilization*, ed. Norman H. Baynes, Clarendon Press, Oxford, 1948, s. 86-136.
- GREGORY, Timothy E., *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.
- GRIECO, Holly J., "Pastoral Care, Inquisition, and Mendicancy in the Medieval Franciscan Order", *The Origin, Development, and Refinement of Medieval Religious Mendicancies*, ed. Donald S. Prudlo, Brill, Leiden ve Boston, Brill, 2011, s. 117-157.
- HALFOND, Gregory I., *The Archaeology of Frankish Church Councils AD 511-768*, Brill, Leiden, 2010.
- HAMILTON, Bernard, "Cathar Links with the Balkans and Byzantium", *Cathars in Question*, ed. Antonio Sennis, York Medieval Press, Woodbridge, 2016, s. 131-151.
- "The Cathars and Christian Perfection", *Studies in Church History Subsidia*, cilt 11, 1999, s. 5-23.
- *The Medieval Inquisition*, Holmes & Meier Publishers Inc., New York, 1981.

- HAMILTON, Sarah, "The Virgin Mary in Cathar Thought", *The Journal of Ecclesiastical History*, cilt 56, sayı 1, 2005, s. 24-49.
- HARRIS, Jonathan, *Byzantium and the Crusades*, Bloomsbury, London, 2014.
- *Konstantinopolis, Bizans'ın Başkenti*, çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018.
- HARRIS, Julie A., "Mosque to Church Conversion in the Spanish Reconquest", *Medieval Encounters*, cilt 3, sayı 2, 1997 s. 158-172.
- HOOD, John Y. B., *Aquinas and the Jews*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1995.
- HUSSEY, J. M., *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford University Press, New York, 2010.
- HYAMSON, Albert M., *A History of the Jews in England*, Macmillan, London, 1907.
- JACOBS, Joseph, *Jews of Angevin England*, David Nutt, London, 1893.
- JEFFREY, Arthur, "Ghevond's Text of the Correspondence between Umar II and Leo III", *The Harvard Theological Review*, cilt 4, 1944, s. 269-332.
- JOHNS, Jeremy, *Arabic Administration in Norman Sicily: The Royal Diwan*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- "The Greek Church and the Conversion of Muslims in Norman Sicily?", *Bosphorus: Essays in Honour of Cyril Mango*, ed. Stephanos Efthymiadis, Claudia Rapp ve Dimitris Tsougarakis, Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1995, s. 133-157.
- JONES, A. H. M., *Constantine and the Conversation of Europe*, The English Universities Press, London, 1948.
- JULIUS, Anthony, *Trials of the Diaspora: A History of Anti-Semitism in England*, Oxford University Press, Oxford, 2010.
- KAATZ, Kevin W., *Early Controversies and the Growth of Christianity*, Praeger, CA, 2012.

- KATZ, Solomon "Pope Gregory the Great and the Jews", *The Jewish Quarterly Review*, cilt 24, sayı 2, 1993, s. 113-136.
- KAZHDAN, Alexander P., *The Oxford Dictionary of the Byzantium I*, Oxford University Press, Oxford, 1991.
- *The Oxford Dictionary of the Byzantium II*, Oxford University Press, Oxford, 1991.
- KEDAR, Benjamin Z., *Crusade and Mission European Approaches Toward the Muslims.*, Princeton University Press, Princeton, 1984.
- KELLY, J. N. D., *Early Christian Creed*, Continuum, London, 1972.
- KELLY, Joseph F., *History of Heresy: How Historical Forces Can Create Doctrinal Conflicts*, Liturgical Press, Minnesota, 2012.
- KENNEDY, Hugh, *Endülüs: Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi*, çev. Ayşenur Demir, Dergâh yayınları, İstanbul, 2019.
- KERESZTES, Paul, "From the Great Persecution to the Peace of Galerius", *Vigiliae Christianae*, cilt 37, sayı 4, 1983, s. 379-399.
- KISCH, Guido, *The Jews in Medieval Germany: A Study of Their Legal and Social Status*, Ktav Publishing, New York, 1970.
- KREUTZ, Barbara M., *Before the Normans: Southern Italy in the Ninth and Tenth Centuries*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1991.
- LACOSTE, Jean-Yves, *Encyclopedia of Christian Theology*, cilt 1, İng. çev. Jean-Yves Lacoste, Routledge, New York, 2005.
- LADNER, Gerhart B., "Origin and Significance of the Byzantine Iconoclastic Controversy", *Medieval Studies*, cilt 2, sayı 1, 1940, s. 127-149.
- LAMBERT, Malcolm, *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*, çev. Erdem Gökyaran, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- *The Cathars*, Blackwell Publishers, Oxford, 2000.

- LANSING, Carol, *Power & Purity: Cathar Heresy in Medieval Italy*, Oxford University Press, Oxford, 1988.
- LAVRIN, Janko, "The Bogomils and Bogomilism", *The Slavonic and East European Review*, cilt 8, sayı 23, 1929, s. 269-283.
- LEA, Henry Charles, *A History of the Inquisition of the Middle Ages History*, cilt 1, Cambridge University Press, New York, 2010.
- LEFF, Gordon, *Heresy in the Later Middle Ages*, cilt 2, Manchester University Press, New York, 1967.
- LEMERLE, Paul, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- LINEHAN, Peter, *Spain 1157-1300: A Partible Inheritance*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008.
- LIVINGSTONE, E. A., *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Oxford University Press, New York, 1997.
- LOGAN, F. Donald, *A History of the Church in the Middle Ages*, Routledge, London, 2002.
- LOUD, Graham A., *The Latin Church in Norman Italy*, Cambridge University Press, New York, 2007.
- MACKAY, Angus, *Spain in the Middle Ages From Frontier to Empire*, MacMillan, London, 1977.
- MADDEN, Thomas F., *Enrico Dandolo & The Rise of Venice*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2003.
- "Outside and Inside the Fourth Crusade", *The International History Review*, cilt 17, 1995, s. 726-743.
- "Vows and Contracts in the Fourth Crusade: The Treaty of Zara and the Attack on Constantinople in 1204", *The International History Review*, cilt 15, 1993, s. 441-468.

- MAGDALINO, Paul, "The Empire of the Komnenoi (1118-1204)", *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492*, ed. Jonathan Shepard, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 627-664.
- MAIER, Christoph T., "Crusade and Rhetoric Against the Muslim Colony of Lucera: Eudes of Chfiteauroux's Sermones de Rebellione Sarracenorum Lucherie in Apulia", *Journal of Medieval History*, cilt 21, sayı 4, 1995, s. 343-385.
- MANN, Horace K., *Lives of the Popes in the Middle Ages VII*, B. Herder Book Co., London, 1925.
- *Lives of the Popes in the Middle Ages VIII*, B. Herder Book Co., London, 1925.
- MARCUS, Jacob R., *The Jew in the Medieval World*, Atheneum, New York, 1974.
- MARKUS, R. A., *Gregory the Great and His World*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
- MARTIN, Sean, *Orta Çağ'da Avrupa'da Alevi Hareketi Katharlar*, çev. Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2009.
- MARTINEZ, Carlos de Ayala, "Holy War and Crusade During the Reign of Alfonso VIII", *King Alfonso VIII of Castile: Government, Family and War*, ed. Miguel Gomez, Kyle C. Lincoln ve Damian Smith, Fordham University Press, New York, 2019, s. 118-142.
- MATHISEN, Ralph W., "The Citizenship and Legal Status of Jews in Roman Law During Late Antiquity (CA. 300-540 CE)", *Jews in Early Christian Law: Byzantium and the Latin West, 6th-11th Centuries*, ed. John V. Tolan, Nicholas De Lange, Laurence Foschia ve Capucine Nemo-Pekelman, Brepols, Turnhout, 2014, s. 35-55.
- MAYCOCK, A. L., *The Inquisition: From its Establishment to the Great Schism*, Harper & Brothers Publishers, New York and London, 1927.
- MAYER, Hans Eberhard, *The Crusades*, İng. çev. John Gillingham, Oxford University Press, New York, 1990.

- METCALFE, Alex, *Muslims and Christians in Norman Sicily: Arabic Speakers and the end of Islam*, Routledge, New York, 2003.
- *The Muslims of Medieval Italy*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009.
- MEYERSON, Mark D., *Jews in an Iberian Frontier Kingdom: Society, Economy and Politics in Morvedre (1248-1391)*, Brill, Leiden, 2004.
- MOORE, John C., *Pope Innocent II (1160-1216): To Root Up and to Plant*, Brill, Leiden ve Boston, 2003.
- MOORE, R. I., *The Birth of Populer Heresy*, Edward Arnold Publishers Ltd., London, 1975.
- *The Origins of European Dissent*, Basil Blackwell Ltd., Oxford, 1985.
- "The Origins of Medieval Heresy", *History*, cilt 55, sayı 183, 1970, s. 21-36.
- *The War on Heresy*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2012.
- MULDOON, James, *Popes, Lawyers and Infidels*, The University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, 1979.
- MUNDILL, Robert R., *The King's Jews: Money, Massacre and Exodus in Medieval England*, Continuum, London, 2010.
- MUNDY, John Hine, *The Repression of Catharism at Toulouse: The Royal Diploma of 1279*, Pontifical Institute of Medieval Studies, Ontario, 1985.
- NEOCLEOUS, Savvas, "Byzantine-Muslim Conspiracies Against the Crusades: History and Myth", *Journal of Medieval History*, cilt 36, sayı 3, 2010, s. 253-274.
- NICOL, David M., *Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2008.
- OBOLENSKY, Dmitri, "Papas Nicetas: A Byzantine Dualist in the Land of the Cathars", *Harvard Ukranian Studies*, cilt 7, 1983, s. 489-500.
- *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism*, Cambridge University Press, Middlesex, 1972.

- O'CALLAGHAN, James F., "Muslims in the Thirteenth-Century Realms of Aragon: Interaction and Reaction", *Muslims under Latin Rule (1100-1300)*, ed. James M. Powell, Princeton University Press, Princeton, 1990, s. 57-103.
- *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2003.
- "The Mudejars of Castile and Portugal in the Twelfth and Thirteenth Centuries", *Muslims Under Latin Rule (1100-1300)*, ed. James M. Powell, Princeton University Press, Princeton, 1990, s. 11-57.
- OLDENBOURG, Zoe, *Massacre at Montsegur: A History of the Albigensian Crusade*, İng. çev. Peter Green, Pantheon Books, New York, 1961.
- *The Crusades*, İng. çev. Anne Carter, Pantheon Books, New York, 1966.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.
- PAYNE, Stanley G., *Spain: A Unique History*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 2008.
- PEGG, Mark Gregory, "On Cathars, Albigenses, and Good Men of Languedoc", *Journal of Medieval History*, cilt 27, sayı 2, 2001, s. 181-195.
- PETERS, Edward, *Inquisition*, The Free Press, London, 1988.
- PHILLIPS, Jonathan, *The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christiendom*, Yale University Press, New Haven, 2007.
- POWELL, James M., "The Papacy and the Muslim Frontier", *Muslims under Latin Rule (1100-1300)*, ed. James M. Powell, Princeton University Press, Princeton, 1990, s. 175-205.
- QUELLER, Donald E. ve Thomas F. Madden, "Some Further Arguments in Defense of the Venetians on the Fourth Crusade", *Byzantion*, cilt 62, 1992, s. 433-473.

- *The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1997.
- RAY, Jonathan, "The Reconquista and the Jews: 1212 from the Perspective of Jewish History", *Journal of Medieval History*, cilt 40, 2014, s. 159-175.
- REDGATE, Anne Elizabeth, "Catholicos John III's Against the Paulicians and the Paulicians of Tephrike", *Armenian Sebastia/Sivas and Lesser Armenia*, ed. Richard G. Hovannisian, Mazda Publishers, Los Angeles, 2004, s. 81-110.
- RENAN, Ernest, "The Emperor Hadrian and Christianity", *The North American Review*, cilt 127, sayı 265, 1878, s. 492-508.
- RICHARDS, Jeffrey, *The Popes and the Papacy in the Early Middle Ages 476-752*, Routledge, New York, 1979.
- RILEY-SMITH, Jonathan, "The First Crusade and the Persecution of the Jews", *Studies in Church History*, cilt 21, 1984, s. 51-72.
- ROACH, Andrew P., *The Devil's World, Heresy and Society 1100-1300*, Routledge, London & New York, 2005.
- *The Relations of the Italian and Southern French Cathars 1170-1320*, Wolfson College, Oxford, Doktora Tezi, 1989.
- ROTH, Cecil, "The Disputation of Barcelona (1263)", *The Harvard Theological Review*, cilt 43, sayı 2, 1950, s. 177-144.
- ROTH, Norman, "Bishops and Jews in the Middle Ages", *The Catholic Historical Review*, cilt 80, 1994, s. 1-17.
- RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi: Akkâ Krallığı ve Daha Sonraki Haçlı Seferleri*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.
- *Haçlı Seferleri Tarihi: Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

- *Haçlı Seferleri Tarihi: Kudüs Krallığı ve Frank Doğu 1100-1187*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.
- *The Eastern Schism*, Clarendon Press, Oxford, 1963.
- *The Medieval Manichee*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982.
- RUSSELL, Jeffrey Burton, *Dissent and Reform in the Early Middle Ages*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1965.
- SCHADLER, Peter, *John of Damascus and Islam*, Brill, Leiden, 2018.
- SCHAMA, Simon, *Yahudilerin Tarihi MÖ 1000-MS 1492: Kelimeleri Bulmak*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.
- SCHWEITZER, Frederick M., *A History of the Jews: Since the First Century A.D.*, MacMillan, New York, 1971.
- SIECIENSKY, A. Edward., *The Filioque: History of a Doctrinal Controversy*, Oxford University Press, New York, 2010.
- SIKER, Jeffrey S., "Christianity in the Second and Third Centuries", *The Early Christian World*, ed. Philip F. Esler, Routledge, London, 2000, s. 231-258.
- SIMON, Marcel, *Verus Israel: A Study of the Relations Between Christians and Jews in the Roman Empire (135-425)*, İng. çev. H. McKeating, Oxford University Press, New York, 1986.
- SMITH, Damian J., "Iberian Legations of Cardinal Hyacinth Bobone", *Pope Celestine III (1191-1198): Diplomat and Pastor*, ed. John Doran ve Damian J. Smith, Routledge, New York, 2016, s. 81-113.
- "The Papacy, the Spanish Kingdoms and Las Navas de Tolosa", *Anuario de Historia de la Iglesia*, cilt 20, 2011, s. 157-178.
- STACEY, Robert., "The Conversion of Jews to Christianity in Thirteenth-Century England", *Speculum*, cilt 67, 1992, s. 263-283.

- STEPHENSON, Paul, *Byzantium's Balkan Frontier*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- STOYANOV, Yuri, *The Other God: Dualist Religions from Antiquity to the Cathar Heresy*, Yale University Press, New Haven and London, 2000.
- SYNAN, Edward A., *The Popes and the Jews in the Middle Ages: An Intense Exploration of Judaeo-Christian Relationships in the Medieval World*, The Macmillan Company, New York, 1965.
- SZPIECH, Ryan, "Saracens and Church Councils: From Nablus (1120) to Vienne (1313-14)", *Jews and Muslims under the Fourth Lateran Council: Papers Commemorating Octocentenary of the Fourth Lateran Council (1215)*, ed. Maria-Therese Champagne ve Resnick M. Irven, Brepols, Turnhout, 2018, s. 115-139.
- TANNER, Norman, "Lateran III 1179", *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume One Nicaea I to Lateran V*, ed. Norman Tanner, Sheed & Ward and Georgetown University Press, Washington, 1990, s. 206-225.
- "The Book of the Councils: Nicea I to Vatican II", *Studies in Church History*, cilt, 38, 2004, s. 11-21.
- TIESZEN, Charles L., *Christian Identity amid Islam in Medieval Spain*, Brill, Leiden, 2013.
- TOLAN, John, *Faces of Muhammad*, Princeton University Press, Princeton, 2019.
- *Sons of Ishmael*, University Press of Florida, Gainesville, 2008.
- TRACHTENBERG, Joshua, *The Devil and The Jews: The Medieval Conception of the Jew and Its Relation to Modern Anti-Semitism*, Varda Books, Illinois, 2001.
- TREADGOLD, Warren, *The Byzantine Revival 780-842*, Stanford University Press, Stanford, 1988.
- ULLMAN, Walter, *A Short History of the Papacy in the Middle Ages*, Routledge, London, 2003.

- VAN TRICHT, Filip, *The Latin Renovatio of Byzantium: The Empire of Constantinople (1204-1228)*, İng. çev. Peter Longbottom, Brill, Leiden, 2011.
- VASILIEV, Alexander A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.
- *The Goths in the Crimea*, The Medieval Academy of America, Cambridge, 1936.
- VENNING, Timothy (ed.), *A Chronology of the Byzantine Empire*, Palgrave MacMillan, New York, 2006.
- VIDAL, Clara Almagro, "Military Orders, Muslims and the Fourth Lateran Council in Castile", *Jews and Muslims under the Fourth Lateran Council: Papers Commemorating Octocentenary of the Fourth Lateran Council (1215)*, ed. Maria-Therese Champagne ve Irven M. Resnick, Brepols, Turnhout, 2018, s. 169-183.
- WAKEFIELD, Walter L., *Heresies of the High Middle Ages*, Columbia University Press, New York, 1991.
- *Heresy, Crusade and Inquisition in Southern France (1100-1250)*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1974.
- WALLACE-HADRILL, J. M., *The Frankish Church*, Clarendon Press, Oxford, 1983.
- WARE, Timothy, *Ortodoks Kilisesi*, çev. Mehmet Katar ve Arif Gören, Eski Yeni Yayınları, Ankara, 2019.
- WATT, John A., "Jews and Christians in the Gregorian Decretals", *Studies in Church History*, cilt 29, 1992, s. 93-105.
- WHALEN, Brett Edward, *The Medieval Papacy*, Palgrave MacMillan, New York, 2014.
- WHITE, Lyonn Townsend, *Latin Monasticism in Norman Sicily*, The Medieval Academy of America, Cambridge, 1938.
- WILLIAMS, A. Lukyn, *Adversus Judaeos: A Bird's-Eye View of Christian Apologiae Until the Renaissance*, Cambridge University Press, New York, 2010.

- WOLFF, Robert Lee, "Footnote to an Incident of the Latin Occupation of Constantinople: The Church and the Icon of the Hodegetria", *Traditio*, cilt 4, 1948, s. 319-328.
- "Politics in the Patriarchate of Constantinople 1204-1261", *Dumbarton Oaks Papers*, cilt 8, 1954, s. 225-303.
- "The Latin Empire of Constantinople", *Speculum*, cilt 23, sayı 1, 1948, s. 1-34.
- "The Organization of the Latin Patriarchate of Constantinople, 1204-1261: Social and Administrative Consequence of the Latin Conquest", *Traditio*, cilt 6, 1948, s. 33-60.

EKLER

EK 1. Haçlılar Çağının Papaları

XI. Yüzyıl

- XVII. Ioannes (Haziran 1003- Aralık 1003)
- XVIII. Ioannes (1003- 1009)
- IV. Sergius (1009-1012)
- VIII. Benedictus (1012-1024)
- XIX. Ioannes (1024-1032)
- IX. Benedictus (1032-1044, Nisan 1045- Mayıs 1045, 1047-1048)
- III. Sylvester (Ocak 1045- Mart 1045)
- VI. Gregorius (1045-1046)
- II. Clemens (1046-1047)
- II. Damasus (Temmuz 1048- Ağustos 1048)
- IX. Leo (1049- 1054)
- II. Victor (1055-1057)
- IX. Stephanus (1057-1058)
- II. Nicholas (1059-1061)
- II. Alexander (1061- 1073)
- VII. Gregorius (1073- 1085)
- III. Victor (1086- 1087)
- II. Urbanus (1088- 1099)
- II. Paschalis (1099-1118)

XII. Yüzyıl

- II. Gelasius (1118- 1119)
- II. Callixtus (1119- 1124)
- II. Honorius (1124- 1130)
- II. Innocentius (1130- 1143)
- II Caelestinus (1143- 1144)
- II. Lucius (1144- 1145)
- III. Eugenius (1145- 1153)
- IV. Anastasius (1153- 1154)
- IV. Adrianus (1154- 1159)
- III. Alexander (1159- 1181)
- III. Lucius (1181- 1185)
- III. Urbanus (1185- 1187)
- VIII. Gregorius (Ekim 1187- Aralık 1187)
- III. Clemens (1187- 1191)
- III. Caelestinus (1191- 1198)
- III. Innocentius (1198- 1216)

XIII. Yüzyıl

- III. Honorius (1216- 1227)
- IX. Gregorius (1227- 1241)
- IV. Caelestinus (Ekim 1241- Kasım 1241)
- IV. Innocentius (1243- 1254)
- IV. Alexander (1254- 1261)
- IV. Urbanus (1261- 1264)
- IV. Clemens (1265- 1268)

- X. Gregorius (1271- 1276)
- V. Innocentius (Ocak 1276- Haziran 1276)
- V. Adrianus (Temmuz 1276- Ağustos 1276)
- XXI. Ioannes (1276- 1277)
- III. Nicholaus (1277- 1280)
- IV. Martinus (1281- 1285)
- IV. Honorius (1285- 1287)
- IV. Nicholaus (1288- 1292)
- V. Caelestinus (Temmuz 1294- Aralık 1294)
- VIII. Bonifatius (1294- 1303)

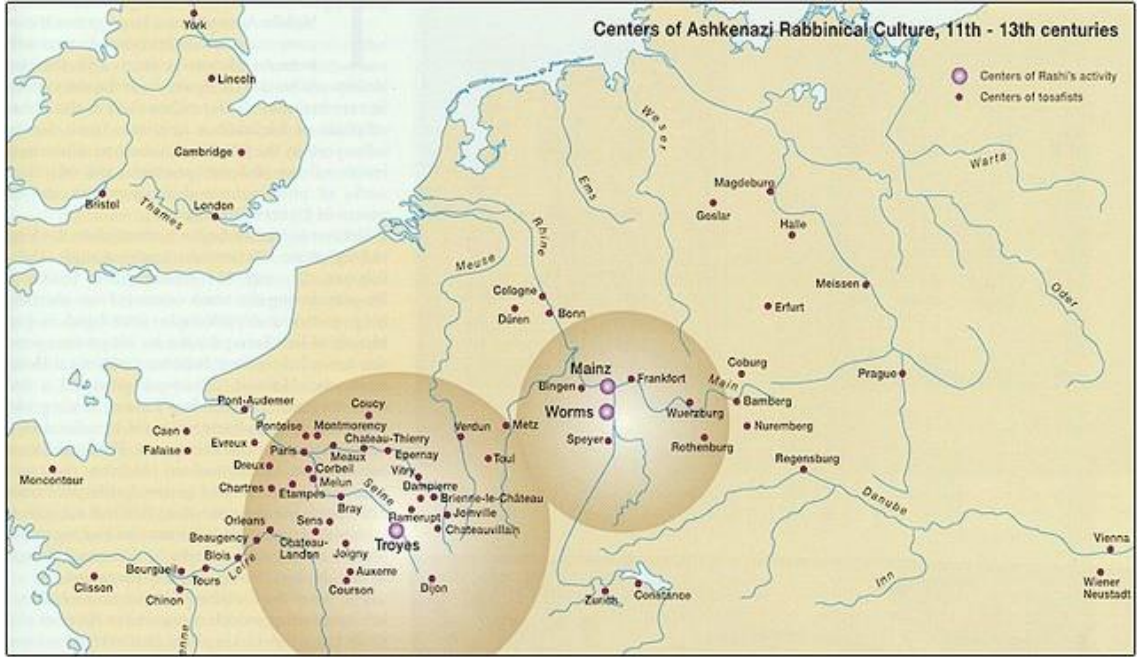
Ek 2. Haritalar

Albi haçlı seferinin gerçekleştirildiği Languedoc bölgesi: <https://erenow.net/postclassical/crusades/31.php>

Dördüncü haçlı seferinin rotası: <http://www.mrgrayhistory.com/the-middle-ages-special/the-crusades-mini-unit/the-fourth-crusade/>

Kuzey Avrupa'nın önemli Yahudi yerleşimleri:

https://photos.geni.com/p9/2026/8280/5344483794c2dbf5/rashimap_original.jpg

XI. ve XIII. yüzyıllar arasında İber Yarımadası'ndaki siyasi değişiklikler: <http://history-spain.blogspot.com/2014/12/map-about-third-stage-of-reconquest.html>

Hıristiyanlığın II. Yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar olan yayılması. Ortadaki kırmızı çizgi Doğu ve Batı kiliselerinin nüfuz alanlarını temsil etmektedir: <https://www.nationalgeographic.org/thisday/jul16/great-schism/>

Ek 3. Resimler

Dördüncü haç seferinin başat aktörü Venedik Doğu Dandolo'nun seferi vaaz edişine dair:

<https://www.lookandlearn.com/history-images/M176795/Enrico-Dandolo-Doge-of-Venice-preaching-the-Fourth-Crusade-in-St-Marks-Basilica-Venice>

İngiltere'de I. Richard'ın taç giyme töreninde çıkan olaylar neticesinde York Kalesi'nde yakılan Yahudiler:

<https://www.english-heritage.org.uk/visit/places/cliffords-tower-york/history-and-stories/massacre-of-the-jews/>

Reconquista sürecinde Müslüman-Hıristiyan mücadelesini anlatan bir illüstrasyon (XIII. yüzyıl):
<https://www.worldhistory.org/image/9300/reconquista-battle-scene/>

Kathar Kusursuzlarının yakılışına dair: https://www.newworldencyclopedia.org/entry/File:People_burned_as_heretics.jpg

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 06/12/2021

Tez Başlığı : Haçlılar Çağında Katoliklerin Şiddet Kullanımı ve Ötekiler (XI.-XIII. Yüzyıllar)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 129 sayfalık kısmına ilişkin, 06/12/2021 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

06/12/2021

Adı Soyadı: Ömer Şahin

Öğrenci No: N18231984

Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Tarih

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Dr. Öğretim Üyesi Nagihan Doğan

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT**

Date: 06/12/2021

Thesis Title : Catholics' Use of Violence and the Others in the Age of Crusaders (XI.-XIII. Centuries)

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 06/12/2021 for the total of 129 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 10 %.

Filtering options applied:

- Approval and Declaration sections excluded
- Bibliography/Works Cited excluded
- Quotes excluded
- Quotes included
- Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

06/12/2021

Name Surname: Ömer Şahin

Student No: N18231984

Department: History

Program: History

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

_____
Asst. Prof. Nagihan Doğan

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 06/12/2021

Tez Başlığı : Haçlılar Çağında Katoliklerin Şiddet Kullanımı ve Ötekiler (XI.-XIII. Yüzyıllar)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

06/12/2021

Adı Soyadı: Ömer Şahin

Öğrenci No: N18231984

Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Tarih

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Dr. Öğretim Üyesi Nagihan Doğan

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT**

Date: 06/12/2021

Thesis Title : Catholics' Use of Violence and the Others in the Age of Crusaders (XI-XIII. Centuries)

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

06/12/2021

Name Surname: Ömer Şahin
Student No: N18231984
Department: History
Program: History
Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Asst. Prof. Nagihan Doğan